

БЕЗБЕДНОСТ

ЧАСОПИС
МИНИСТАРСТВА
УНУТРАШЊИХ ПОСЛОВА
РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

БЕОГРАД, година LXIV 2/2022

БЕЗБЕДНОСТ

ЧАСОПИС
МИНИСТАРСТВА
УНУТРАШЊИХ ПОСЛОВА
РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

БЕОГРАД, година LXIV 2/2022

„БЕЗБЕДНОСТ“
Часопис Министарства унутрашњих послова Републике Србије

УРЕДНИШТВО

Доц. др Божидар Оташевић, доцент Криминалистичко-полицијског универзитета,
Проф. др Миљивој Донсај, редовни професор Факултета спорта и физичког васпитања Универзитета у Београду,
Доц. др Ивана Бодрожих, доцент Криминалистичко-полицијског универзитета,
Проф. др Тијана Шурлан, судија Уставног суда Републике Србије,
Проф. др Бојан Миљисављевић, редовни професор Правног факултета Универзитета у Београду,
Проф. др Миле Шикман, ванредни професор Правног факултета Универзитета у Бања Луци, начелник Управе за полицијску обуку, Министарства унутрашњих послова Републике Српске,
Проф. др Младен Милошевић, ванредни професор Факултета безбедности Универзитета у Београду,
Владимир Илић, помоћник министра, начелник Сектора за људске ресурсе, Министарства унутрашњих послова Републике Србије,
Др Слободан Малеших, помоћник директора полиције, Дирекција полиције, Министарства унутрашњих послова Републике Србије,
Др Жељко Бркић, начелник Центра за полицијску обуку, Сектор за људске ресурсе, Министарства унутрашњих послова Републике Србије,
Др Жељко Нинчић, начелник Одељења за оперативну полицијске вештине и опремање полиције, Управа полиције, Министарства унутрашњих послова Републике Србије,
Др Наташа Радосављевић-Стевановић, начелник Одељења за физичко-хемијска и токсиколошка вештачења, Национални центар за криминалистичку форензику, Управа криминалистичке полиције, Министарства унутрашњих послова Републике Србије,
Доц. др Владимир Шебеќ, шеф Одсека за борбу против корупције, Управа криминалистичке полиције, Министарства унутрашњих послова Републике Србије,
Др Илија Раџић, главни координатор I, Дирекција полиције, Министарства унутрашњих послова Републике Србије,
Марина Васић, координатор I, Одељење за развој запослених и организације, Сектор за људске ресурсе, Министарства унутрашњих послова Републике Србије.

Главни и одговорни уредник
Доц. др Божидар Оташевић

УРЕДНИК
Јасмина Владисављевић

ЛЕКТУРА И КОРЕКТУРА
Јасмина Милетић

ЛЕКТОР ЗА ЕНГЛЕСКИ ЈЕЗИК
Весна Анђелић-Николенџић

АДРЕСА УРЕДНИШТВА: Булевар Зорана Ђинђића 104
011/3148-734, 3148-739, e-mail: upobr@mup.gov.rs

ЧАСОПИС ИЗЛАЗИ ТРИ ПУТА ГОДИШЊЕ (тираж: 800 примерака)
PDF верзија часописа доступна је на адреси: <http://www.mup.gov.rs> у поднаслову Публикације

Архива старих бројева од 1/2000 до 3/2015 доступна је на линковима:
http://prezentacije.mup.gov.rs/upravaobrazovanje/bezbednost_s3.html
http://prezentacije.mup.gov.rs/upravaobrazovanje/bezbednost_s4.html
http://prezentacije.mup.gov.rs/upravaobrazovanje/bezbednost_s5.html

ШТАМПА: БИРОГАФ, Атанасија Пуље 22, Београд

САДРЖАЈ

ОРИГИНАЛНИ НАУЧНИ РАДОВИ

Проф. др Бојан Д. ЈАНКОВИЋ Проф. др Владимир М. ЦВЕТКОВИЋ	5	СТАВОВИ ПРИПАДНИКА ПРИВАТНОГ ОБЕЗБЕЂЕЊА О ПОЛИЦИЈИ
Вера ПЕТРОВИЋ Проф. др Горан ЈОВАНИЋ	22	ПРОЦЕНА РИЗИКА РЕЦИДИВИЗМА У ЗАТВОРСКОМ СИСТЕМУ – ДОСТИГНУЋА И ИЗАЗОВИ

ПРЕГЛЕДНИ НАУЧНИ РАДОВИ

Проф. др Вељко ТУРАЊАНИН Јелена ЧАНОВИЋ	44	БЕСПЛАТНА ПРАВНА ПОМОЋ ЗА ЖРТВЕ РОДНО ЗАСНОВАНОГ НАСИЉА ИЗ ПЕРСПЕКТИВЕ АДВОКАТА
Проф. др Душица Ј. ПЕШИЋ Доц. др Дарко Н. ЗИГАР Проф. др Милан Ђ. БЛАГОЈЕВИЋ	61	БЕЗБЕДНОСТ ВАТРОГАСАЦА- СПАСИЛАЦА ТОКОМ ТРЕНИНГА У ФЛЕШОВЕР КОНТЕЈНЕРУ – НУМЕРИЧКА СТУДИЈА
Иван Р. ДИМИТРИЈЕВИЋ Проф. др Горан Ј. МАНДИЋ Проф. др Радојица ЛАЗИЋ	80	ОТВОРЕНИ ИЗВОРИ ПОДАТАКА И ОБАВЕШТАЈНИ РАД
	99	САВЕЗНИ САВЕТ ЗА ЗАШТИТУ УСТАВНОГ ПОРЕТКА У КОНТРОЛИ СЛУЖБИ БЕЗБЕДНОСТИ НЕКАДАШЊЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ (1975–1992)
Данило СТЕВАНДИЋ	119	ПОЛИЦИЈСКО ОВЛАШЋЕЊЕ: ПРИЛОГ ТЕОРИЈСКОПРАВНОМ ОДРЕЂЕЊУ ПОЈМА
Катарина АРСИЋ	145	КРИВИЧНОПРАВНИ ИМУНИТЕТ ДРЖАВНИХ ЗВАНИЧНИКА У МЕЂУНАРОДНОМ ПРАВУ
Доц. др Божидар ОТАШЕВИЋ Владимир ТОНИЋ	160	ТРАГОВИ ПОЖАРА У СЛУЧАЈЕВИМА САМОЗАПАЉЕЊА АУТОМОБИЛА
Николина ВОЈИНОВИЋ	204	УЛОГА КАНЦЕЛАРИЈЕ ВИСОКОГ ПРЕДСТАВНИКА У РАЗВОЈУ ПОЛИТИКЕ БЕЗБЕДНОСТИ БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ
	228	УПУТСТВО САРАДНИЦИМА ЗА ПРИПРЕМУ РУКОПИСА

CONTENTS

ORIGINAL SCIENTIFIC PAPERS

Prof. dr Bojan D. JANKOVIĆ Prof dr Vladimir M. CVETKOVIĆ	5	ATTITUDES OF MEMBERS OF PRIVATE SECURITY ABOUT THE POLICE
Vera PETROVIĆ Prof. dr Goran JOVANIĆ	22	RECIDIVISM RISK ASSESSMENT WITHIN PRISON SYSTEM – ACCOMPLISHMENTS AND CHALLENGES

REVIEW PAPERS

Prof. dr Veljko TURANJANIN Jelena ČANOVIĆ	44	FREE LEGAL AID FOR VICTIMS OF GENDER-BASED VIOLENCE FROM THE PERSPECTIVE OF LAWYERS
Prof. dr Dušica J. PEŠIĆ Doc. dr Darko N. ZIGAR Prof. dr Milan Đ. BLAGOJEVIĆ	61	SAFETY OF FIREFIGHTERS – RESCUERS DURING TRAINING IN FLASHOVER CONTAINER – A NUMERICAL STUDY
Ivan R. DIMITRIJEVIĆ Prof. dr Goran J. MANDIĆ Prof. dr Radojica LAZIĆ	80	OPEN SOURCES OF DATA AND INTELLIGENCE
	99	THE FEDERAL COUNCIL FOR THE PROTECTION OF THE CONSTITUTIONAL ORDER IN THE CONTROL OF INTELLIGENCE SERVICES IN FORMER YUGOSLAVIA (1975-1992)
Danilo STEVANDIĆ	119	POLICE POWERS: DEFINITION OF THE TERM IN LEGAL THEORY
Katarina ARSIĆ	145	CRIMINAL IMMUNITY OF STATE OFFICIALS IN INTERNATIONAL LAW
Doc. dr Božidar OTAŠEVIĆ Vladimir TONIĆ	183	TRACES OF FIRE IN CASES OF CAR SELF-IGNITION
Nikolina VOJINOVIĆ	204	THE ROLE OF THE OFFICE OF THE HIGH REPRESENTATIVE IN THE DEVELOPMENT OF BOSNIA AND HERZEGOVINA'S SAFETY POLICY
	228	INSTRUCTION FOR THE ASSOCIATES ABOUT EDITING THE MANUSCRIPTS

Проф. др Бојан ЈАНКОВИЋ
Криминалистичко-полицијски универзитет у Београду
Проф. др Владимир М. ЦВЕТКОВИЋ
Факултет безбедности, Универзитет у Београду

ДОИ: 10.5937/bezbednost2202005J
УДК: 351.75:658.114]:351.74(497.11)
Оригинални научни рад
Примљен: 23. 8. 2021. године
Датум прихватања: 30. 6. 2022. године

Ставови припадника приватног обезбеђења о полицији

Апстракт: У научној литератури постоје бројна истраживања перцепције грађана о полицији. Међутим, поставља се питање како полицију виде припадници приватног обезбеђења, који обављају сличне безбедносне задатке као полицајци. Резултати истраживања у коме је учествовало 178 припадника приватног обезбеђења указују да они имају високо мишљење о полицији и њеним припадницима. Приметно је да старији припадници приватног обезбеђења имају нешто боље мишљење о припадницима полиције него њихове млађе колеге. То указује да са млађим припадницима приватног обезбеђења треба више радити, не само на курсевима за приватно обезбеђење, него и касније током службе. Свакако треба више инсистирати на заједничким обукама, како ради повећања поверења тако и ради упознавања са процедурама које службе предузимају.

Кључне речи: приватно обезбеђење, перцепција, полиција, Србија.

Увод

Данашња друштва се суочавају са новим изворима и облицима угрожавања личне и имовинске сигурности грађана (Јанковић, 2021). Почев од климатских промена, које угрожавају безбедност грађана

проузроковањем различитих природних и антропогених катастрофа (Goyal, 2019; Hussaini, 2020; Kaur, 2020; Kumiko, Shaw, 2019; Mano, Raparport, 2019; Ocal, 2021; Thennavan et al., 2020; Vibhas et al., 2019; Xuesong, Карусу, 2019; Цветковић, Томашевић, Милашиновић, 2019), све до епидемија болести као што је ковид 19 (Cvetković, Grbić, 2021; Cvetković et al., 2020; Janković, Cvetković, 2020; Ocal et al., 2020), али и криминала. Посебан проблем представља страх од криминала (Ђурић, Поповић-Ћитић, 2013; Љубичић, Лабаш, 2010; Поповић-Ћитић, Ђурић, 2014), јер он некада представља већи проблем и од самог криминалитета (Љубичић, Лабаш, 2010). Због потребе човека за задовољењем осећаја сигурности дошло је до пораста захтева за услугама које традиционално пружају државни органи, пре свих полиција (Kesić, 2008). Међутим, такве захтеве полиција некад није у стању да испуни – понекад услед објективних околности, а понекад и зато што грађани немају довољно поверења у њу (Љубичић, Лабаш, 2010). Услед немогућности да испуни све захтеве грађана, један део одговорности преноси се са полиције на приватно обезбеђење. Иако традиционално задужена за остваривање јавне безбедности, полиција није у стању да то и оствари без адекватне сарадње са другим државним органима, а све више и са субјектима приватног обезбеђења. Приватно обезбеђење има све већу улогу у предузимању мера у природним катастрофама (Cvetković, Janković, 2020; Janković, Cvetković, Ivanov, 2019; Lončar, Radivojević, Radošević, Mirković, 2019), у обезбеђењу спортских приредби (Ђурђевић, Оташевић, 2016; Janković, 2020; Janković et al., 2019; Mil, Sanli, Yildirim, Domac, 2015), али и у супротстављању криминалитету (Janković et al., 2019).

Да приватно обезбеђење преузима све више полицијских послова, може се посредно уочити и по броју припадника приватног обезбеђења. Иако не постоје тачни подаци о броју запослених припадника приватне безбедности, процена је да их у Србији има од 30.000 (Davidović, Kešetović, 2017), преко 40,000 – 50,000 (Nalla, Gurinskaya, 2017), па чак и до 60.000 (Milošević, 2018). У Србији се број припадника приватног обезбеђења изједначио са бројем полицијских службеника и тај однос је сада 1 : 1 (Nalla, Gurinskaya, 2017). Иако су данас припадници полиције и приватног обезбеђења често ангажовани на сличним пословима, поставља се питање како полицију и њихове припаднике виде „саборци”, припадници приватног обезбеђења.

Преглед литературе

Највећи број истраживања улоге и ставова припадника приватног обезбеђења, као и њиховог значаја за друштво, односи се на перцепцију грађана о припадницима приватног обезбеђења. Та група истраживања обухвата две групе испитаника. Прву групу чине истраживања у којима су испитаници студенти, јер истраживачи, запослени на факултетима, лакше могу допрети до њих (Janković et al., 2019; Kesić, 2008; Nalla, Gurinskaya, Rafailova, 2017; Nalla, Heraux, 2003; Nalla, Hwang, 2004; Nalla, Lim, 2003; Nalla, Meško, Sotlar, Johnson, 2006). Истраживања спроведена у државама где постоји традиција приватног обезбеђења – САД (Nalla, Heraux, 2003), Јужна Кореја (Nalla, Hwang, 2004) и Сингапур (Nalla, Lim, 2003) – указала су да је већина студента имала позитиван став о припадницима приватног обезбеђења. То није био случај у државама које су се у периоду истраживања налазиле у транзицији – у Србији (Janković et al., 2019; Kesić, 2008), Северној Македонији (Janković et al., 2019), Словенији (Nalla et al., 2006) и Русији (Nalla et al., 2017) – јер се показало да млади испитаници генерално нису имали позитиван став о приватној безбедности и њеним запосленима. У другој групи су истраживања у којима су испитаници изабрани из опште популације – истраживање у Холандији (Ronald van Steden, Nalla, 2010), у којем грађани нису имали позитивно мишљење о припадницима приватног обезбеђења, и истраживања у Северној Македонији (Petrevski, Nikolovski, 2015) и Португалу (Moreira, Cardoso, 2015), где су грађани имали позитиван став о њима.

У научној литератури постоји велики број истраживања која разматрају перцепцију грађана о полицији (Brown, Benedict, 2002). Што се тиче Србије, новија научна истраживања (а не често наручена испитивања јавности која спроводе маркетиншке агенције) указују на висок ниво поверења опште популације у полицију (Janković, Svetković, 2020; Spasić, Radovanović, 2019). Међутим, осим опште популације, занимљиво је видети и мишљење професионалаца из области безбедности – припадника приватног обезбеђења – јер су они упознати са процедурама и поступањима полиције, а обављају и сличне безбедносне послове, често заједно са полицијом.

Када говоримо о ставовима припадника приватног обезбеђења о полицији, они се могу пронаћи у истраживањима која разматрају односе између те две групе професионалаца. У таквим ис-

траживањима спроведеним у САД (Nalla, Hummer, 1999a, 1999b), Словенији (Meško, Nalla, Sotlar, 2005; Nalla, Johnson, Meško, 2009; Sotlar, Meško, 2009) и Холандији (Ronald van Steden, van der Wal, Lasthuizen, 2015) припадници приватног обезбеђења имали су боље мишљење о полицији него што су полицајци имали о њима. Насупрот наведеним ставовима у истраживањима у Јужној Кореји (Nalla, Hwang, 2006; Nalla et al., 2009) и касније спроведеном истраживању у САД (Nalla et al., 2009), имали су позитивне ставове једни о другима, чак су сматрали да између њих постоје партнерски односи.

Међутим, мали је број студија које искључиво истражују ставове припадника приватног обезбеђења о припадницима полиције (Nalla, Meško, 2015; Paek, Nalla, Lee, 2019). У истраживању спроведеном у Словенији (Nalla, Meško, 2015) припадници приватног обезбеђења имали су веома високо мишљење о припадницима полиције. У зависности од питања, проценат позитивних одговора испитаника кретао се од 51% до 83%. Старији припадници обезбеђења (36-50 година) имали су позитивнији став о припадницима полиције него њихове млађе колеге. Што се тиче пола, припадници приватног обезбеђења мушког пола имали су позитивније ставове него њихове колегинице. У истраживању спроведеном у Јужној Кореји (Paek et al., 2019) такође су имали високо мишљење о полицији. Код аутора је остала дилема да ли су испитаници одговарали као грађани или као експерти за безбедност који раде на сличним пословима као и припадници полиције. Испитаници који су у претходних 12 месеци имали контакт са припадницима полиције имали су позитивније ставове према полицији.

Метод

Да би се проценила перцепција припадника приватног обезбеђења о припадницима полиције, развијена је анкета са ставкама из ранијих истраживања спроведених у САД (Nalla, Hummer, 1999b), Јужној Кореји (Nalla, Hwang, 2006) и Словенији (Meško et al., 2005). Анкета је анонимног карактера са питањима Ликертове скале са четири тачке (1 – апсолутно се не слажем; 4 – апсолутно се слажем). Током фебруара 2019. године у Београду је спроведено пилот-истраживање на узорку од 30 људи (15 припадника

приватног обезбеђења) с циљем провере разумљивости и перформанси развијеног упитника у вези са овим истраживањем. Сви испитаници су добровољно пристали да учествују у истраживању спроведеном на Криминалистичко-полицијском универзитету у Београду, током одржавања почетног курса за добијање лиценце за приватно обезбеђење. Подаци за истраживање су прикупљени од 178 припадника приватног обезбеђења. Истраживање је спроведено од априла до јуна 2019. године.

Друштвено-економске карактеристике

Од 178 анкетираних припадника приватног обезбеђења, 93,3% су мушкарци, док су 6,7% жене. Кад је реч о годинама старости, највише је припадника приватног обезбеђења старости до 51-60 година (30,3%), а најмање старости преко 60 година (6,7%). У односу на ниво образовања, највише је испитаника са завршеном средњом школом (87,6%), а најмање са факултетом (5,6%). Такође, највише је венчаних (58,4%), а најмање разведених (5,6%). Кад је реч о радном искуству, највише је испитаника који имају преко 15 година стажа (43,8%) и највећи број испитаника није служио војни рок (50,4%) (табела 1).

Табела 1. Демографске карактеристике испитаника (n/проценти).

Варијабле	Категорија	(n = 178)
Пол	Мушки	166 (93,3)
	Женски	12 (6,7)
Године	18-25	16 (9,0)
	26-35	14 (7,9)
	36-45	42 (23,6)
	46-50	26 (14,6)
	51-60	54 (30,3)
	Преко 60	12 (6,7)
Образовање	Средња	156 (87,6)
	Виша	12 (6,7)
	Факултет	10 (5,6)
Брачни статус	У браку	104 (58,4)
	Није у вези	64 (36)
	Разведен	10 (5,6)

Радно искуство	Нема	20 (11,2)
	1-5 година	30 (16,9)
	6-10 година	16 (9)
	11-15 година	32 (18)
	Преко 15 година	78 (43,8)
Војни рок	Да	144 (80,9)
	Не	32 (17,9)

Социодемографске карактеристике испитаника истражене су помоћу дескриптивних статистичких анализа. Анализа варијансе (једносмерна АНОВА) и регресиона анализа коришћене су за испитивање односа између варијабли (пол, старост, образовање, брачни статус, војни рок, претходно искуство) и ставова учесника. Сви тестови су двострани, са нивоом значајности $p < 0,05$.

Резултати

Резултати вишеструке линеарне регресионе анализе коришћене да се процени експликативна моћ шест изабраних варијабли (пол, старост, брачно стање, степен образовања, радно искуство, одслужен војни рок) на ставове испитаника из приватног обезбеђења показују да је најзначајнији предиктор управо брачни статус ($\beta = 0,276$). Наведени модел ($R^2 = 0,105$, Adj. $R^2 = 0,125$, $F = 3,30$, $t = 14,82$, $p = 0,004$) са свим приказаним независним варијаблама објашњава 12,5% варијансе ставова.

Табела 2. Резултати мултиваријантне регресионе анализе везане за подскеле ($n = 178$).

Предикторска варијабла	Ставови испитаника		
	<i>B</i>	<i>SE</i>	β
Пол	-0,198	0,209	-0,087
Године старости	-0,210	0,185	-0,106
Брачни статус	0,312	0,092	0,271**
Ниво образовања	0,207	0,144	0,120
Радно искуство	-0,128	0,160	-0,071
Војни рок	-0,199	0,154	-0,138
Adjusted R^2			

* $p \leq 0,05$. ** $p \leq 0,01$. *B*: unstandardized (*B*) coefficients; *SE*: std. error; β : standardized (β) coefficients.

Напомена: мушкарци, млади, са средњом школом, малим приходима и инвалиди кодирани су као 0; 1 је додељен у супротном.

Од испитаника је тражено да процене да ли се слажу са наведеним тврдњама и утврђено је следеће: а) имам поверење у полицију ($X = 3,18$); б) основна људска права су добро заштићена од стране полиције ($X = 3,09$); ц) полиција у мојој локалној заједници је поуздана ($X = 3,02$); д) полицији се може веровати приликом доношења одлука ($X = 3,06$); е) полиција је углавном искрена ($X = 2,99$); ф) поносан/на сам на полицију у мојој локалној заједници ($X = 2,88$).

Резултати су показали да не постоји веза између пола, образовања и војних служби и свих наведених ставова (а–ц). Насупрот томе, утврђена је веза између старости и варијабли: ц) полиција у мојој локалној заједници је поуздана и ф) поносан/на сам на полицију у мојој локалној заједници. Наиме, испитаници који имају преко 60 година ($X = 3,50$) у већој су мери у односу на испитанике од 18–25 година ($X = 2,88$) поносни на полицију у њиховој локалној заједници. Поред тога, старији испитаници ($X = 3,35$) у већој мери у односу на испитанике старости од 18–25 година ($X = 3,05$) истичу да је полиција у њиховој локалној заједници поуздана.

Осим тога, утврђен је однос између брачног статуса и следећих варијабли: а) имам поверење у полицију, б) основна људска права су добро заштићена од стране полиције и е) полиција је углавном искрена (табела 3). Ожењени/удати испитаници ($X = 3,32$) у већој мери у односу на разведене испитанике ($X = 3,05$) имају поверење у полицију. Такође, ожењени/удати испитаници ($X = 3,18$) у већој мери у односу на разведене испитанике ($X = 2,49$) истичу да је полиција углавном искрена. Уз то, утврђено је и да ожењени/удати испитаници ($X = 3,23$) у већој мери у односу на разведене испитанике ($X = 2,67$) истичу да су основна људска права добро заштићена од стране полиције (табела 3).

Табела 3. Ставови службеника безбедности о различитим аспектима полиције – први део питања.

Варијабле	Mean/ Std. dev.	Пол	Године	Образовање	Брачни статус	Војни	Радно искуство
а)	3,18 (0,850)	1,85 (0,175)	1,84 (0,108)	0,004 (0,996)	4,49 (0,005*)	1,93 (0,148)	0,196 (0,658)
б)	3,09 (0,925)	0,089 (0,765)	1,49 (0,196)	0,545 (0,839)	2,75 (0,044*)	2,04 (0,133)	1,32 (0,251)
ц)	3,06 (0,940)	0,169 (0,682)	3,12 (0,010*)	0,461 (0,631)	2,07 (0,105)	0,876 (0,418)	0,564 (0,454)

д)	3,02 (0,948)	0,293 (0,589)	2,04 (0,076)	0,266 (0,767)	2,31 (0,078)	0,594 (0,553)	0,706 (0,402)
е)	2,99 (0,935)	1,77 (0,185)	0,937 (0,459)	0,175 (0,839)	4,27 (0,006*)	0,393 (0,676)	0,853 (0,357)
ф)	2,88 (0,947)	1,17 (0,279)	4,11 (0,002*)	0,607 (0,546)	1,88 (0,133)	0,056 (0,946)	1,34 (0,247)

Затим, од испитаника је тражено да процене да ли се слажу са следећим наведеним тврдњама и утврђено је следеће: а) полиција доноси одлуке на основу чињеница ($X = 3,21$); б) полиција поштује права грађана ($X = 3,18$); ц) полиција са грађанима поступа праведно ($X = 3,13$); д) полиција третира грађане са поштовањем ($X = 3,11$); е) полиција стрпљиво саслуша грађане ($X = 3,06$); ф) полиција је у контакту са грађанима љубазна; г) полиција третира све грађане достојанствено ($X = 3,03$); х) полиција прати своје резултате ($X = 2,94$); и) у поступању према грађанима полиција им објашњава своје одлуке ($X = 2,87$) (табела 4).

Резултати једнофакторске анализе варијансе показали су да не постоји веза између пола, образовања и радног искуства, брачног статуса и свих наведених ставова (а-х). Насупрот томе, утврђена је веза између старости и варијабли: а) полиција доноси одлуке на основу чињеница; б) полиција поштује права грађана; ц) полиција са грађанима поступа праведно; д) полиција третира грађане са поштовањем; е) полиција стрпљиво саслуша грађане. Наиме, испитаници који имају 46-51 године ($X = 3,50$) у већој мери у односу на испитанике старости 18-25 година ($X = 2,50$) указују да полиција доноси одлуке на основу чињеница. Такође, испитаници од 46-51 годину ($X = 3,75$) у већој мери у односу на испитанике старости 26-35 година ($X = 2,43$) указују да полиција поштује права грађана. Да полиција са грађанима поступа праведно, у већој мери истичу испитаници старости 46-51 године ($X = 3,58$) у односу на испитанике који имају од 26-35 година ($X = 2,42$). Испитаници старости 46-51 године ($X = 3,50$) у већој мери у односу на испитанике који имају 26-35 година ($X = 2,71$) истичу да полиција третира грађане са поштовањем. Такође, испитаници старости 46-51 године ($X = 3,42$) у већој мери у односу на испитанике старости 18-25 година ($X = 3,00$) истичу да полиција стрпљиво саслуша грађане (табела 4).

Табела 4. Ставови службеника безбедности о различитим аспектима полиције – други део питања

Варијабле	Mean/ Std. dev.	Пол	Године	Образовање	Брачни	Војни рок	Радно искуство
а)	3,21 (0,942)	0,667 (0,415)	4,02 (0,002*)	1,34 (0,264)	7,06 (0,000**)	1,279 (0,281)	0,296 (0,587)
б)	3,18 (0,873)	1,78 (0,184)	5,99 (0,000**)	2,48 (0,086)	6,18 (0,001*)	0,536 (0,586)	0,218 (0,641)
ц)	3,13 (0,889)	0,024 (0,876)	3,97 (0,002*)	2,67 (0,072)	4,51 (0,005*)	0,711 (0,493)	0,356 (0,552)
д)	3,11 (0,897)	0,829 (0,364)	3,40 (0,006*)	0,097 (0,908)	5,59 (0,001**)	0,393 (0,675)	2,50 (0,115)
е)	3,06 (0,928)	1,13 (0,289)	4,47 (0,001*)	0,843 (0,432)	6,44 (0,000**)	0,073 (0,929)	0,017 (0,898)
ф)	3,03 (0,948)	1,28 (0,260)	1,83 (0,109)	1,01 (0,364)	1,61 (0,188)	0,026 (0,975)	0,004 (0,951)
г)	2,94 (0,902)	0,806 (0,370)	1,89 (0,099)	0,769 (0,465)	2,66 (0,059)	0,826 (0,440)	2,71 (0,101)
х)	2,87 (0,100)	0,016 (0,898)	1,75 (0,125)	0,580 (0,561)	2,69 (0,058)	3,100 (0,048*)	1,67 (0,197)

Дискусија

Из спроведеног истраживања може се уочити да припадници приватног обезбеђења генерално имају високо мишљење о полицији, односно њеним запосленима. По тим налазима, ставови припадника приватног обезбеђења генерално се не разликују од опште популације, која такође има висок ниво поверења у полицију (Janković, Cvetković, 2020; Spasić, Radovanović, 2019).

Припадници приватног обезбеђења имају поверење у полицију, и притом оцењују да она добро штити људска права, да је поуздана и да јој се може веровати приликом доношења одлука. На мало нижем нивоу биле су оцене испитаника да су припадници полиције искрени и да су испитаници поносни на полицију која обавља послове у њиховој локалној заједници. Слични налази су уочени и код истраживања спроведених у Словенији (Nalla, Meško, 2015) и Јужној Кореји (Paek et al., 2019). Са истраживањима у Словенији заједничко је да су испитаници који имају преко 60

година у већој мери у односу на испитанике од 18-25 година поносни на полицију у њиховој локалној заједници, а такође у већој мери истичу да је полиција у њиховој локалној заједници поуздана. То се може објаснити животним искуством који имају старији испитаници, који на дуже стазе, кроз различите периоде могу дати бољу процену ситуације од њихових млађих колега. Искуство је важан фактор у обављању свих послова, а нарочито у ситуацијама са којима се сусрећу припадници приватног обезбеђења. Не треба занемарити ни чињеницу да су старији припадници приватног обезбеђења пензионисани полицајци или војна лица, који имају претходно полицијско или војно образовање и који дубоко поштују свој бивши позив.

Занимљиво је да ожењени/удати испитаници имају више поверење у полицију и у већој мери сматрају да је полиција искрена и да су људска права добро заштићена него разведени испитаници. За испитанике који су у браку може се претпоставити да немају великих брачних трзавица, у поређењу са разведенима, који су прошли кроз различите бракоразводне парнице које предуго трају. У тим ситуацијама није редак случај да је интервенисала и полиција, те да је она својим поступањем, за које испитаници сматрају да је по њих негативно, утицала и на изјашњење испитаника у овом истраживању.

Што се тиче друге групе варијабли, велики број испитаника се и о њима изјаснио позитивно. Као и код претходне групе тврдњи и овде је уочена веза између постављених тврдњи и година. За разлику од претходне групе тврдњи, где је била највећа разлика између испитаника старијих од 60 година и најмлађих испитаника (18-25), у овој групи је та разлика уочена је између испитаника старости 46-51 и најмлађих испитаника. Испитаници који имају 46-51 године у већој мери у односу на испитанике старости 18-25 година указују да полиција доноси одлуке на основу чињеница и да полиција стрпљиво саслуша грађане. Иста група старијих испитаника у већој мери у односу на испитанике старости 26-35 година указује да полиција поштује права грађана, да са грађанима поступа праведно и да их третира са поштовањем. Као и код претходне групе тврдњи и овде је пресудан фактор искуство, како животно тако и професионално. Разлика је само у томе што највеће оцене дају мало мање искусни (46-51) него у претходној групи

(60+). Прва група је популација са довољно животног и радног искуства, али је генерално у бољој физичкој и менталној форми од друге популације, па због тога може уочити и неке чињенице, ситне детаље, које старија група испитаника није у могућности да опази. Испитаници из ове групе тврдњи дали су најмању оцену полицији на тврдњу да полиција грађанима објашњава своје одлуке. У демократским друштвима неопходно је да грађани знају због чега полиција предузима одређене радње према њима. Чини нам се да овде није реч о томе да полиција нешто крије од грађана, већ да је недостатак комуникације општи проблем друштва у којем живимо. Млади полицијски службеници, као и остатак млађе популације, заокупљени су рачунарима, интернетом и друштвеним мрежама, а запоставили су непосредан контакт са пријатељима, разговор и праву комуникацију. Све то се преноси и на службена поступања, па и на полицијски посао. Не треба занемарити ни један број старијих полицијских службеника који су радили у доба социјалистичког уређења, када је однос полиције и грађана био другачији и када је полицијско поступање код грађана изазивало страхопоштовање.

Закључак

Припадници полиције и приватног обезбеђења обављају сличне безбедносне послове. Често те послове обављају заједничким снагама – нпр. обезбеђење спортских приредби. Да би се послови успешно обављали, неопходно је узајамно поверење службеника те две службе. Из приказаних резултата може се закључити да припадници приватног обезбеђења имају висок степен поверења у полицијске службенике. Овде се мора истаћи да је мишљење припадника приватног обезбеђења генерално слично мишљењу опште популације. По резултатима овог истраживања може се приметити да старији припадници приватног обезбеђења имају нешто боље мишљење о припадницима полиције него њихове млађе колеге. То може бити због тога што су старији припадници приватног обезбеђења пензионисани полицајци или војна лица, који имају претходно полицијско или војно образовање и који дубоко поштују свој бивши позив. Управо то је показатељ да са млађим припадницима приватног обезбеђења треба више радити, не само на курсевима за приватно обезбеђење, који се веома кратки и са малим бројем часова обуке, него и касније

током службе. Свакако треба више инсистирати на заједничким обукама и вежбама обе службе, како ради повећања поверења једних у друге тако и ради упознавања процедура које службе предузимају. Поставља се питање да ли је то обострано поверење, односно да ли и полицијски службеници имају високо мишљење о припадницима приватног обезбеђења. То питање се може поставити полицијским службеницима у наредним истраживањима.

Литература

1. Brown, B., Benedict, W. R. (2002). Perceptions of the police *Policing: An International Journal of Police Strategies, Management*, 25(3), 543-580. doi:10.1108/13639510210437032
2. Cvetković, V., Grbić, L. (2021). Public perception of climate change and its impact on natural disasters. *Journal of the Geographical Institute Jovan Cvijić*.
3. Cvetković, V., Nikolić, N., Nenadić, R. U., Ocal, A., Zečević, M. (2020). Preparedness and Preventive Behaviors for a Pandemic Disaster Caused by COVID-19 in Serbia. *International journal of environmental research and public health*, 17(11), 4124.
4. Cvetković, V. M., Janković, B. (2020). Private security preparedness for disasters caused by natural and anthropogenic hazards. *International Journal of Disaster Risk Management*, 2(1), 23-33. doi:10.18485/ijdrm.2020.2.1.3
5. Davidović, D., Kešetović, Ž. (2017). Privatni polising i risk menadžment u Srbiji [Private policing and risk management in Serbia]. *Kriminalističke teme*(5), 186-198.
6. Đurđević, N., Otašević, B. (2016). Redarska služba na sportskim priredbama. *Pravni život*, 65(9), 549-564.
7. Goyal, N. (2019). Disaster governance and community resilience: The law and the role of SDMAs. *International Journal of Disaster Risk Management*, 1(2), 61-75.
8. Hussaini, A. (2020). Environmental Planning for Disaster Risk Reduction at Kaduna International Airport, Kaduna Nigeria. *International Journal of Disaster Risk Management*, 2(1), 35-49. <https://doi.org/10.18485/ijdrm.2020.2.1.4>
9. Janković, B. (2020). The Role of Stewards at Sports Events in the Republic of Serbia. *Zbornik radova Pravnog fakulteta Novi Sad*, 54(1), 353–365. doi:10.5937/zrpfns54-23518

10. Janković, B., Cvetković, V. M. (2020). Public perception of police behaviors in the disaster COVID-19 – the Case of Serbia. *Policing: An International Journal*, 43(6), 979-992. doi:10.1108/PIJPSM-05-2020-0072
11. Janković, B., Cvetković, V. M., Ivanov, A. (2019). Perceptions of private security: a case of students from Serbia and North Macedonia. *NBP – Journal of Criminalistics and Law*, 24(3), 59-72. doi:10.5937/nabepo24-23302
12. Janković, B. (2021). The role of the police in disasters caused by pandemic infectious diseases. *International Journal of Disaster Risk Management*, 3(1), 41-50.
13. Kaur, B. (2020). Disasters and exemplified vulnerabilities in a cramped Public Health Infrastructure in India. *International Journal of Disaster Risk Management*, 2(1), 15-22. <https://doi.org/10.18485/ijdrm.2020.2.1.2>
14. Kesić, Z. (2008). Ispitivanje stavova studenata Kriminalističko-policijske akademije o privatnom policijskom delovanju [Survey of attitudes of students of The Academy of Criminalistic and Police Studies towards private policing]. *NBP – Journal of Criminalistics and Law*, 13(2), 171-185.
15. Kumiko, F., Shaw, R. (2019). Preparing International Joint Project: Use of Japanese Flood Hazard Map in Bangladesh. *International Journal of Disaster Risk Management*, 1(1), 62-80.
16. Lončar, Z. J., Radivojević, N. P., Radošević, R. S., Mirković, V. M. (2019). Saradnja policije i privatnog obezbeđenja u vanrednim situacijama u Republici Srbiji - stanje i mogućnosti - [Cooperation between Police and Private Security in Emergency Situations in the Republic of Serbia – Current State and Possibilities]. *Zbornik radova Pravnog fakulteta, Novi Sad*, 53(1), 113–131. doi:10.5937/zrpfns53-22005
17. Mano, R., A. K., Rapaport, C. (2019). Earthquake preparedness: A Social Media Fit perspective to accessing and disseminating earthquake information. *International Journal of Disaster Risk Management*, 1(2), 19-31.
18. Meško, G., Nalla, M. K., Sotlar, A. (2005). Policisti in zasebni varnostniki - veliki in mali bratje. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 56(2), 147-162.

19. Mil, H. I., Sanli, S., Yildirim, A., Domac, S. (2015). Interprofessional education model for sport security professionals in Turkey. *European Scientific Journal*, 11(8), 88-104.
20. Milošević, M. D. (2018). *Privatizacija bezbednosti u postkonfliktnim državama: slučaj Srbije i Hrvatske 2000-2016. godine [Privatization of security in post-conflict countries: The case of Serbia and Croatia in the period 2000 - 2016]*. (doktorska disertacija). Beograd, Beograd.
21. Moreira, S., Cardoso, C. (2015). Citizen confidence in private security guards in Portugal. *Eur J Criminol*, 12(2), 208 –225. doi:10.1177/1477370815571946
22. Nalla, M. K., Gurinskaya, A. (2017). Common past - different paths: Exploring state regulation of private security industry in Eastern Europe and post-Soviet republics. *International Journal of Comparative and Applied Criminal Justice*, 41(4), 305-321. doi:10.1080/01924036.2017.1368921
23. Nalla, M. K., Gurinskaya, A., Rafailova, D. (2017). Youth Perceptions of Private Security Guard Industry in Russia. *Journal of Applied Security Research*, 12(4), 543-556. doi:10.1080/19361610.2017.1354277
24. Nalla, M. K., Heraux, C. G. (2003). Assessing goals and functions of private police. *Journal of Criminal Justice*, 31(3), 237-247. doi:10.1016/S0047-2352(03)00005-9
25. Nalla, M. K., Hummer, D. (1999a). Assessing strategies for improving law enforcement/security relationships: Implications for community policing. *International Journal of Comparative and Applied Criminal Justice*, 23(2), 227-239. doi:10.1080/01924036.1999.9678641
26. Nalla, M. K., Hummer, D. (1999b). Relations between Police Officers and Security Professionals: A Study of Perceptions. *Security Journal*, 12(3), 31-40. doi:10.1057/palgrave.sj.8340028
27. Nalla, M. K., Hwang, E.-G. (2004). Assessing professionalism, goals, images, and nature of private security in South Korea. *Asian Policing*, 2(1), 104-121.
28. Nalla, M. K., Hwang, E.-G. (2006). Relations between police and private security officers in South Korea. *Policing: An International Journal of Police Strategies, Management*, 29(3), 482-497. doi:10.1108/13639510610684719

29. Nalla, M. K., Johnson, J. D., Meško, G. (2009). Are police and security personnel warming up to each other? A comparison of officers' attitudes in developed, emerging, and transitional economies. *Policing: An International Journal of Police Strategies, Management*, 32(3), 508-525. doi:10.1108/13639510910981635
30. Nalla, M. K., Lim, S. S. (2003). Students' perceptions of private police in Singapore. *Asian Policing*, 1(1), 27-47.
31. Nalla, M. K., Meško, G. (2015). What Shapes Security Guards' Trust in Police? The Role of Perceived Obligation to Obey, Procedural Fairness, Distributive Justice, and Legal Cynicism. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 66(4), 307-319.
32. Nalla, M. K., Meško, G., Sotlar, A., Johnson, J. D. (2006). Professionalism, Goals and the Nature of Private Police in Slovenia. *Varstvoslovje*, 8(3-4), 309-322.
33. Ocal, A. (2019). Natural Disasters in Turkey: Social and Economic Perspective. *International Journal of Disaster Risk Management*, 1(1), 51-61.
34. Ocal, A., Cvetković, V. M., Baytiyeh, H., Tedim, F., Zečević, M. (2020). Public reactions to the disaster COVID-19: A comparative study in Italy, Lebanon, Portugal, and Serbia. *Geomatics, Natural Hazards and Risk*. doi:10.1080/19475705.2020.1811405
35. Paek, S. Y., Nalla, M. K., Lee, J. (2019). Perception of police legitimacy among private security officers. *Security Journal*, 32(3), 287-305. doi:10.1057/s41284-018-00163-5
36. Petrevski, B., Nikolovski, M. (2015). The role of the subjects of the private security subsystem in the Republic of Macedonia in providing security in urban areas. In *Zbornij radova: Naučna konferencija Dani kriminalističkih nauka* (pp. 7-15). Sarajevo: Fakultet za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije.
37. Sotlar, A., Meško, G. (2009). The Relationship between the Public and Private Security Sectors in Slovenia—from Coexistence towards Partnership? *Varstvoslovje*, 11(2), 269-285.
38. Spasić, D., Radovanović, I. (2019). Security Needs of Citizens and Community Policing in Serbia – is There a Link? *European Journal on Criminal Policy and Research*, 25(2), 189-218. doi:10.1007/s10610-017-9366-x
39. Thennavan, E., Ganapathy, G., Chandrasekaran, S., Rajawat, A. (2020). Probabilistic rainfall thresholds for shallow landslides

- initiation – A case study from The Nilgiris district, Western Ghats, India. *International Journal of Disaster Risk Management*, 2(1), 1-14.
40. Van Steden, R., Nalla, M. K. (2010). Citizen satisfaction with private security guards in the Netherlands: Perceptions of an ambiguous occupation. *Eur J Criminol*, 7(3), 214-234. doi:10.1177/1477370809359264
41. Van Steden, R., van der Wal, Z., Lasthuizen, K. (2015). Overlapping Values, Mutual Prejudices: Empirical Research into the Ethos of Police Officers and Private Security Guards. *Administration, Society*, 47(3), 220-243. doi:10.1177/0095399713509530
42. Vibhas, S., Adu, G. B., Ruiyi, Z., Anwaar, M. A., Rajib, S. (2019). Understanding the barriers restraining effective operation of flood early warning systems. *International Journal of Disaster Risk Management*, 1(2), 1-17.
43. Xuesong, G., Капуцу, Н. (2019). Examining Stakeholder Participation in Social Stability Risk Assessment for Mega Projects using Network Analysis. *International Journal of Disaster Risk Management*, 1(1), 1-31.
44. Ђурић, С., Поповић-Ћитић, Б. (2013). Страх од криминала, родне разлике у перцепцији ризика. *Социолошки преглед*, 47(4), 537-554.
45. Љубичић, М., Лабаш, С. Д. (2010). Страх од злочина-истраживање ставова студената. *Социолошки преглед*, 44(4), 615-638.
46. Поповић-Ћитић, Б., Ђурић, С. (2014). Страх од криминала у Београду: Тестирање модела социо-демографских и социјално-психолошких фактора. *Социолошки преглед*, 48(2), 209-228.
47. Цветковић, В. М., Томашевић, К. С., Милашиновић, С. М. (2019). Безбедносни ризици климатских промен: Студија случаја Београда. *Социолошки преглед*, 53(2), 596-626. doi:10.5937/socpreg53-

Attitudes of Members of Private Security about the Police

***Abstract:** Scientific literature includes numerous studies of citizens' perceptions of the police. However, the question arises as to how the police are seen by members of private security, who perform similar security tasks as police officers. The results of the survey, which involved 178 members of private security services, indicate that they have a high opinion of the police and its members. It is noticeable that older members of private security have a slightly better opinion of members of the police than their younger colleagues. This indicates that more work should be done with younger members of the private security, not only as part of the courses for private security, but also later, during the service. There is certainly a need to insist more on joint trainings, both in order to increase trust and to get to know the procedures that the services are undertaking.*

***Keywords:** private security, perception, police, Serbia.*

Вера ПЕТРОВИЋ

Проф. др Горан ЈОВАНИЋ

Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију,

Универзитет у Београду

ДОИ: 10.5937/bezbednost2202022P

УДК: 343.843

Оригинални научни рад

Примљен: 22. 2. 2022. године

Ревизија: 26. 5. 2022. године

Датум прихватања: 30. 6. 2022. године

Процена ризика од рецидивизма у затворском систему – достигнућа и изазови

Апстракт: Као један од главних сегмената пеналног третмана, процена ризика од рецидивизма прошла је кроз бројне модификације од настанка до данас. Посматрајући процену ризика од рецидивизма као кључан сегмент, на коме се заснивају све одлуке о врсти и интензитету третмана који треба применити према осуђеном, јасно је зашто је пажња научне и стручне јавности у области третмана преступника доминантно усмерена на ову проблематику. Досадашња достигнућа недвосмислено указују да је процена преступника која се врши инструментима знатно боља од процене засноване на професионалном, личном искуству и интуицији стручњака. Ипак, и даље су присутне одређене дилеме и изазови. На основу њих се упућују критике, које доприносе и сталном преиспитивању и усавршавању инструмената процене ризика. Циљ преиспитивања и усавршавања је прављење квалитетнијих инструмената процене, чија би примена допринела смањењу ризика од рецидивизма и заштити јавне безбедности уз оптимално коришћење већ ограничених ресурса који су улажу у корективни систем. Имајући у виду наведено, предмет рада је процена ризика од рецидивизма осуђених у затворском систему. Циљ је анализом релевантних истраживачких радова указати на достигнућа, али и проблеме у пракси процене осуђених, те дати смернице за даљи развој и усавршавање овог процеса.

Кључне речи: процена, ризик од рецидивизма, осуђени.

Увод

Један од главних циљева корективног третмана је редукација криминалног рецидивизма. Из тог разлога, у затворском систему, пажња се посвећује процени ризика и потреба преступника, а у ту сврху данас се користи велики број инструмената процене (на пример: The Lifestyle Criminality Screening Form; Wisconsin; The Offender Assessment System; Dynamic Risk Assessment for Offender Reentry; Rapid Risk Assessment for Sexual Offense Recidivism; Minnesota Sex Offender Screening Tool-Revised; Sexual Violence Risk-20; Historical-Clinical-Risk Management-20; Violence Risk Appraisal Guide; Sex Offender Risk Appraisal Guide; The Psychopathy Checklist-Revised; Level of Service Inventory-Revised; Level of Service/Case Management Inventory и многи други). Они се разликују према факторима које испитују (Desmarais et al., 2016), начину бодовања, броју категорија ризика у које се осуђени разврставају (Hanson et al., 2017), категорији преступника која се процењује (Latessa, Lovins, 2010), као и према фази поступка у којој се примењују (Kroner, Mills, 2001).

Јованић и Петровић (2018) истичу да се успешна и ефективна реализација затворског третмана осуђених базира на квалитетној процени ризика, криминогених потреба и капацитета. Процењује се ризик по безбедност запослених, осуђених и особа које посећују затвор, као и ризик по јавну безбедност након отпуста. Како је процена ризика преступника почетни корак, након кога се доносе одлуке о врсти и интензитету третмана (Bourgon et al., 2018), јасно је да неадекватна процена доводи до низа проблема у раду са осуђеничком популацијом. Пре свега, према осуђеном би био примењен третман који није прилагођен његовим индивидуалним карактеристикама, што може утицати на повећање ризика од рецидивизма и смањење јавне безбедности (Cox et al., 2018). Из тог разлога се истиче важност коришћења инструмената процене који треба да омогуће адекватно разврставање преступника према нивоу ризика и идентификовање криминогених потреба и преступника којима је најпотребнија интервенција. Додатно, инструменти треба да смање субјективност оцењивача, омогуће адекватно коришћење ресурса и допринесу повећању јавне безбедности (Latessa, Lovins, 2010).

Имајући у виду проблеме који настају услед неадекватне процене ризика, неопходно је континуирано усавршавање овог процеса. У складу са досадашњим достигнућима у пракси, предмет рада

је процена ризика од рецидивизма осуђених у затворском систему. Циљ је анализом релевантних истраживачких радова указати на достигнућа, али и на проблеме у пракси процене осуђених, те дати смернице за даљи развој и усавршавање овог процеса.

Развој процене ризика од рецидивизма

Процена ризика од рецидивизма је, у складу са научним сазнањима, у великој мери напредовала, те данас можемо говорити о четири генерације процене. За клиничку, која уједно представља и прву генерацију, карактеристично је да ризик процењује службеник на основу професионалног и личног искуства и интуиције (Her Majesty's Prison and Probation Service, 2019; Svalin, Levander, 2020). На основу тако прикупљених података доноси се закључак о ризику од рецидивизма, након чега се конципира третман (James, 2018). Оваква пракса има одређене недостатке, а главни је непостојање научно и емпиријски утемељених критеријума за процену. У оквиру прве генерације, службеници процењују различите факторе, за које сматрају да су релевантни, дајући им при томе различит значај. На пример, клиничар који је радио са зависницима од психоактивних супстанци може овај проблем сматрати више или мање повезаним са криминалним понашањем, у зависности од сопственог искуства. Тако, до изражаја долазе претходно искуство (Koetzle Shaffer et al., 2011), субјективност (Werth, 2019) и лични утисак испитивача, па је тачност клиничке процене упитна (Morgan et al., 2013).

Како су временом препознати недостаци клиничке процене, развија се друга генерација инструмената, у оквиру које се процењују статички фактори ризика (Prince, Butters, 2013). Друга генерација је објективнија од клиничке процене (Lowenkamp et al., 2004), а инструменти који се састоје од статичких фактора су кратки и лаки за употребу (Bonta, 2002). Статички фактори су најјачи предиктори будућег криминалног понашања, а инструменти који садрже ове факторе могу дати релативно тачну класификацију ризика (Picard-Fritsche et al., 2017), уз минималне кадровске ресурсе. Иако инструменте друге генерације карактерише употреба емпиријски потврђених фактора ризика, чињеница да су у њих инкорпорирани само статички фактори предмет је критике, јер таква процена не указује на које потребе треба усмерити интервенције

(Bourgon et al., 2018) и не омогућава мерење промена које су настале услед примене третмана (Austin, 2006; Picard-Fritsche et al., 2017). У прилогу томе говоре и резултати студије која је спроведена у Канади на узорку од 321 сексуалног преступника, у којој су коришћена два инструмента друге генерације (*Static 99* и *Violence Risk Scale – Sexual Offender Version*). Резултати указују да су ови инструменти погодни за иницијалну процену ризика (Olver, Wong, 2011). Међутим, како промене у понашању преступника не доводе до промене у процењеном ризику, третмански процес се маргинализује, јер преступник не може бити накнадно категоризован у вишу или нижу категорију ризика.

Уз уважавање наведених критика, наставља се са развојем инструмената у које су инкорпорирани и динамички фактори. Тако настају инструменти треће генерације, којима се испитује широк спектар криминогених потреба (Werth, 2019). Централна карактеристика тих инструмената је могућност поновне процене, којом се детектују промене настале током третмана (Lloyd et al., 2020). Међутим, и поред фокуса на криминогеним потребама, ти инструменти пружају мало смерница у погледу вођења случаја и управљања ризиком (Koetzle Shaffer et al., 2011). Како су промене на плану процене ризика од рецидивизма пратиле и криминалнополитичка одређења држава, које су све више померале фокус са третмана ка менаџменту ризика (Јованић и сар., 2108), настали су инструменти четврте генерације, који пружају смернице за управљање ризиком и истичу важност фактора респонзивности и резилјентности (Koetzle Shaffer et al., 2011).

Иако је развојем инструмената процене ризика од рецидивизма остварен велики напредак у пеналној пракси, који је документован и резултатима истраживања која указују на супериорност у односу на клиничку процену (Bonta et al., 1998; Hanson, Bussière, 1998), временом су уочени и недостаци употребе инструмената. Пре свега, треба имати у виду да ће примена било ког инструмента резултирати одређеним бројем лажно позитивних и лажно негативних резултата (Johnson, Hardyman, 2004; Lloyd et al., 2020; Picard-Fritsche et al., 2017). Додатно, имајући у виду да се инструменти процене дизајнирају на основу резултата групне статистике у вези са прошлим догађајима (Picard-Fritsche et al., 2017), они су бољи предиктори криминалног понашања које је статистички чешће за-

ступљено у популацији, док су лошији у предвиђању злочина који се статистички ређе јављају (Maurutto, Hanah-Moffat, 2007). Постоји и становиште да инструменти процене стварају илузију објективности (Eckhouse et al., 2019; Mayson, 2018), те да приступ заснован на заједничким карактеристикама подгрупе појединаца представља супротност индивидуализованом приступу сваком осуђеном (Sandbukt et al., 2020).

Принципи ефективних интервенција

Принципе ефективних интервенција је, на основу анализе литературе, метаанализа, истраживачких резултата и искустава из клиничке праксе, формулисала група аутора из Канаде у последњој декади двадесетог века (Јованић, Жунић-Павловић, 2018). Модел ризика, потреба и респонзивности (*Risk-need-responsivity model – RNR*) до данас представља најзначајнији модел у корективном систему, којим се може објаснити настанак криминалног понашања на индивидуалном нивоу (Andrews, Dowden, 2007). Интервенције које поштују наведене принципе ефективне су у редуцији рецидивизма (James, 2018), те су и најбољи инструменти процене ризика засновани на овом моделу (Administrative Office of the US Courts, 2018).

Принцип ризика

У оквиру принципа ризика истиче се важност усклађивања интензитета третмана са процењеним ризиком, а све то у циљу редуције рецидивизма и оптималног коришћења ресурса (Koetzle Shaffer et al., 2011). У литератури се наводе три кључна елемента овог принципа. Истиче се да у третманском процесу већу пажњу треба усмерити на преступнике са већом вероватноћом рецидива, да најинтензивнији третман треба усмерити на преступнике са највишим ризиком, те да интензиван третман осуђених са нижим ризиком може повећати рецидивизам (Latessa, Lovins, 2010). Вероватноћа рецидивизма код нискоризичних осуђених може се повећати јер их потенцијално излажемо учењу по моделу уколико су укључени у програме третмана заједно са осуђенима којима је процењен виши ризик. Такође, овакво поступање би допринело поремећају просоцијалних контаката и породични односи би били нарушени,

што би потенцијално допринело повећању ризика, а последично и рецидивизма (Latessa, Lovins, 2010).

Бонта (Bonta, 2002) наводи да, у складу са принципом ризика, затворска казна треба да се изриче особама које су високоризичне, док би алтернативне форме кажњавања требало примењивати према нискоризичним преступницима. С друге стране, истиче се (Maurutto, Hanah-Moffat, 2007) да се у том случају не би поступало у складу са принципом пропорционалности, те да би употреба информација о процени ризика довела до изрицања строжих казни осуђенима који имају већи број криминогених потреба, без обзира на врсту и тежину учињеног дела. Такво деловање није оправдано, јер ризик од рецидивизма није повезан са озбиљношћу учињеног кривичног дела (Latessa, Lovins, 2010).

Принцип потреба

Утврђивање фактора ризика који су повезани са рецидивизмом од значаја је за практичаре и научнике у области третмана преступника. Према принципу потреба, интервенције треба усмерити на емпиријски потврђене и променљиве предикторе рецидивизма, који се називају динамичким факторима ризика, односно криминогене потребе, јер су промене у криминогеним потребама повезане са променама у ризику од рецидивизма, а самим тим и у рецидивизму (Andrews et al., 1990; Bonta, 2000; Maurutto, Hanah-Moffat, 2007).

Неки од примера криминогених потреба су: злоупотреба супстанци; антисоцијални пријатељи (Hanson et al., 2017); антисоцијални ставови; образовни дефицити; дефицити у стручним и радним вештинама (Administrative Office of the US Courts, 2018; Baird, 2009); неадекватно коришћење слободног времена; неадекватни породични односи; услови становања (Baird, 2009; Hanson et al., 2017); недостатак вештина решавања проблема (Latessa, Lovins, 2010); незапосленост (Ministry of Justice, 2009).

Важно је истаћи да свака криминогена потреба може допринети криминалном понашању, али постојање одређене потребе не значи да је она криминогена за конкретног преступника (Baird, 2009). Ипак, често се подразумева тврдња о узрочности, те се све потребе у сваком конкретном случају означавају као криминогене, без уважавања индивидуалних карактеристика преступника. Означа-

вање потребе криминогеном када има мало или нимало везе са криминалним понашањем је контрапродуктивно (Baird, 2009). Поред тога што долази до неоптималног коришћења ресурса, преступник се усмерава на третман који није прилагођен његовим индивидуалним карактеристикама. Што је већи број потреба које су процењене, то је и већи ризик од рецидивизма, што наводи на примену интензивнијих интервенција. Међутим, ако процењене потребе за конкретном преступником нису криминогене, он би неоправдано био у вишој категорији ризика, што би резултирало интензивнијим третманом, који би довео до повећања ризика од рецидивизма.

Динамички фактори ризика, због субјективног карактера (Henderson, et al., 2007), представљају предмет критике, јер могу допринети непоузданој процени. Стога се истиче (Gendreau et al., 1996) да су динамички фактори релативно слаби предиктори криминалног понашања. С друге стране, постоји и становиште да динамички фактори предвиђају рецидивизам једнако добро као и статички (Bonta, 2000). Да не треба занемарити динамичке факторе указује и група канадских аутора која је идентификовала седам динамичких фактора (антисоцијални образац личности; антисоцијални ставови; антисоцијални пријатељи; злоупотреба психоактивних супстанци; неадекватни породични и брачни односи; недостатак укључености у просоцијалне рекреативне и слободновременске активности; неуспех у школи/послу) (Public Safety Performance Project, 2011), и један статички (историја антисоцијалног понашања) (Choјеска, 2014), који су најјаче повезани са криминалним понашањем. Додатно, резултати метаанализе (Gendreau et al., 1996) 131 студије, за период од 1970. до 1994. године, указују да су старост, криминална историја, антисоцијални пријатељи, породични фактори, пол, социјална постигнућа и злоупотреба супстанци значајни предиктори рецидива (Gendreau et al., 1996). Значај криминогених потреба такође произилази из чињенице да се промене у динамичким факторима узимају у обзир приликом доношења одлука о рекласификацији, додељивању и одузимању проширених права и погодности, давању предлога за доделу условног отпуста.

Принцип респонзивности

Постоје два типа респонзивности, општа и специфична. Општа респонзивност се односи на употребу интервенција које редукују криминогене потребе. Наводи се да су когнитивно-бихевиорална терапија и приступи засновани на социјалном учењу најефективнији третмани, без обзира на врсту извршеног дела (James, 2018).

У складу са специфичном респонзивношћу, фокус треба усмерити на индивидуалне карактеристике преступника, те у складу са њима дизајнирати третман. Тако, третман мора бити усклађен са стиловима и способностима учења (Administrative Office of the US Courts, 2018), социодемографским, културним, етничким карактеристикама (Bonta, 2002; Hanson et al., 2017; James, 2018) и мотивацијом преступника за промену (Chojecka, 2014; Latessa, Lovins, 2010). У оквиру специфичне респонзивности фокус је на начину на који се постиже циљ. Преступници могу бити једнако ризични и имати исте криминогене потребе, али се могу разликовати у факторима респонзивности. То практично значи да би циљеви третмана били исти, али би се разликовао начин на који се циљ постиже (Bonta, 2000). Фактори респонзивности (анксиозност, ментални поремећаји, депресија) нису предиктори криминалног понашања. Ипак, они могу утицати на избор третмана, па тако индивидуална терапија може бити ефективнија од групне за преступнике са високим нивоом анксиозности (Administrative Office of the US Courts, 2018).

Процена ризика од рецидивизма у Републици Србији

До 2013. године приликом процене ризика од рецидивизма у нашој земљи нису примењивани инструменти, већ је она вршена према неуједначеним критеријумима, што је резултирало волонтиризмом и арбитрарношћу (Јованић, Петровић, 2017). Те недостатке је требало отклонити увођењем инструмената процене. Према подацима који су доступни у Годишњем извештају о раду Управе за извршење кривичних санкција (Министарство правде, Управа за извршење кривичних санкција, 2010) током 2009. године су извршене припреме за промену концепције у третману, које се базирају на процени ризика, капацитета и потреба осуђених. Циљеви тих промена били су уједначавање критеријума и већа транспарентност у третману.

Данас су у нашој земљи у употреби два инструмента процене ризика – Упитник за процену ризика за осуђене на казну затвора до и три године и Упитник за процену ризика капацитета и потреба осуђеног, који је преузет из Велике Британије (*Offender Assessment System – OASys*). Упитник је преведен, али није обављена стандардизација норми према нашим културолошким и животним обрасцима (Хелсиншки одбор за људска права, 2014). Данас, два наведена упитника представљају основ рада службеника третмана, а омогућавају свеобухватну анализу психолошког, педагошког, криминолошког и социјалног функционисања осуђеног (Министарство правде, Управа за извршење кривичних санкција, 2013). Упитник за процену ризика, капацитета и потреба осуђеног примењује се према осуђенима којима је изречена правноснажна или неправноснажна казна затвора преко три године. Обухвата 14 области функционисања: кривично дело; криминални досије; став осуђеног према кривичном делу; услови становања осуђеног; породични и брачни односи; образовање и обука; однос према раду и запошљавање; располагање новцем и приходима; животни стил и социјални контакти; злоупотреба алкохола; злоупотреба дрога; психолошки фактори; понашање према другима; начин размишљања. Саставни део инструмента је и одељак Иницијална процена за осуђене који су извршили кривична дела са највишим степеном друштвене опасности, у коме су побројана кривична дела, за која се, ако их је осуђени извршио, укупан број поена повећава за десет. На основу добијених података утврђују се квантификована (статистичка) процена вероватноће рецидивизма, клиничка процена вероватноће понављања кривичног дела и клиничка процена ризика (од угрожавајућег понашања).

Упитник за процену ризика за осуђене на казну затвора до три године састоји се од 53 ставке, које су подељене у 11 области функционисања (криминална прошлост и актуелно кривично дело; за послеење; образовање; понашање; материјални статус; услови становања; слободно време; познаници/породица; психоактивне супстанце; емотивно/лично; ставови).

Увођење инструмената процене у пеналну праксу наше земље допринело је објективности и транспарентности при доношењу одлука (Београдски центар за људска права, 2011). Иако адекватна примена упитника треба да допринесе уједначавању критеријума

по којима се врши категоризација, тако што се током интервјуа са свим осуђенима примењује исти сет питања, а различити оцењивачи независно од стила свог рада треба да дођу до истих резултата (Вујичић, Карић, 2020), постоје и одређене критике. Петковић и Павловић (2016) наводе да они не диференцирају безбедносне и третманске аспекте, те да је њихова примена неселективна у односу на различите категорије учинилаца кривичних дела. Поред тога, велика заступљеност статичких фактора не омогућава праћење напредовања током третмана (Петковић, Павловић, 2016; Вујичић и сар., 2017). У извештају Иницијативе младих за људска права (2016) наводи се да се осуђени често жале да укупна оцена ризика не утиче на одлуке о рекласификацији. Осуђени су мишљења да се и поред примене инструмената процене, одлуке о разврставању доносе арбитрарно и да зависе од утиска и воље васпитача. Такође, Петковић и Павловић (2016) указују на проблеме бодовања, као и на логичке и садржинске проблеме појединачних ставки Упитника за процену ризика за осуђене на казну затвора до и три године.

Неки проблеми у процени ризика од рецидивизма осуђених

Напредак у процени ризика од рецидивизма позитивно се одразио на корективни третман осуђених, али је створио и нове изазове са којима стручна и научна јавност треба да се суочи, како би процењен ризик преступника био што приближнији стварном ризику који он представља, како за себе тако и за друге осуђене, запослене у пеналном систему, али и друштвену заједницу. Како се упућују критике на рачун инструмената процене ризика од рецидивизма и пажња усмерава на њихово побољшање, треба истаћи да најбољи инструменти показују око 70% тачности, под условом да процену ради обучен службеник (Petersilia, Turner, 1987 prema Latesa, Lovins, 2010). Стога, ако кажемо да неки инструмент има добру тачност, то не значи да је тај инструмент савршен, већ да су грешке у процени на релативно ниском нивоу (Picard-Fritsche et al., 2017).

Иако се инструменти процене дизајнирају на сличан начин, некада процењен ризик није одраз стварног ризика преступника, већ зависи од инструмента који је коришћен. Петровић и Јованић (2021) наводе да се усклађивање интензитета третмана са процењеним нивоом ризика компликује паралелно са развојем великог броја ин-

струмената процене. Стога аутори (Hanson et al., 2017) наводе један од кључних проблема, а то је како упоређивати резултате процене која је извршена различитим инструментима. Ово питање је посебно важно ако имамо у виду чињеницу да се инструменти, иако сви мере ризик, разликују по факторима који се процењују, као и по начину њиховог бодовања. Додатно, инструменти преступнике деле у три, четири или пет категорија ризика, а такође не постоје стандардне дефиниције ових категорија, па низак ризик може имати различите дефиниције у различитим инструментима (Hanson et al., 2017). На пример, шанса за рецидив од 10% може значити низак, средњи или висок ризик, у зависности од тога где аутори направе тачке пресека између нивоа ризика. Тако, тачка пресека није ништа друго до суд о томе колика је вероватноћа ризика прихватљива у друштву (Eaglin, 2017). То доприноси да се са особама које имају исте криминогене потребе може различито поступати само на основу инструмента процене који је коришћен. Сви ови проблеми су навели ауторе (Hanson et al., 2017) да размишљају о успостављању јединственог система комуницирања о процењеном ризику. Коришћење истих термина за описивање нивоа ризика допринело би да се поступа на сличан начин без обзира на инструмент који се користи, да се резултати процене користе за одређивање одговарајуће врсте и интензитета третмана, дошло би до уштеде трошкова без угрожавања јавне безбедности и постојала би могућност да истраживачи врше упоредне анализе инструмената (Hanson et al., 2017). Имајући све ово у виду, аутори (Hanson et al., 2017) предлажу да инструменти процене имају пет нивоа ризика који би били емпиријски утемељени. На тај начин би се повећала вероватноћа да ће преступник добити неопходне услуге и надзор без обзира на одабрани инструмент процене, што би допринело смањењу рецидивизма.

Додатно, треба имати у виду питање објективности инструмената. Истиче се (Eaglin, 2017) да инструменти не могу бити бољи од података на основу којих су дизајнирани, те да ти подаци нису објективни, па самим тим и инструменти не могу бити објективни, већ одражавају карактеристике популације која је коришћена за дизајнирање инструмента (Eaglin, 2017), али и одлуке државних органа, које укључују субјективне, моралне судове и знатну дискрецију (Werth, 2019). Примена инструмената процене је довела до ситуације

да се преступник посматра као носилац различитих криминогених потреба, од кога је потребна заштита јавности, а примена инструмената процене, уз разлике у ризику, искључује могућност постојања осуђеног који није опасан (Werth, 2019a). Има и аутора (Fitzgibbon, 2007) који доводе у питање добијене податке о ризику појединца, јер су инструменти дизајнирани на основу података о популацији преступника, чиме се умањује њихова способност да дају тачну процену на индивидуалном нивоу. Стога, није ретко да практичари прилагођавају резултате, манипулишући одговорима на субјективним ставкама, како би произвели процену која се подудара са њиховим мишљењем о конкретном преступнику (Werth, 2019).

Поред тога, процена ризика може утицати на обликовање уверења. На пример, када се особа процени као високоризична, уверење да је ова процена тачна наводи на очекивање проблематичног понашања и као резултат тога особи се намећу додатна правила и надзор. На тај начин се повећавају и могућности за откривање кршења правила, што служи за потврђивање ризика који је већ процењен (Werth, 2019a).

Још један од проблема који се истиче јесте питање поузданости. Међупосматрачка поузданост, која се користи за процену степена слагања два или више оцењивача који користе исте информације о истом објекту (Bukumirić, 2016) кључна је за инструменте процене ризика од рецидивизма. Ако различите особе процењују истог преступника истим инструментом, морају доћи до сличних закључака о ризику од рецидивизма (Duwe, 2019; Johnson, Hardyman, 2004; Latesa, Lovins, 2010), а оцена сваке појединачне ставке треба да одражава стварни ниво особине, односно понашања које се процењује. Ако различити испитивачи не оцене исто одређену ставку, не може се тврдити да су добијени резултати доследна мера понашања или особине која се процењује (Rufino et al., 2011). Ова врста поузданости је критична код инструмената који укључују 25 или више ставки, од којих су многе субјективне природе (Baird, 2009). Испитивање субјективности је значајно, јер када се утврди да су поједине ставке високо субјективне, може се вршити ревизија инструмента. Ако је покушај смањења субјективности за неку ставку неуспешан, можда је најбоље уклонити је из инструмента упркос њеној вези са исходом (Rufino et al., 2011). Остин (Austin, 2006) наводи да треба избрисати сваку ставку која не достигне ниво од

80% споразума оцењивача, као и да инструмент који нема ниво споразума оцењивача од 90% не би требало ни примењивати. Иако је валидност садржаја важна, контрапродуктивно је задржавање високо субјективне ставке зато што је за њу емпиријски потврђено да је предиктор рецидивизма, јер ће субјективне ставке имати ниску поузданост, која ће довести до ниске предиктивне валидности (Rufino et al., 2011). Ипак, без обзира на субјективност, постоји прихватање неких умерено субјективних ставки како би се осигурала валидност садржаја (Rufino et al., 2011).

Да међупосматрачка поузданост представља проблем, посебно код процене динамичких фактора ризика, указују резултати истраживања појединих инструмената процене. Тако је, на пример, утврђено да у инструменту ПЦЛ-Р (*The Psychopathy Checklist-Revised – PCL-R*) (Hare, 2003 према: Rufino et al., 2011) поједине ставке захтевају више субјективности приликом процене. Коефицијенти корелације поузданости оцењивача били су 0,41 за неприхватање одговорности, односно 0,82 за разноврсност кривичних дела (Hare, 2003 према: Rufino et al., 2011), што указује да се, уколико је потребан већи ниво субјективности за процену, слагање оцењивача смањује. До сличних резултата се дошло и испитивањем поузданости (Austin et al., 2003) инструмента ЛСИ-Р (*The Level of Service Inventory – Revised – LSI-R*) на узорку од 120 осуђених. Анализе показују да је сагласност испитивача утврђена у 71% случајева, те да се поузданост појединачних ставки кретала од 53 до 96%. Код 18 од 54 ставке поузданост је била на прагу од 80% или изнад њега, при чему су статички фактори били најдоследније оцењени (Austin et al., 2003). Две године касније, исти аутори (Austin et al., 2003) спровели су другу студију, на узорку од 156 осуђених. У односу на прву студију, особље је добило додатну обуку за примену инструмента, а време између прве и друге процене је скраћено. У оквиру ове студије слагање оцењивача на прагу или изнад 80% постојало је за 34 ставке, а сагласност испитивача је повећана на 88%. Ипак, ставке које захтевају виши ниво субјективности и даље су остале мање поуздане. Резултати указују да је могуће повећати поузданост оцењивача ако се спроведе додатна обука особља (Austin et al., 2003).

Поред поузданости, истраживачи се баве и питањем предиктивне валидности, при чему је значајно утврдити предиктивну валидност целог инструмента, али и појединачних фактора ризика,

јер истраживања показују да одређене ставке које су инкорпориране у инструменте процене нису предиктивне, а да су корелације са исходом који се мери само резултат корелације са другим ставкама, које су заиста предиктивне (Coid et al., 2011). Резултати студије (Sandbukt et al., 2020) у којој је испитивана предиктивна валидност „статик-99Р” (*Static-99R*), а која је спроведена на 858 мушкараца осуђених за сексуалне деликте, указују на добру предиктивну тачност која је последица високе негативне предиктиве валидности (98,1% нискоризичних преступника није рецидивирало). С друге стране, 92,4% високоризичних испитаника није рецидивирало (Sandbukt et al., 2020). Студија валидације инструмента ЛСИ-Р која је спроведена на узорку од 1.006 осуђених мушкараца који су условно отпуштени 2001. године и праћени 12 месеци, показује да је 11 ставки од 54 било статистички значајно повезано са рецидивизмом: претходна осуђиваност, две или више ранијих осуда, три или више ранијих осуда, хапшење пре шеснаесте године, историја бекства, три или више промена адресе у претходној години, тренутни проблеми са дрогом, проблеми са дрогама повезани са кршењем закона, проблеми са дрогама повезани са проблемима у школи или на послу, проблеми менталног здравља у прошлости и опозив условне осуде или условног отпуста (Austin et al., 2003). Регресионом анализом је установљено да свега осам фактора, од наведених 11, јесу независни предиктори рецидивизма (претходна осуђиваност, две или више ранијих осуда, хапшење пре шеснаесте године, три или више промена адресе у претходној години, тренутни проблеми са дрогом, проблеми са дрогама повезани са проблемима у школи или на послу, проблеми менталног здравља у прошлости и опозив условне осуде или условног отпуста) (Austin et al., 2003). Додатно, истраживање инструмента „висконсин” (*Wisconsin*) на узорку од 159 особа које су се налазиле на пробационом надзору у Тексасу, показује да су рецидивисти имали статистички значајно више оцене ризика и потреба од нерацидивиста. Међутим, треба имати у виду да инструмент има високе стопе лажно позитивних (44,1%) и лажно негативних (37%) резултата (Henderson et al., 2007).

Такође се истиче да инструмент треба да омогући постизање непристрасних резултата према свим групама преступника. Данас у пракси постоји тенденција преузимања инструмента који је развијен за другу популацију и који можда не одражава особине популације

на којој се жели применити, што може представљати проблем.

Могуће је да процена има снажну предиктивну валидност, али да се она смањује код различитих група преступника (Casey et al., 2014). На пример, када је реч о полу, инструменти су критиковани због ослањања на анализе мушке популације и занемаривања фактора ризика који су релевантни за осуђене жене (Holtfreter, Cunn, 2007; Werth, 2019), јер ће инструмент који се тестира на укупној затворској популацији погрешно класификовати жене (Austin, 2006; Desmarais et al., 2016). Стога, уколико се приступи преузимању инструмента који је тестиран на различитој популацији од оне на којој се планира применити, требало би одабрати инструмент који се одликује транспарентношћу.

То практично значи да су доступни пондери за сваки фактор, као и формуле које се користе за израчунавање сирове оцене и коначних категорија ризика. Ово омогућава локалну валидацију и адаптацију (Picard-Fritsche et al., 2017).

Закључак

Процена ризика од рецидивизма осуђених на затворску казну прошла је кроз неколико етапа у развоју, па данас имамо велики број инструмената за процену који се примењују у пеналној пракси. Ипак, управо та бројност инструмената створила је нове проблеме и изазове.

Забринутост научне и стручне јавности постоји, пре свега због чињенице да инструменти који се данас користе можда не идентификују стварни ризик за појединца, што доводи до примене третмана који није прилагођен индивидуалним ризицима, капацитетима и потребама преступника. Таква ситуација се може неповољно одразити како на самог преступника, тако и на безбедност свих других који долазе или ће након отпуста доћи у интеракцију са појединцем који је неадекватно процењен. Како је недвосмислено показано да примена инструмената процене ризика има велики значај за пеналну праксу, неопходни су даље изучавање и усавршавање овог процеса, паралелно са друштвеним променама и променама у структури злочина у одређеној популацији. Неопходно је периодично вршити истраживања којима се испитују валидност и поузданост, те у складу са добијеним подацима, уколико постоји потреба, вршити ревизије инструмената. Важно је да у том процесу учествују науч-

ници који се баве овом проблематиком, али и запослени у пеналним установама. Стално преиспитивање и усавршавање инструмената процене, уз уважавање научних сазнања, од несагледиве је важности за друштво у целини, у циљу повећања његове безбедности.

Литература

1. Administrative Office of the US Courts (AOUSC). (2018). *An overview of the federal post conviction risk assessment*. https://www.uscourts.gov/sites/default/files/overview_of_the_post_conviction_risk_assessment_0.pdf. доступан 22. 1. 2022.
2. Andrews, D. A., Dowden, C. (2007). The risk–need–responsivity model of assessment and human service in prevention and corrections: Crime-prevention jurisprudence. *Canadian Journal of Criminology and Criminal Justice*, 49(4):439-464. doi: 10.3138/cjccj.49.4.439
3. Andrews, D. A., Bonta, J., Hoge, R. D. (1990). Classification for effective rehabilitation: Rediscovering psychology. *Criminal Justice and Behavior*, 17, 19-52. doi: 10.1177/0093854890017001004
4. Austin, J. (2006). How much risk can we take: The misuse of risk assessment in corrections. *Federal Probation*, 70(2):58-63.
5. Austin, J., Coleman, D., Peyton, J., Johnson, K.D. (2003). *Reliability and validity study of the LSI-R risk assessment instrument*. The Institute on Crime, Justice and Corrections at The George Washington University.
6. Baird, C. (2009). *A question of evidence: A critique of risk assessment models used in the justice system*. National Council on Crime and Delinquency.
7. Београдски центар за људска права. (2011). *Забрана злостављања и права лица лишених слободе у Србији*. <http://bgcentar.org.rs/bgcentar/wp-content/uploads/2013/04/zabrana-zlostavljanja-i-prava-lica-lisenih-slobode-u-srbiji.pdf> доступан 11.1.2022.
8. Bonta, J. (2000). Offender assessment: General issues and considerations. *Forum on Corrections Research*, 12(2):14-18.
9. Bonta, J. (2002). Offender risk assessment: Guidelines for selection and use. *Criminal Justice and Behavior*, 29(4):355-379. doi: 10.1177/0093854802029004002

10. Bonta, J., Law, M., Hanson, K. (1998). The prediction of criminal and violent recidivism among mentally disordered offenders: a meta-analysis. *Psychological Bulletin*, 123(2):123-142. doi: 10.1037/0033-2909.123.2.123
11. Bourgon, G., Mugford, R., Hanson, R. K., Coligado, M. (2018). Offender risk assessment practices vary across Canada. *Canadian Journal of Criminology and Criminal Justice*, 60(2):167-205. doi: 10.3138/cjccj.2016-0024
12. Букумирић, З. М. (2016). *Систематски преглед са мета-анализом поузданости и ваљаности психијатријских скала у лонгитудиналним студијама* [докторска дисертација, Универзитет у Београду]. NaRDuS <https://nardus.mpn.gov.rs/handle/123456789/6408>. доступан 29.1.2022.
13. Casey, P. M., Elek, J. K., Warren, R. K., Cheesman, F., Kleiman, M., Ostrom, B. (2014). *Offender risk & needs assessment instruments: A primer for courts*. National Center for State Courts.
14. Chojecka, J. (2014). A model for all? Disputes over the concept of recidivism risk assessment. *Resocjalizacja Polska*, 7(1):239-254.
15. Coid, J. W., Yang, M., Ullrich, S., Zhang, T., Sizmur, S., Farrington, D., Rogers, R. (2011). Most items in structured risk assessment instruments do not predict violence. *The Journal of Forensic Psychiatry & Psychology*, 22(1): 3-21. doi: 10.1080/14789949.2010.495990
16. Cox, J., Fairfax-Columbo, J., DeMatteo, D., Vitacco, M. J., Kopkin, M. R., Parrott, C. T., Bownes, E. (2018). An update and expansion on the role of the Violence Risk Appraisal Guide and Historical Clinical Risk Management-20 in United States case law. *Behavioral sciences & the Law*, 36(5):517-531. doi: 10.1002/bsl.2376
17. Desmarais, S. L., Johnson, K. L., Singh, J. P. (2016). Performance of recidivism risk assessment instruments in US correctional settings. *Psychological Services*, 13(3):206-222. doi: 10.1037/ser0000075
18. Duwe, G. (2019). Better practices in the development and validation of recidivism risk assessments: The Minnesota Sex Offender Screening Tool-4. *Criminal Justice Policy Review*, 30(4):538-564. doi: 10.1177%2F0887403417718608
19. Eaglin, J. M. (2017). Constructing recidivism risk. *Emory Law Journal*, 67(1):59-122.
20. Eckhouse, L., Lum, K., Conti-Cook, C., Ciccolini, J. (2019). Layers of bias: A unified approach for understanding problems with risk assessment. *Criminal Justice and Behavior*, 46(2):185-209. doi: 10.1177%2F0093854818811379

21. Fitzgibbon, D. W. M. (2007). Risk analysis and the new practitioner: Myth or reality?. *Punishment & Society*, 9(1):87-97.
22. Gendreau, P., Little, T., Goggin, C. (1996). A meta-analysis of the predictors of adult recidivism: What works! *Criminology*, 34, 401-433. doi: 10.1111/j.1745-9125.1996.tb01220.x
23. Hanson, R. K., Bussière, M. T. (1998). Predicting relapse: A meta-analysis of sexual offender recidivism studies. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 66, 348-362. doi: 10.1037//0022-006x.66.2.348
24. Hanson, R. K., Bourgon, G., McGrath, R. J., Kroner, D., D'Amora, D. A., Thomas, S. S., Tavarez, L. P. (2017). *A five-level risk and needs system: Maximizing assessment results in corrections through the development of a common language*. The National Reentry Resource Center.
25. Хелсиншки одбор за људска права. (2014). *Праћење реформе затворског система у Србији, 2012 – 2013 и стање људских права у затворима у 2011. години*. <https://www.helsinki.org.rs/serbian/doc/sveske32.pdf>. доступан 12. 12. 2021.
26. Henderson, H., Daniel, E., Rembert, D., Adams, A. T. (2007). The predictive utility of the Wisconsin Risk Needs Assessment instrument in a sample of successfully released Texas probationers. *International Journal of Crime, Criminal Justice and Law*, 2(1):95-103.
27. Her Majesty's Prison and Probation Service. (2019). *Guidelines: Risk assessment of offenders: A summary of evidence relating to offender risk assessment, risk of reoffending and risk of serious harm*. <https://www.gov.uk/guidance/risk-assessment-of-offenders>. доступан 12. 12. 2021.
28. Holtfreter, K., Cupp, R. (2007). Gender and risk assessment: The empirical status of the LSI-R for women. *Journal of contemporary criminal justice*, 23(4):363-382.
29. Иницијатива младих за људска права. (2016). *Права лица лишених слободе у затворском систему Србије*. <http://www.yihr.rs/wp-content/uploads/2016/06/Prava-lica-li%C5%A1enih-slobode-SRB.pdf>. доступан 12. 12. 2021.
30. James, N. (2018). *Risk and needs assessment in the federal prison system*. Congressional Research Service. <https://fas.org/sgp/crs/misc/R44087.pdf>. доступан 12. 12. 2021.

31. Johnson, K., Hardyman, P. (2004). How do you know if the risk assessment instrument works?. *Topics in Community Corrections*, 20-26.
32. Јованић, Г., Петровић, В. (2017). Условно отпуштање у пракси окружних затвора и надлежних судова. *Специјална едукација и рехабилитација*, 16(1):95-122. doi: 10.5937/specedreh16-12680
33. Јованић, Г., Петровић, В. (2018). Процена ризика од рецидивизма код осуђених на затворску казну. *Безбедност*, 60(2):5-29. doi: 10.5937/bezbednost1802005J
34. Јованић, Г., Жунић-Павловић, В. (2018). *Примена принципа ризика, потреба и респонзивности у пеналном третману сексуалних преступника*. У Зборник радова, „Универзално и особено у праву, Том 2”, Правни факултет Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици, Косовска Митровица, стр. 115-138.
35. Јованић, Г., Жунић-Павловић, В., Петровић, В. (2018). *Напредак у процени ризика насиља у функцији пеналне праксе*. У Зборник радова, „Методе процене у специјалној едукацији и рехабилитацији”, Универзитет у Београду – Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију, Београд, стр. 107-113.
36. Koetzle Shaffer, D., Kelly, B., Lieberman, J. D. (2011). An exemplar-based approach to risk assessment: Validating the risk management systems instrument. *Criminal Justice Policy Review*, 22(2), 167-186. doi: 10.1177/0887403410372989
37. Kroner, D. G., Mills, J. F. (2001). The accuracy of five risk appraisal instruments in predicting institutional misconduct and new convictions. *Criminal Justice and Behavior*, 28, 471-489. doi: 10.1177/009385480102800405
38. Latessa, E. J., Lovins, B. (2010). The role of offender risk assessment: A policy maker guide. *Victims and Offenders*, 5(3):203-219. doi: 10.1080/15564886.2010.485900
39. Lloyd, C. D., Hanson, R. K., Richards, D. K., Serin, R. C. (2020). Reassessment improves prediction of criminal recidivism: A prospective study of 3,421 individuals in New Zealand. *Psychological Assessment*, 32(6):568-581. doi: 10.1037/pas0000813
40. Lowenkamp, C. T., Holsinger, A., Latessa, E. J. (2004). Assessing the inter-rater agreement of the Level of Service Inventory Revised. *Federal Probation*, 68(3):34-38.

41. Maurutto, P., Hannah-Moffat, K. (2007). Understanding risk in the context of the Youth Criminal Justice Act. *Canadian Journal of Criminology and Criminal Justice*, 49(4):465-491. doi: 10.3138/cjccj.49.4.465
42. Mayson, S. G. (2018). Bias in, bias out. *The Yale Law Journal*, 128(8):2218-2259.
43. Министарство правде Републике Србије, Управа за извршење кривичних санкција. (2010). *Годишњи извештај о раду Управе за извршење кривичних санкција за 2009. годину*. <http://www.uiks.mpravde.gov.rs/images/izvestaj%202009.pdf> доступан 12. 12. 2021.
44. Министарство правде, Управа за извршење кривичних санкција. (2013). *Директива о начину рада службеника третмана у Заводима, процедурама у раду и изгледу и садржају докумената током утврђивања, спровођења и измене програма поступања са лицима осуђеним за кривична дела и прекршај и начину примене Правилника о третману, програм поступања, разврставању и накнадном разврставању осуђених*. http://www.uiks.mpravde.gov.rs/images/Direktiva_24.02.2013.pdf доступан 12. 12. 2021.
45. Ministry of Justice. (2009). *Public protection manual*. Ministry of Justice, Nacional Offender Management Service.
46. Morgan, R. D., Kroner, D. G., Mills, J. F., Serna, C., McDonald, B. (2013). Dynamic risk assessment: A validation study. *Journal of Criminal Justice*, 41(2):115-124. doi: 10.1016/j.jcrimjus.2012.11.004
47. Olver, M. E., Wong, S. C. (2011). A comparison of static and dynamic assessment of sexual offender risk and need in a treatment context. *Criminal Justice and Behavior*, 38(2), 113-126. doi: 10.1177/0093854810389534
48. Петковић, Н., Павловић, З. (2016). Неки проблеми у примени „Упитника за процену ризика за осуђене на казну затвора до и три године”. *Темда*, 19(1):161-180. doi: 10.2298/TEM1601161P
49. Петровић, В., Јованић Г. (2021). *Изазови у процени ризика од рецидивизма осуђених на затворску казну*. У Зборник радова, „Специјална едукација и рехабилитација ДАНАС”. Једанаести међународни скуп, Универзитет у Београду – Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију, Београд, стр. 371-378.
50. Picard-Fritsche S., Rempel, S., Tallon, J., Adler, J., Reyes, N. (2017). *Demystifying risk assessment: Key principles and controversies*. Center for Court Innovation.

51. Prince, K., Butters, R. P. (2013). *Recidivism risk prediction and prevention assessment in Utah: An implementation evaluation of the LSI-R as a recidivism risk assessment tool in Utah*. Utah Criminal Justice Center.
52. Public Safety Performance Project. (2011). *Risk/needs assessment 101: Science reveals new tools to manage offenders*. Pew Center of the States. https://www.pewtrusts.org/~media/legacy/uploadedfiles/pcs_assets/2011/pewriskassessmentbriefpdf.pdf. доступан 12. 11. 2021.
53. Rufino, K. A., Boccaccini, M. T., Guy, L. S. (2011). Scoring subjectivity and item performance on measures used to assess violence risk: The PCL-R and HCR-20 as exemplars. *Assessment*, 18(4), 453-463. doi: 10.1177/1073191110378482
54. Sandbukt, I. J., Skardhamar, T., Kristoffersen, R., Friestad, C. (2020). Testing the Static-99R as a global screen for risk of sex crime recidivism in a Norwegian routine sample. *Sexual Abuse*, 1-18. doi: 10.1177/1079063220951194
55. Svalin, K., Levander, S. (2020). The predictive validity of Intimate Partner Violence Risk Assessments conducted by practitioners in different settings: A review of the literature. *Journal of Police and Criminal Psychology*, 35(2), 115-130. doi: 10.1007/s11896-019-09343-4
56. Вујичић, Н., Карић, Т. (2020). Процена ризика и напредовање у третману у Казнено-поправном заводу у Сремској Митровици. *Анали Правног факултета у Београду*, 68(1), 164-185. doi: 10.5937/AnaliPFB2001170V
57. Вујичић, Н., Стевановић, З., Илијић, Л. (2017). *Примена института условног отпуста од стране судова у Републици Србији*. Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд.
58. Werth, R. (2019). Risk and punishment: The recent history and uncertain future of actuarial, algorithmic, and “evidence-based” penal techniques. *Sociology Compass*, 13(2), 1-19. doi: 10.1111/soc4.12659
59. Werth, R. (2019a). Theorizing the performative effects of penal risk technologies: (Re) producing the subject who must be dangerous. *Social & Legal Studies*, 28(3), 327-348. doi: 10.1177/10964663918773542

Recidivism Risk Assessment within Prison System – Accomplishments and Challenges

***Abstract:** As one of the fundamental segments of penal treatment, recidivism risk assessment has been through numerous modifications since its beginning. When taking recidivism risk assessment as a key segment which serves as a base for all decisions on the type and intensity of the treatment a convict should forego, it is clear why the attention of scientists and experts in the field of criminal treatment is predominately focused on the matter at hand. The achievements so far undeniably indicate that recidivism risk assessment which is conducted using relevant instruments is significantly better than the one that is based on professional and personal experience of experts or their intuition. Nonetheless, there are still certain dilemmas and challenges that are targets of criticism but that are also the drivers of constant recidivism risk assessment instrument reevaluation and improvement. The reevaluation and improvement is done with the aim of designing a quality risk assessment instrument the use of which would contribute to the reduction of the risk of recidivism and enhance public safety with optimum utilization of limited resources which are invested in the correction system. Bearing the aforementioned in mind, the aim of the paper is recidivism risk assessment in convicts within the prison system. The goal is to analyze relevant research papers analyzing the achievements as well as the issues related to assessment and to provide the guidelines for further development and improvement of the process.*

***Keywords:** assessment, recidivism risk, convict.*

Проф. др Вељко ТУРАЊАНИН

Јелена ЧАНОВИЋ

Правни факултет, Универзитет у Крагујевцу

ДОИ: 10.5937/bezbednost2202044Т

УДК: 347.921.8:343.211.3(497.11)

Прегледни научни рад

Примљен: 21. 5. 2022. године

Датум прихватања: 30. 6. 2022. године

Бесплатна правна помоћ за жртве родно заснованог насиља из перспективе адвоката¹

***Апстракт:** Аутори у раду објашњавају право на бесплатну правну помоћ жртва родно заснованог насиља у Републици Србији. Закон о бесплатној правној помоћи ступио је на снагу у новембру 2019. године и након две и по године постоје одређени недостаци у његовој примени који су видљиви у пракси. Рад је подељен на више целина, те кроз уводна разматрања аутори објашњавају позадину истраживања, стављајући акценат на кључне законске одредбе које су биле предмет истраживања, после чега у главном делу рада излажу резултате истраживања спроведеног у првом кварталу 2022. године. Упитник упућен адвокатима састојао се од 22 питања, са фокусом на пружању бесплатне правне помоћи жртвама родно заснованог насиља, за период од 1. новембра 2019. године. Резултати показују да ни законски оквир ни пракса пружања бесплатне правне помоћи од стране локалних самоуправа нису на задовољавајућем нивоу.*

***Кључне речи:** бесплатна правна помоћ, родно засновано насиље, насиље у породици, жене из маргинализованих друштвених група.*

¹ Рад је настао у оквиру пројекта *Maximizing the availability of free legal aid gender-based violence survivors in Serbia*, који је финансирала Европска комисија.

Уводна разматрања

Право на правично суђење одсликава препознатљиву карактеристику сваког међународног нормативног инструмента којим се штите људска права (Summers, 2007: 97). Један од аспеката овог права јесте и право на бесплатну правну помоћ, које представља једно од битних права окривљеног у кривичном поступку, с тим што кривичноправна област није једино подручје на коме се можемо срести са пружањем овог облика правне помоћи. Наиме, приступ правној помоћи представља веома важан сегмент права на правично суђење према члану 6 Европске конвенције о заштити људских права и основних слобода (у даљем тексту: Конвенција) и члану 47 Повеље Европске уније о основним правима. Члан 6 представља данас један од чланова на чију се повреду подносиоци представки највише позивају у својим поднесцима, што се најчешће објашњава обимом његових одредаба, које се протежу на гарантовање правичног суђења и у грађанским и у кривичним поступцима (Mowbray, 2004: 97). Право на правну помоћ осигурава делотворан приступ правосуђу за лица која не располажу са довољно финансијских средстава за подмиривање трошкова судских поступака (Priruĉnik o evropskom pravu i podruĉju pristupa pravosuđu, 2016: 58).

Закон о бесплатној правној помоћи Републике Србије донет је 2018. године, а ступио је на снагу 1. октобра 2019. Године, изузев појединих одредаба чија примена треба да почне након приступања Републике Србије Европској унији. Узимајући у обзир брзину приступних преговора и промена закона у Србији, могуће је да ће овај законски текст бити промењен пре него што Србија приступи ЕУ. Законом се уређују бесплатна правна помоћ за грађане као њене кориснике и начини њеног остваривања и пружања. Законски пропис се примењује на кориснике бесплатне правне помоћи који ово право нису остварили другим законским прописима, а као основни циљ закона наводи се омогућавање делотворног и једнаког приступа правди (чланови 1 и 2 ЗБПП).

Потребно је напоменути да законодавац прави разлику између пружања бесплатне правне помоћи и бесплатне правне подршке. Наиме, на првом месту одређено је да је бесплатна правна помоћ она правна помоћ коју корисник остварује без накнаде сагласно одредбама ЗБПП-а, при чему је даље одређено да се бесплатна правна помоћ остварује путем бесплатне правне помоћи у ужем смислу, бесплатне

правне подршке и бесплатне правне помоћи у прекограничним споровима, а под бесплатном правном помоћи се у суштини законски подразумева само она у ужем смислу (члан 3 ЗБПП).

Према члану 4 бесплатна правна помоћ може се пружити држављанину Републике Србије, лицу без држављанства, страном држављанину са сталним настањем у Републици Србији и другом лицу које има право на бесплатну правну помоћ према другом закону или потврђеном међународном уговору, ако: 1) испуњава услове да буде корисник права на новчану социјалну помоћ сагласно закону којим се уређује социјална заштита или корисник права на дечији додатак сагласно закону којим се уређује финансијска подршка породици са децом, као и члановима његове породице односно заједничког домаћинства, чији је круг одређен овим законима; 2) не испуњава услове да буде корисник права на новчану социјалну помоћ или на дечији додатак, али би због плаћања правне помоћи из сопствених прихода у конкретној правној ствари испунило услове да постане корисник права на новчану социјалну помоћ или на дечији додатак. Притом, чланом породице, односно заједничког домаћинства лица, не сматра се лице против којег тражилац бесплатне правне помоћи покреће поступак заштите од насиља у породици или други поступак заштите. Приходи и имовина лица против којег се покреће поступак заштите не утичу на право тражиоца да оствари право на бесплатну правну помоћ, ако он испуњава прописане услове (члан 4 ЗБПП).

За садржину овог рада битна је, између осталог, и одредба члана 5 тачка 4 ЗБПП, према којем држављанину Републике Србије, лицу без држављанства, страном држављанину са сталним настањем у Републици Србији и другом лицу које има право на бесплатну правну помоћ према другом закону или потврђеном међународном уговору бесплатна правна помоћ може да се пружи и ако је реч о лицу које остварује правну заштиту од насиља у породици. Бесплатна правна помоћ састоји се од пружања правних савета, састављања поднесака, заступања и одбране. Пружање правног савета је детаљно објашњење начина и могућности за решавање конкретне правне ствари пред судом, другим државним органом, односно органом јавне власти или у поступку мирног решавања спора, које се односи на право, обавезу или интерес корисника бесплатне правне помоћи заснован на закону. Састављање поднеска је израда писме-

на којим се покреће поступак пред судом, другим државним органом, односно органом јавне власти или које се подноси током већ покренутог поступка (састављање тужбе, захтева, предлога, молбе, притужбе, приговора, поднесака, жалбе и другог правног средства). Заступање је свака правна радња коју на основу овлашћења за заступање пуномоћник предузима у име и за рачун корисника бесплатне правне помоћи у поступку пред судом, другим државним органом, органом јавне власти или у поступку мирног решавања спора. Одбрана је заступање осумњиченог, окривљеног или оптуженог у предистражном, истражном и кривичном поступку, који се води због сумње да је извршено кривично дело за које није предвиђена обавезна одбрана и заступање у прекршајном поступку који се води због сумње да је извршен прекршај за који је предвиђена казна затвора (члан 6 ЗБПП).

Према ЗБПП-у, бесплатну правну помоћ пружају адвокатура и службе правне помоћи у јединицама локалне самоуправе, док удружења могу да пружају бесплатну правну помоћ само на основу одредаба закона који уређују право азила и забрану дискриминације. У сваком случају, у име удружења бесплатну правну помоћ пружају адвокати. Бесплатну правну помоћ у служби правне помоћи у јединици локалне самоуправе или у име удружења могу пружати дипломирани правници, само у оквиру овлашћења која су дипломираним правницима одређена законом којим се уређује одговарајући поступак. Потом, пружаоци бесплатне правне помоћи, а удружења у оквиру циљева због којих су основана, могу да пружају опште правне информације и попуњавају формуларе, као облике бесплатне правне подршке. Јединица локалне самоуправе може организовати заједничку службу бесплатне правне помоћи са другим пружаоцем, у оквиру овлашћења која су тим пружаоцима поверена ЗБПП-ом, али не може на њега пренети пружање бесплатне правне помоћи у потпуности (члан 9 ЗБПП).

Бесплатна правна подршка састоји се од пружања опште правне информације, попуњавања формулара, састављања јавнобележничке исправе и посредовања у решавању спорова. Општа правна информација јесте информација о уређењу неке правне области, правном положају корисника у конкретној правној ствари, субјекту и начину одлучивања о појединачном праву, обавези или интересу заснованом на закону, пред судом или другим државним органом

односно органом јавне власти, о правилима и о висини трошкова поступка који се не односе на поступак пред судом у конкретној правној ствари, могућности мирног решења спора, начину извршења одлуке, о разлозима и условима за покретање управног поступка и поступка који се покреће уставном жалбом и о условима и поступку остваривања права на бесплатну правну подршку. Попуњавање формулара је помоћ у уношењу података о кориснику, које попуњава пружалац, а потписује корисник. Посредовање у решавању спорова је свака радња коју, према закону којим се уређује посредовање у решавању спорова, предузима посредник. Састављање јавнобележничке исправе је састављање јавнобележничких записа и јавнобележничких записника (члан 11 ЗБПП).

Када говоримо о бесплатној правној подршци, њу могу да пружају јавни бележници, посредници и правни факултети. Наиме, јавни бележници састављају јавнобележничке исправе у оквиру овлашћења одређених законом којим се уређује јавно бележништво, а посредници посредују у решавању спорова у оквиру овлашћења одређених законом. Правни факултети пружају опште правне информације и попуњавају формуларе. Посебно је прописано да пружаоци бесплатне правне подршке не смеју да пружају бесплатну правну помоћ (члан 12 ЗБПП).

Пружаоци се уписују у Регистар пружалаца бесплатне правне помоћи, у оквиру кога се води посебна евиденција пружалаца бесплатне правне помоћи и евиденција пружалаца бесплатне правне подршке. Регистар води министарство надлежно за послове правосуђа, као јединствену јавну електронску базу података. Адвокати који пружају бесплатну правну помоћ уписују се на листу адвоката коју сачињава и министарству доставља Адвокатска комора Србије и која је саставни део регистра, а начин уписа у Регистар и његово вођење ближе прописује министар надлежан за послове правосуђа (члан 16 ЗБПП).

Будући да су адвокати један од пружалаца бесплатне правне помоћи, сматрали смо неопходним спровести истраживање међу њима о различитим аспектима и проблемима у пружању бесплатне правне помоћи у контексту родно заснованог насиља. Пре него што прикажемо резултате истраживања, укратко ћемо скренути пажњу на део постојеће литературе у овој области.

Преглед литературе

Последњих десетак година на тему пружања бесплатне правне помоћи написано је више научних радова, у којима се аутори суштински фокусирају на међународне изворе којима је регулисано право на бесплатну правну помоћ, на ставове Европског суда за људска права и анализу Закона о бесплатној правној помоћи, док је изузетно ограничен број емпиријских радова о овом облику пружања правне помоћи. На првом месту, навешћемо зборнике *Правна помоћ* и *Бесплатна правна помоћ (ratio legis, обим и услови примене)*. Аутори су расправљали о питању бесплатне правне помоћи с различитих аспеката (Палачковић, Чановић, 2020; Радојевић, 2018; Радојевић, 2020; Станковић, 2019; Станковић, 2018).

Потом, у истом периоду, вршена су различита истраживања о пружању бесплатне правне помоћи у Србији, како пре тако и након доношења Закона о бесплатној правној помоћи. Низ препорука дат је у старијој анализи Јукома (YUCOM), у којој је наглашено да у Србији није постојао адекватан правни оквир којим би био регулисан систем бесплатне правне помоћи, иако се на његову обавезност константно указивало (YUCOM, 2013). У новијем истраживању Јуком је успео да прикаже прве резултате примене Закона о бесплатној правној помоћи за жртве родно заснованог насиља (Васић & Филиповић, 2021). Потом, према извештају покрајинског омбудсмана из 2013. године, тадашњи механизми пружања бесплатне правне помоћи имали су низ недостатака, од којих су кључни били то што се бесплатна правна помоћ обезбеђивала у малом броју јединица локалне самоуправе и што се у већини случајева сводила на најједноставнији облик – давање правних савета. Међутим, и таква, минимална правна помоћ и даље је била недоступна мноштву грађана. За прикупљање потпуних и тачних података који би омогућили увид у број јединица локалне самоуправе у којима је уопште функционисао институт правне помоћи није било начина, што подразумева и да је било немогуће проценити степен ефикасности тада постојећих механизма и извршити контролу квалитета услуга правне помоћи. Услед недостатка веродостојних свеобухватних статистичких података на нивоу Аутономне Покрајине Војводине, нису се могле јединицама локалне самоуправе упутити свеобухватне препоруке за успостављање и успешно планирање и управљање системом (бесплатне) правне помоћи (Омбудсман, 2013: 45).

Према *Студији* Утицај Закона о бесплатној правној помоћи на

рад организација цивилног друштва, недовољна прецизност појединих одредаба законског текста, као и ограничења усмерена ка удружењима грађана, довели су до нежељеног ефекта, те су, с једне стране, удружења грађана која имају одговарајућу структуру и могућности за пружање бесплатне правне помоћи онемогућена да то чине, а са друге стране, поједине јединице локалне самоуправе којима су та овлашћења поверена и даље нису успоставиле одговарајући систем, па грађани у тим подручјима нису у могућности да на одговарајући начин приступе систему бесплатне правне помоћи. Проблем је уочен и приликом самог упућивања грађана на удружења, јер јединице локалне самоуправе често не доносе решења о томе, већ их само усмено усмеравају. Правницима при јединицама локалне самоуправе тренутном законском формулацијом остављају се преширока овлашћења у процени коме се може пружити бесплатна правна помоћ, пошто она неће бити омогућена уколико је очигледно да не постоји шанса да странка успе у спору. На тај начин, отвара се простор за потенцијалне злоупотребе и даља ограничења приступу правди. Према закључку студије, како би примарни циљ закона био испоштован, неопходно је омогућити благовремен и једнак приступ правди свим лицима и на одговарајући начин укључити удружења грађана у овај процес, пошто је, на крају, свима у интересу да што већи број грађана добије одговарајућу правну заштиту (Милеуснић, 2020).

На крају, према Извештају Примена Закона о бесплатној правној помоћи: из угла интерно расељених лица произилази да проблеми на које се указивало у процесу припреме законског текста, који се односе на недовољну инклузивност Закона о бесплатној правној помоћи и на пропуштање да се у центар постави модел најугроженијег грађанина, како би се систем „равнао” по њему, потврђени су како у разговорима са интерно расељеним и другим угроженим лицима, тако и студијама случаја које су приказане у овој публикацији (Извештај, 2020). На крају, Европски суд за људска права је стандарде права на бесплатну правну помоћ разрађивао више година кроз своју јуриспруденцију.

Као што видимо, истраживања међу адвокатима готово да и не постоје. Стога је, између осталог, било неопходно извршити и истраживање међу овом групом пружалаца бесплатне правне помоћи. Као што је наведено, адвокати су први субјект препознат као пружа-

жалац бесплатне правне помоћи, и уписују се у Регистар пружалаца бесплатне правне помоћи, у оквиру кога се воде посебна евиденција пружалаца бесплатне правне помоћи и евиденција пружалаца бесплатне правне подршке.

Методолошки приступ

Истраживање је спроведено у периоду фебруар–март 2022. године. Упитник је упућен како адвокатима који су уписани у регистар пружалаца бесплатне правне помоћи, тако и онима који то нису. Упитник је био анониман и састојао се од 22 питања, са фокусом на пружању бесплатне правне помоћи жртвама родно заснованог насиља, за период од 1. 11. 2019. године. На упитник је одговорило 112 адвоката. Одговори на поједина питања из упитника упоређени су са пређашњим истраживањима.

Резултати истраживања

На првом месту, 45,5% испитаника чине припадници женског пола, а 54,5% мушког. У највећем проценту ради се о адвокатима који имају краћи адвокатски стаж (до пет година – 46,4% испитаника). Стаж између пет и десет година има 25,9% испитаника, између десет и петнаест година 10,7% испитаника, између петнаест и двадесет година 4,5% испитаника, а преко двадесет година 12,5% испитаника. У регистар адвоката пружалаца бесплатне правне помоћи уписано је 63,4% испитаника. Међутим, у узорку је, без обзира на упис у регистар, 84,8% испитаника изјавило да у својој канцеларији *pro bono* пружа правну помоћ, док свега 15,2% то не чини. Овај проценат је нешто нижи у поређењу са истраживањем међу адвокатима у оквиру Адвокате коморе Војводине које је спроведено 2017. године, када је 93,02% адвоката изјавило да у својој канцеларији *pro bono* пружа правну помоћ (Бјелетић, Арсић, 2017: 309). Из резултата тог истраживања се, међутим, не види број адвоката који су учествовали у анкетирању.

Процентуално посматрано, највећи број испитаника *pro bono* пружа правну помоћ 1–5 пута у току календарске године (33,7%), а нешто мањи број 6–10 пута (28,4%). Затим, 11–20 пута годишње то чини 20% испитаника, док 11,6% ову врсту помоћи пружа просечно

21–50 пута у току календарске године – преостали број испитаника то чини више од 50 пута. Ови резултати су другачији у односу на истраживање из 2017. године, када је 18,59% испитаника изјавило да *pro bono* пружа правну помоћ 1–5 пута у току календарске године, 25% испитаника да то чини 6–10 пута, 18,27% испитаника да то чини 11–20 пута, 24,36% испитаника да то чини 21–50 пута, а 13,76% да то чини преко 50 пута (Бјелетић, Арсић, 2017: 310).

Највећи проценат испитаника (74,1%) бесплатно пружа правне савете², док је проценат адвоката који бесплатно заступају странке пред судовима знатно нижи (19,6% не заступа бесплатно пред судовима, 43,8% заступа понекад, а 36,6% то чини редовно). У односу на истраживање из 2017. године проценат је сличан, узевши у обзир да је тада 86,71% испитаника изјавило да бесплатно заступа странке пред судовима, док су остали испитаници изјавили да то не чине (Бјелетић, Арсић, 2017: 311).

Посебно питање се односило на број захтева за пружањем правне помоћи жртвама у случају родно заснованог насиља узрокованих појавом пандемије изазване вирусом корона. У 18,8% адвокатских канцеларија у узорку број захтева за пружање бесплатне правне помоћи жртвама у случајевима родно заснованог насиља се повећао, у 29,5% је на истом нивоу, док је у 51,8% канцеларија мањи.

Пажњу изазива чињеница да највећи број испитаника (80,4%) никада није позван да по Закону о бесплатној правној помоћи жртвама насиља у породици у кривичном поступку ту помоћ и пружи. Испитаници који су пружали бесплатну правну помоћ на основу овог законског текста имали су као клијенте у највећем броју случајева особе женског пола (према резултатима истраживања, свега три особе су биле мушког пола). Поред насиља у породици (о насиљу у породици видети истраживање у Turanjanin, Corović, Švorović, 2017), бесплатна правна помоћ је пружана жртвама кривичних дела убиство (члан 113КЗ), тешка телесна повреда (члан 121 КЗ), злостављање и мучење (члан 137 КЗ), прогањање (члан 138а КЗ), увреда (члан 170 КЗ), недозвољене полне радње (члан 182 КЗ) и полно узнемиравање (члан 182а КЗ). Од облика насиља јављали су се физичко, сексуално, економско и психичко насиље,

² Овај проценат је нижи у односу на истраживање из 2017. године, према којем 98,10% испитаника пружа бесплатне правне савете (Бјелетић, Арсић, 2017: 310).

извршено од стране садашњих или бивших партнера отвореним, вербалним или конклюдентним путем, с тим што се у узорку јавља и насиље извршено од стране надређених на радном месту.

Генерално, од облика бесплатне правне помоћи јављали су се пружање правних савета, заступање у парничном и кривичном поступку и састављање поднесака. Испитаници који су пружали бесплатну правну помоћ су у 82,7% случајева пружили правни савет, у 55,8% случајева састављали поднеске, у 42,3% случајева заступали у кривичном поступку, а у 59,6% случајева у парничном поступку. Нешто већи проценат испитаника је пружао бесплатну правну помоћ по одредбама Породичног закона (49, 2%). Према резултатима истраживања, укупно у 337 предмета адвокати су заступали тужиоца/тужитељку – лице које је претрпело породично насиље (према члану 284 Породичног закона).

Орган управе може сам да пружи правну помоћ или да упути тражиоца на пружаоца бесплатне правне помоћи који је уписан у регистар. Забрињавајући је податак да су у свега 27 случајева адвокати пружали правну помоћ на основу упућивања од стране јединице локалне самоуправе.

Највећи проценат испитаника (51,8%) није имао случајеве у којима је лице према којем је извршено насиље повукло тужбу у парничном поступку, односно није се придружило кривичном гоњењу у кривичном поступку. Када говоримо о повлачењу тужбе у парничном поступку, од преосталог броја испитаника 18,8% је имало случајеве у којима је лице према којем је извршено насиље повукло тужбу у парничном поступку, док је нешто већи проценат, 29,5% испитаника, имао случајеве у којима се лице према којем је извршено насиље није придружило кривичном гоњењу. Жртве које јесу одустале од даљег поступка као разлог су навеле лош материјални статус – недостатак финансијске независности у односу на учиниоца, потом помирење, грижу савести, страх од учиниоца и вршења поновног насиља, те страх од друштвене осуде и родбине, срамота, и сажалење према учиниоцу. Јављају се и страх од сведочења, трема и зазирање од правосудних органа, трошкови поступка, добробит детета, економска несамосталност и немогућност запошљавања, уверење странке да ће се тужени променити, утицај партнера или породице, јављају се и емотивни разлози праћени минимизирањем узрока (насиље само у алкохолисаном стању, преи-

спитивање сопственог понашања....), недостатак самопоуздања, очување брака и наставак живота у породичној заједници, као и покушавање решавања проблема у породичној заједници уместо на суду. Посебан проблем по мишљењу испитаника представља неповерење у институције.

Посебна питања у упитнику односила су се на пружање бесплатне правне помоћи маргинализованим женама и женама из мањинских етничких заједница. Истраживање показује да је 75,9% испитаника пружало бесплатну правну помоћ маргинализованим женама и женама из маргинализованих друштвених група, при чему Ромкиње представљају 33% клијенткиња, жене из сеоских средина се јављају у проценту од 34,8%, жене са инвалидитетом представљају 6,8% клијенткиња, а жене из религијских мањина 1,8%. Бројчано посматрано, бесплатну правну помоћ користило је 37 Ромкиња, 39 жена из сеоских средина, седам жена са инвалидитетом и две жене из религијских мањина, при чему се у одговорима нагласио податак да је бесплатна правна помоћ пружена и трима женама без држављанства.

Када говоримо о проблемима, препрекама и потешкоћама са којима се сусрећу жене из маргинализованих друштвених група и жене из мањинских етничких заједница у контексту пружања бесплатне правне помоћи, одговори адвоката су веома разноврсни. Поједини испитаници нису одговорили на ово питање, или им је, с једне стране одговор непознат, или им је, с друге стране, непознато да ли наведене категорије жена имају проблеме. Кључни разлози, према мишљењу других испитаника, могу да се сумирају на следећи начин: неупућеност, односно неинформисаност жена о постојању овог вида правне помоћи или погрешна информисаност; формализам; неповерење како у институције система, тако и у адвокате; страх од осуде средине; инертност локалне самоуправе и надлежних институција, која се тиче покретања поступка и упућивања жртава насиља код адвоката сходно Закону о бесплатној правној помоћи; недовољна инклузија; недостатак образовања, економска зависност, недостатак самопоуздања; лоша едукација и економски положај; незаинтересованост за заштиту својих права; страх од насилника; дискриминација у друштву; дискриминација њихове деце у школи и дискриминација при запошљавању и бирократија; непостојање адекватне помоћи од стране социјалних установа; страх да

пријаве насиље; већинска заједница игнорише њихове проблеме; полиција реагује руководећи се стереотипима; изостанак стварног ангажовања од стране установе социјалне заштите; зависност од партнера или члана породице мушког пола; насиље у породици; непостојање услова за становање; предрасуде, неповерење и слаба комуникација; научени модел понашања по ком се одређене ситуације не препознају као ситуације у којима им треба бесплатна правна помоћ; патријархално васпитање; неповерење у државне органе; изузетно лош, застарео и неодговарајући рад центара за социјални рад; недостатак свести о томе шта је насиље; недостатак приступа органима власти; жртве се сусрећу са оптерећеним системом која нема капацитета; препуштени су од друштва иначе сами себи, тако да имају осећај да ће тако бити и пред судом и тужилаштвом; уцене (преко деце или директно); у неким локалним самоуправама нема регистрованих адвоката; предрасуде; стигматизација; осећај стида; лична несигурност; недовољно могућности за добијање информација о бесплатној правној помоћи (нису информисане и не верују да то постоји као опција); бесплатна правна помоћ је тешко доступна за њих јер их насилници често прате; недовољна подршка и основац на органе (осећају се да су ипак саме у свему); неповерење у систем; незнатна подршка у односу на медијски експониране случајеве; самопоуздање, неразумевање заједнице; не виде излаз из наведене средине, социјалног окружења; слаба подршка институција у процесу промене; болест, друштвена незрелост; породични проблеми; недостатак социјалне помоћи; мобинг на послу; изопштено из већине друштвених дешавања у локалној заједници у којој живе; непостојање системске подршке; неразумевање од стране органа МУП-а; врло често државне институције вођене предрасудама приступају жртвама насиља нпр. ромске националности са неповерењем; тешко разумевање правне терминологије и права која имају; неприступачност (информација и служби), те недостатак капацитета за ефикасан приступ правди.

Посебно питање се односило на проблеме, препреке и потешкоће са којима се сусрећу жене жртве *насиља у породици* у контексту остваривања права на бесплатну правну помоћ. Међу одговорима испитаника издвајају се: неповерење како у институције система, тако и у адвокате; страх од осуде средине; инертност локалне самоуправе и надлежних институција, која се тиче покретања

поступка и упућивања жртва насиља код адвоката сходно Закону о бесплатној правној помоћи; недовољна инклузија; непрофесионалност полиције и незаинтересованост радника центара за социјални рад; осуда околине; бојазан од компромитовања; економска и друге врсте зависности, неинформисаност и погрешна информисаност; незнање; нестручност кадра у локалној самоуправи; спор поступак; недовољна едукација жртве о правима и последицама; предрасуде и бирократија; страх од партнера и институција; брига за економску сигурност породице након одвајања од насилника; став институција да је насиље у одређеним етничким групама уобичајена појава; недостатак самопоуздања; слаба видљивост бесплатне правне помоћи; непостојање механизма даље подршке по пријави; слаба видљивост бесплатне правне помоћи у локалним самоуправама; срамота; недостатак пропаганде; непрофесионалност службеника локалне самоуправе; компликована процедура; мноштво докумената за прибављање; материјална зависност, потчињеност и константан страх; срамота и научени модел понашања по ком се одређене ситуације не препознају као ситуације у којима им треба бесплатна правна помоћ; ограниченост у кретању; бојазаност за безбедност и настављања насиља; необразованост; незнање о пружаоцима услуга; дискриминација; сиромаштво, мизогинија у канцеларијама полиције; непрофесионално поступање службеника/ца центара за социјални рад и полицијских управа када пријаве насиље, којим се обесхрабрују да истрају у поступку; низак ниво перцепције услед културолошке, етничке и националне припадности; страх од одбацивања од стране породице (родбине и деце); осећај стида услед сиромаштва и немоћи трајног решења проблема; сумња у делотворност било какве помоћи; непросвећеност; недостатак самопоуздања; неприступачност ресурса (језичка баријера); васпитање; удаљеност места пребивалишта (жене са села) од места где може добити правну помоћ; недовољна едукација запослених у локалној самоуправи и недовољан број адвоката који се баве наведеном материјом, као и неуједначеност праксе.

Последње питање из упитника је гласило: „Који су, на основу Вашег професионалног искуства и сазнања, могући начини за повећање доступности бесплатне правне помоћи за жртве насиља у породици, односно за повећање коришћења бесплатне правне помоћи од стране жртва насиља у породици у Србији?” Одговори

могу да се сумирају у следећем:

- ангажовање стручног кадра од стране јединица локалних самоуправа ради бржег и професионалнијег упућивања код адвоката и саветовања жртви;
- едукација угрожених група од стране НВО;
- едукација и разбијање стереотипа о припадницама мањинских група, пре свега о Ромкињама;
- службе бесплатне правне помоћи при локалним самоуправама треба кадровски ојачати;
- службе бесплатне правне помоћи не смеју да одвраћају тражиоце од захтева за пружање бесплатне правне помоћи;
- повећање пружања правне помоћи путем интернета, као и анонимне правне помоћи;
- континуирано информисање потенцијалних корисника од стране свих актера о могућности и условима за коришћење бесплатне правне помоћи;
- јединице локалне самоуправе треба много више да ангажују адвокате и НВО у реализацији пружања бесплатне правне помоћи, с обзиром да јединице локалне самоуправе немају довољно кадрова;
- јединице локалне самоуправе треба да омогуће просторије у којима ће се пружати овакав вид помоћи, у коме ће се смењивати адвокати и представници НВО-а, у континуираном пружању услуге;
- *SOS* телефонска линија која ради 24 часа и присуство стручних лица;
- већа присутност у медијима;
- укључивање центара за социјални рад;
- психолошка подршка и помоћ жртвама;
- већа промоција бесплатне правне помоћи;
- спровођење кампања у које треба да буду укључени сви који се налазе у ланцу пружања бесплатне правне помоћи, почев од јединица локалних самоуправа, преко адвоката, па до НВО и медија;
- детаљно информисање од стране полиције о бесплатној правној помоћи приликом интервенције на терену, највише путем давања телефона и адресе онога коме жртва може да се обрати;

- већа информисаност, доступност и успостављање редовне комуникације са особама из угроженијих друштвених група;
- повећање информисаности преко веће ангажованости центара за социјални рад, путем личног и непосредног контакта;
- држање обавезних предавања у школама;
- еманципација и социјализација;
- повећање информисања путем средстава јавног информисања и трибина;
- мобилност правне подршке и помоћи.

Закључак

Закон о бесплатној правној помоћи у примени је од краја 2019. године и, судећи по свим спроведеним истраживањима, показује одређене недостатке. С једне стране, ниједан законски пропис није савршен, те бисмо мањкавости овог законског текста могли превасходно посматрати у контексту прописаног начина пружања бесплатне правне помоћи и улоге органа управе. Са становишта адвоката, незадовољство је очигледно, узимајући у обзир како број предмета које су им проследили јединице локалних самоуправа тако и накнаде за пружену правну помоћ. С друге стране, проблеми који неминовно морају да се решавају су везани за праксу пружања бесплатне правне помоћи. Овај законски пропис не односи се само на пружање бесплатне правне помоћи жртвама насиља у породици, него и на многобројне друге случајеве, али у контексту бесплатне правне помоћи жртвама насиља у породици и родно заснованог насиља проблем је знатно дубљи и системски. Наиме, овде је потребно практично усагласити и одредбе Кривичног законика, Породичног закона и Закона о спречавању насиља у породици, будући да сви наведени закони на одређен начин регулишу материју насиља у породици (примера ради, потребно је усагласити појам члана породице). Такође, сматрамо да улога факултета не треба да остане искључиво на пружању бесплатне правне подршке.

Резултати истраживања показују да је потребно предузимање многобројних и континуираних корака у правцу ефикаснијег и једноставнијег пружања бесплатне правне помоћи жртвама родно заснованог насиља. Неопходно је спроводити едукације лица регистрованих за пружање бесплатне правне помоћи, повећати мобил-

ност правне подршке и помоћи, спроводити кампање и на различите начине подизати свест грађана о постојању и начинима добијања бесплатне правне помоћи. Посебну пажњу треба посветити лицима из маргинализованих друштвених група, која на отежан начин већ у овом моменту могу да дођу до бесплатне правне помоћи.

Литература

1. Бејатовић, С., Колаковић Бојовић, М. (ур.) (2017). *Бесплатна правна помоћ (ratio legis, обим и услови примене)*. Београд: Српско удружење за кривичноправну теорију и праксу и Министарство правде Републике Србије.
2. Васић, М., Филиповић, М. (2021). *Право на бесплатну правну помоћ жртвама родно заснованог насиља у Србији у току 2020. године*. Београд: YUCOM.
3. Гајин, С., Водинелић, В. В., Косановић, С., Чавошки, А., Бојовић, А. К., Сепи, Р., Рељановић, М. (2007). *Правна помоћ*. Београд: ЦУПС.
4. Милеуснић, Д. (2020). *Студија: Утицај Закона о бесплатној правној помоћи на рад организација цивилног друштва*. Београд: Партнери Србија.
5. Mowbray, A. *The Development of Positive Obligations under the European Convention on Human Rights by the European Court of Human Rights*. Oxford – Portland: Hart Publishing, 2004.
6. Палачковић, Д., Чановић, Ј. (2020). Бесплатна правна помоћ у контексту права на приступ суду. *Зборник радова Правног факултета у Нишу*, 89:65-82.
7. Покрајински омбудсман (2013). *Правна помоћ у јединицама локалне самоуправе (Аутономна покрајина Војводина – резултати истраживања)*. Нови Сад: Покрајински омбудсман.
8. *Примена Закона о бесплатној правној помоћи: из угла интерно расељених лица*. Београд: Иницијатива за економска и социјална права.
9. *Priručnik o evropskom pravu u području pristupa pravosuđu*. Luksemburg: Savet Evrope, 2016.
10. Радојевић, М. (2020). Бесплатна правна помоћ у јединицама локалне самоуправе – између правне норме и стварности. *Администрација и јавне политике*, 6(1):5-28.

11. Радојевић, М. (2018). Систем (бесплатне) правне помоћи у Републици Србији и примена међународних стандарда. *Српска политичка мисао*, 4:249-265.
12. Станковић, Г. (2019). Поступак за остваривање права на бесплатну правну помоћ. *Савремена управа*, 1:3-21.
13. Станковић, М. (2018). Право на правну помоћ у уставном систему Републике Србије – прилог расправи о доношењу Закона о бесплатној правној помоћи. *Правна ријеч*, 54:165-179.
14. Summers, S. *Fair Trials*. Portland – Oregon: Hart Publishing, 2007.
15. Turanjanin, V, Ćorović, E, Ćvorović, D. (2017). *Domestic violence in Serbia*. Зборник радова Правног факултета у Нишу, 56(77):75-101.
16. YUCOM. (2013). *Пристап правди и бесплатна правна помоћ у Србији: изазови и реформе*. Београд: YUCOM.

Free Legal Aid for Victims of Gender-Based Violence from the Perspective of Lawyers

Abstract: *The paper deals with the right to free legal aid for victims of gender-based violence in the Republic of Serbia. The Law on Free Legal Aid entered into force in November 2019, and after two and a half years, there are certain shortcomings in the implementation visible in practice. The paper is divided into several parts, and the authors explain the background of the research in the introductory considerations, emphasizing the key legal provisions that were the subject of the research, after which the main part of the paper presents the results of the research conducted in the first quarter of 2022. The questionnaire sent to lawyers contained 22 questions, with a focus on providing free legal aid to victims of gender-based violence, for the period since November 1, 2019. The results show that the legal framework, but also the practice of providing free legal aid by local governments, is not at a satisfactory level.*

Keywords: *free legal aid, gender-based violence, domestic violence, women from marginalized social groups.*

Проф. др Душица Ј. ПЕШИЋ*

Доц. др Дарко Н. ЗИГАР

Проф. др Милан Ђ. БЛАГОЈЕВИЋ

Факултет заштите на раду у Нишу, Универзитет у Нишу

ДОИ: 10.5937/bezbednost2202061P

УДК: 614.841-057.36: 519.876.5

Прегледни научни рад

Примљен: 18. 5. 2021. године

Ревизија: 31. 5. 2022. године

Датум прихватања: 30. 6. 2022. године

Безбедност ватрогасаца-спасилаца током тренинга у флешовер контејнеру – нумеричка студија¹

***Апстракт:** Гашење пожара је одговоран и ризичан посао који захтева знање, вештину и психичку стабилност ватрогасаца. То се посебно односи на локализацију и гашење пожара у затвореним просторима у којима је могућа појава пламених удара, као што су флешовер и бекдрафт. Пламени удари често проузрокују повређивање ватрогасаца. Да би се смањиле повреде ватрогасаца, у скорије време почело се са њиховим увежбавањем у флешовер контејнерима. Практичном обуком стиче се неопходно искуство које се примењује при интервенцијама гашења реалног пожара. Међутим, и приликом обуке, ватрогасци су изложени високим температурама пожара. Због тога су у раду, применом метода рачунарске динамике флуида, извршени моделовање и симулација појаве флешовера у контејнеру за обуку ватрогасаца. Користићењем софтверског пакета ФДС симулирано је седам сценарија пожара при различитим условима вентилације и метода загасивања пожара, с циљем да се испитају температуре у контејнеру које утичу на безбедност ватрогасаца током обуке. Резу-*

*dusica.pesic@znrfak.ni.ac.rs

¹ Рад је резултат истраживања за чију је реализацију средства обезбедило Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије (уговор бр. 451-03-9/2021-14/200148).

лтати су показали да најприхватљивији сценарио за обуку ватрогасаца подразумева да су врата контејнера отворена све време током трајања обуке, а да се уједно врши повремено загасивање пожара воденим млазом уз повремено отварање кровног отвора контејнера.

Кључне речи: флешовер контејнер, симулација пожара, температура, обука ватрогасаца.

Увод

Ватрогасци-спасиоци свакодневно обављају врло захтевне и ризичне послове. Током интервенција локализације и гашења пожара они су изложени дејству високих температура, као и токсичним продуктима сагоревања (Bengtsson, 2001). Веома често се узрок великог броја смртно страдалих ватрогасаца везује за појаву такозваних пламених удара, до којих може доћи приликом интервенције гашења пожара у грађевинским објектима.

Пламени удари су појаве које настају приликом пожара у затвореним просторима са ограниченим условима вентилације (Pešić, Raos, 2017). Наиме, током пожара у затвореном простору може се постићи фаза у којој топлотно зрачење пламена, врући гасовити продукти сагоревања и загрејане површине конструктивних елемената грађевинске конструкције објекта проузрокују пиролизу свих присутних горивих материјала и њихово паљење. Овај изненадни и нагли прелаз пожара из фазе развоја у потпуно развијену фазу назива се флешовер (*flashover*) (Wu, Carvel, 2017). За разлику од флешовера, који подразумева пламени удар вентилисаног простора, у одређеним условима ограничена вентилација може резултирати још значајнијом концентрацијом смеше продуката непотпуног сагоревања и несагорелих продуката пиролизе. При продору великих количина свежег ваздуха, када се отворе врата просторије у циљу гашења пожара, може доћи до изненадног сагоревања образоване смеше. То изненадно сагоревање, које се креће попут таласа кроз простор према отвореним вратима, назива се пламени удар невентилисаног простора, односно бекдрафт (*backdraft*), и веома често резултира експлозијом (NFPA 921: 2021).

Због сталне потенцијалне опасности од настанка флешовера и угрожавања живота ватрогасаца, последњих деценија многи истраживачи су, користећи различите технике моделирања и си-

мулације, испитивали феномен флешовера код пожара у затвореном простору (Cortés et al., 2020). Користећи вештачке неуронске мреже, Ли и сарадници (Lee et al., 2006) и Јун и сарадници (Yun et al., 2018) истраживали су настанак флешовера на основу геометрије просторије захваћене пожаром. Технике рачунарске динамике флуида (*Computational Fluid Dynamics – CFD*) омогућавају прецизно предвиђање динамике пожара у затвореном простору праћених флешовером (Certeno et al., 2020; Yuen et al., 2021).

У циљу адекватног реаговања и заштите ватрогасаца у случају појаве флешовера приликом интервенције гашења пожара у грађевинским објектима, у пракси се спроводи њихова обука у специјалним контејнерима (DIN 14097-1: 2018). Контејнер се састоји из ложишног и посматрачког дела, који су међусобно спојени. Простор за посматрање и увежбавање ватрогасаца поседује врата, као и отвор на крову, преко којих се врши вентилација контејнера. У посматрачком делу на таваници контејнера налази се и заштитна преграда која спречава да пламени језичци и врели продукти пожара продру у део где се налазе ватрогасци током обуке. Тиме се обезбеђују услови да температура у висини рамена погнутих ватрогасаца износи око 150°C у тренутку када је постигнут флешовер (NFPA 1403: 2018).

У условима најсличнијим ситуацијама одигравања реалних пожара, у контејнеру се врши симулирање пожара и појаве флешовера при различитим условима вентилације. Ватрогасци прате развој пожара, уче како да препознају предзнаке ове врсте пламеног удара, упознају се са мерама за његово спречавање и увежбавају одговарајуће технике гашења пожара. Такође, ватрогасци увежбавају кретање и сналажење у простору захваћеном пожаром, стичу неопходно искуство и развијају тимски рад. Циљ тренинга је да овако стечена теоријска и практична знања ватрогасци могу да примене приликом интервенција гашења реалних пожара.

С обзиром на чињеницу да су ватрогасци и током обуке изложени утицају екстремних услова који владају у контејнеру, Вили и сарадници (Willi et al., 2016) испитивали су просечне и максималне топлотне флуксе, као и амбијенталне температуре у непосредном окружењу ватрогасца. Љубичић Чалушић и сарадници (Ljubičić Čalušić et al., 2012) испитивали су утицај температуре у контејнеру на здравље ватрогасаца. Резултати истраживања су показали да је, без обзира што је током обуке температура на повр-

шини заштитних одеља ватрогасаца достизала вредност од 160°C, дошло углавном до благог пораста телесне температуре ватрогасаца од 1,1°C и физиолошки очекиваног одговора кардиоваскуларног система на утицај високих температура. Наиме, дошло је до повећања њиховог пулса од 30 откуцаја у минути. Изложеност ватрогасаца чврстим честицама (ПМ) и високим температурама у контејнеру истраживали су Андерсен и сарадници (Andersen et al., 2017). Они су дошли до закључка да апарати за дисање ефикасно штите ватрогасце од ПМ честица. С друге стране, дошло је до смањења микроваскуларне функције услед физичке исцрпљености и повећане телесне температуре.

Како би се избегле негативне последице по здравље ватрогасаца током обуке у флешовер контејнеру, Ангел и сарадници (Anghel et al., 2015) пошли су од идеје да примене 3Д динамички сценарио пожара заснован на виртуелној стварности, као иновативан начин обуке са минималним ризицима по ватрогасце укључене у гашење пожара. Користећи резултате нумеричких симулација, аутори су успели да реконструишу услове којима су ватрогасци изложени током практичне обуке у контејнеру. Као наставак започетих истраживања, и имајући у виду да не постоје слична истраживања ове проблематике, у раду је извршено нумеричко моделовање тренинга ватрогасаца, како би се симулацијом пожара, уз више различитих сценарија, који подразумевају различите услове вентилисаности контејнера, као и кроз ефекат гашења пожара воденим млазом, одредио најповољнији начин тренинга ватрогасаца у флешовер контејнеру.

Нумерички метод

Упоредо са развојем информационе технологије дошло је до развоја великог броја рачунарских метода које се примењују у инжењерству заштите од пожара. Пошто су технике рачунарске динамике флуида брзе и поуздане, оне се последњих деценија често користе за моделирање динамике и параметара пожара.

За симулацију параметара пожара и анализу безбедности ватрогасаца приликом обуке у флешовер контејнеру, у раду је коришћен ЦФД софтверски пакет ФДС (*Fire Dynamics Simulator – FDS*). Хидродинамички модел ФДС-а нумерички решава Навје–Стоксове (*Navier-Stokes*) једначине које су применљиве за термички

вођена струјања, као што су једначина о одржању масе, једначина о одржању момената, једначина транспорта сензибилне енталпије и једначина стања гасне смеше. Преко одвојених временских корака ФДС прорачунава параметре гасовитих продуката образованих при пожару у оквиру појединачних ћелија нумеричке мреже. Типичне излазне величине јесу количина ослобађања топлоте, температура, брзина струјања, концентрација компонената гасне смеше (CO_2 , CO , N_2 , водена пара), концентрација дима итд. (McGrattan et al., 2013).

Поставка нумеричког модела

ФДС захтева одговарајуће улазне параметре као што су: геометрија објекта, термичке особине заступљених грађевинских материјала, врсте и особине присутних запаљивих материјала, локација жаришта пожара, количина ослобођене топлоте, величина рачунарске мреже, као и гранични услови (Pesic et al., 2016).

Због тога је, најпре, у складу са одредбама стандарда ДИН 14097 (DIN 14097-1: 2018), у програму „Пиросим“ (*Pyrosim*), који је графички интерфејс софтверског пакета ФДС, креиран 3Д модел флешовер контејнера (McGrattan et al., 2020).

Слика 1. Изглед флешовер контејнера у програму „Пиросим“

Метални контејнер се састоји из два дела: мањег ложишног дела димензија $2,4 \times 2,8 \times 2,4$ m који је издигнут 1 m од земље и већег посматрачког дела димензија $2,4 \times 6,0 \times 2,4$ m. Контејнер поседује кровни отвор за одимљавање димензија $0,2 \times 0,2$ m и врата димензија $0,3 \times 2,2$ m (за симулирање делимично отворених контејнерских врата). Уз таваницу контејнера постављена је вертикална преграда висине 0,6 m за спречавање продора врелих продуката пожара у посматрачки простор (слика 1).

У ложишном делу контејнера постављено је жариште пожара димензија $0,4 \times 0,4 \times 0,4$ m од запаљених дрвених дасака са количином ослобађања топлоте од 3.125 kW/m^2 . У простору ложишта и посматрачком делу контејнера, постављени су сензори за мерење температуре на међусобном вертикалном растојању од 0,3 m.

Рачунарски домен је, у циљу добијања поузданих резултата, подељен у четири нумеричке мреже са оптималним димензијама елементарних запремина („ћелија“) које чине мрежу од $0,1 \times 0,1 \times 0,1$ m. Укупан број ћелија нумеричке мреже током симулација износио је 110.592 ћелија.

Како би се у контејнеру створили безбедни услови за обуку ватрогасаца, усвојено је седам сценарија одигравања пожара при различитим условима његове вентилисаности:

- врата и кровни отвор контејнера су отворени;
- врата и кровни отвор контејнера су затворени;
- врата контејнера су отворена, кровни отвор затворен;
- врата контејнера су затворена, кровни отвор отворен;
- кровни отвор се отвара у 80. секунди, врата контејнера се отварају у 115. секунди симулације;
- активира се млаз воде при температури од 150°C у потпуно затвореном контејнеру;
- активира се млаз воде при температури од 150°C уз делимично отворена врата контејнера све време током симулације и уз отварање кровног отвора у 60. секунди симулације.

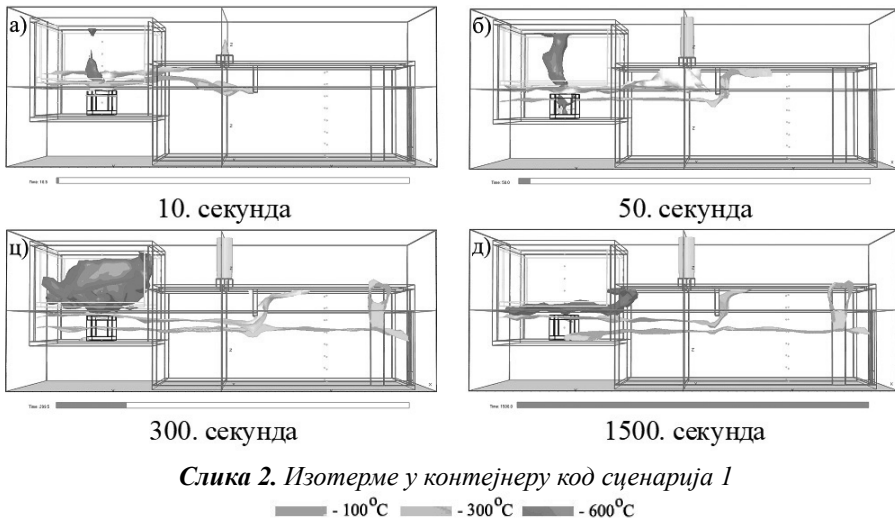
Резултати и дискусија

У циљу избора најповољнијег сценарија за практичну обуку ватрогасаца у флешовер контејнеру симулиране су и анализиране добијене вредности температура у контејнеру, као и температуре у висини глава ватрогасаца у посматрачком делу контејнера током пожара.

Изотерме у флешовер контејнеру

Сценарио 1: врата и кровни отвор контејнера отворени

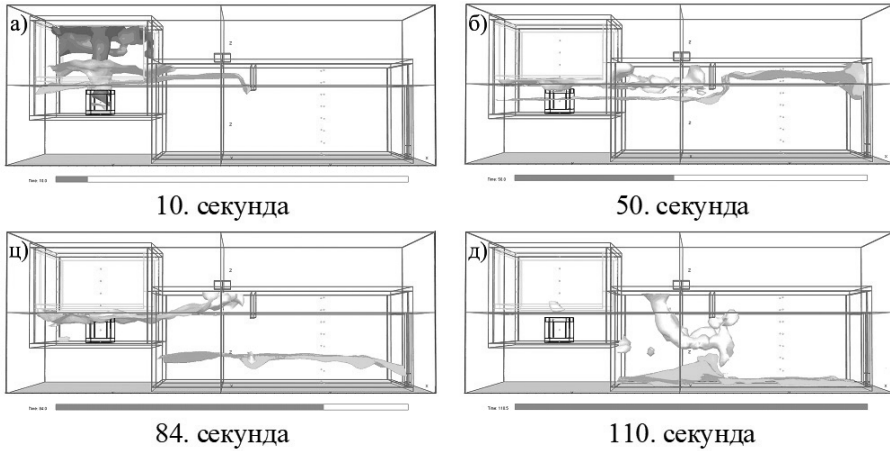
С обзиром да је у овом сценарију претпостављено да су отвори контејнера отворени, услед сталног прилива свежег ваздуха кроз врата контејнера, у ложишном делу се након паљења одвијало интензивно сагоревање дрвених дасака тако да је у 50. секунди симулације изнад зоне сагоревања достигнута температура од 600°C . Истовремено, образовани продукти сагоревања загрејани до температуре од 300°C кретали су се према посматрачком делу контејнера и преко кровног отвора излазили у спољашњу средину (слика 2б).

На основу анализе резултата симулације такође се може уочити да је у ложишном делу контејнера у 300. секунди достигнута температура од 600°C што је проузроковало настанак флешовера (слика 2ц). Након појаве флешовера пожар је достигао стационарну развијену фазу праћену ослобађањем максималне количине топлоте која је утицала на раст температуре у посматрачком делу контејнера. На крају симулације, с обзиром на то да је масено пожарно оптерећење (дрво) сагорело, у ложишном делу је темпе-

ратура опала (слика 2д). Истовремено, због добре проветрености контејнера, температура у посматрачком делу контејнера износила је око 100°C (слика 2ц и 2д).

Сценарио 2: врата и кровни отвор контејнера затворени

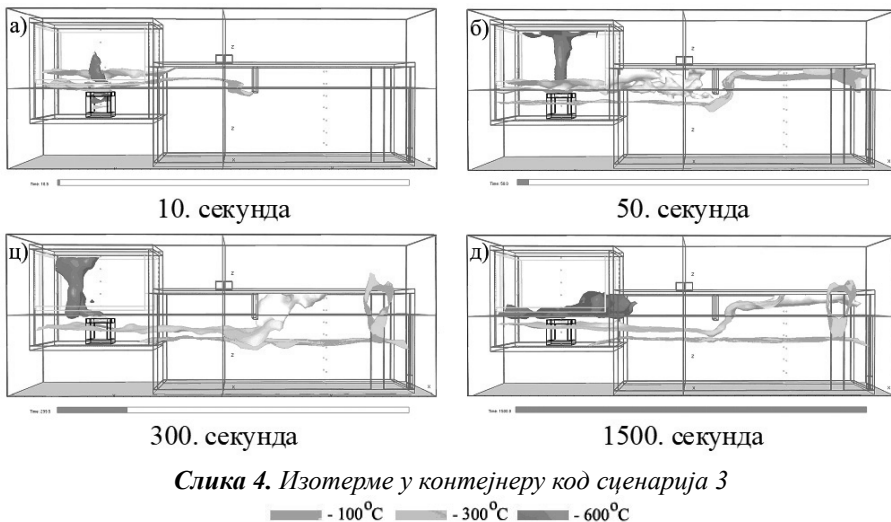
Слика 3. Изотерме у контејнеру код сценарија 2
— - 100°C — - 300°C — - 600°C

У условима потпуне херметичности контејнера, када су врата и кровни отвор за време симулације затворени, у кратком периоду пожар је достигао развијену фазу (слика 3а). Међутим, без обзира на достигнуту развијену фазу пожара, код овог сценарија није дошло до настанка флешовера. Наиме, због недостатка кисеоника у контејнеру пожар је веома брзо почео да се стишава (слика 3б). Истовремено, услед снижене концентрације кисеоника дошло је до непотпуног сагоревања дрвета уз образовање великих количина запаљивих продуката пиролизе дрвета који су загрејани до високих температура. Због тога се у посматрачком делу контејнера јављају температуре од око 300°C (слика 3д).

Сценарио 3: врата отворена, кровни отвор затворен

С обзиром да је у овом сценарију претпостављено да су врата контејнера отворена, што је проузроковало добру вентилисаност

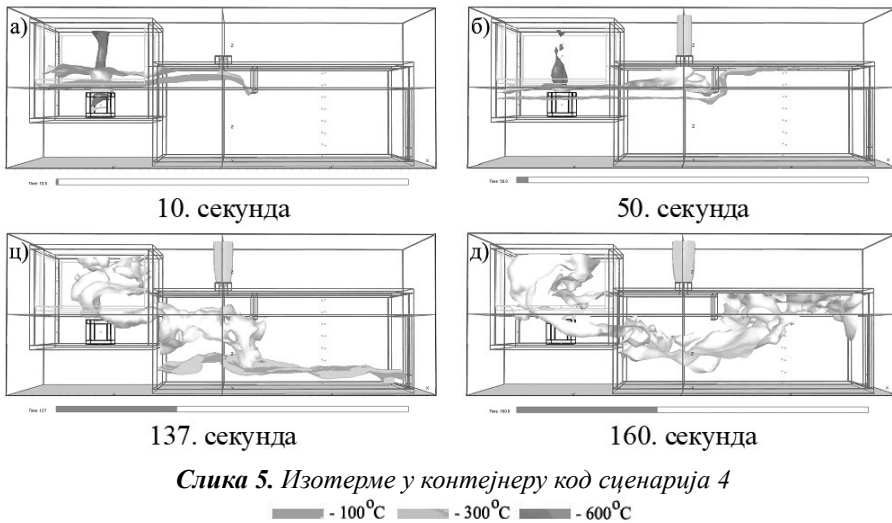
контејнера, као и код сценарија 1, услед сталног прилива свежег ваздуха у ложишном делу је дошло до интензивног сагоревања дрвених дасака, што је проузроковало настанак флешовера у 300. секунди симулације (слика 4ц). Након тога пожар је достигао развијену фазу. Међутим, на супрот сценарију 1, код кога су се производи пожара кретали несметано кроз отворени кровни отвор, у овом сценарију они су испунили горње делове посматрачког простора и преко отворених врата напуштали контејнер. Због тога је и температура у горњем делу посматрачког дела контејнера износила око 300°C , док су у његовом доњем делу вредности температура, због добре проветрености посматрачког дела контејнера, биле ниже (слика 4д).

Сценарио 4: врата затворена, кровни отвор отворен

За разлику од сценарија 3, код кога су врата контејнера отворена, с обзиром на мале димензије кровног отвора, код сценарија 4 контејнер није добро вентилисан. У оваквим условима до 50. секунде симулације у ложишном делу се одвијало сагоревање дрвета, јер је у самом контејнеру постојала довољна количина кисеоника неопходна за одвијање процеса сагоревања уз појаву пламе-

на (слика 5б). Међутим, до појаве флешовера није дошло. Наиме, недостатак кисеоника у контејнеру проузроковао је тињање дрвета. Тињање дрвета је проузроковало образовање великих количина продуката непотпуног сагоревања (угљен-моноксида) и запаљивих продуката његове пиролизе. Незнатне количине продуката пожара су преко кровног отвора отишле у спољашњу средину. С обзиром на то да су загрејани продукти пожара испунили цео контејнер, температура у посматрачком делу контејнера код овог сценарија достигла је вредност од 300°C (слика 5д).

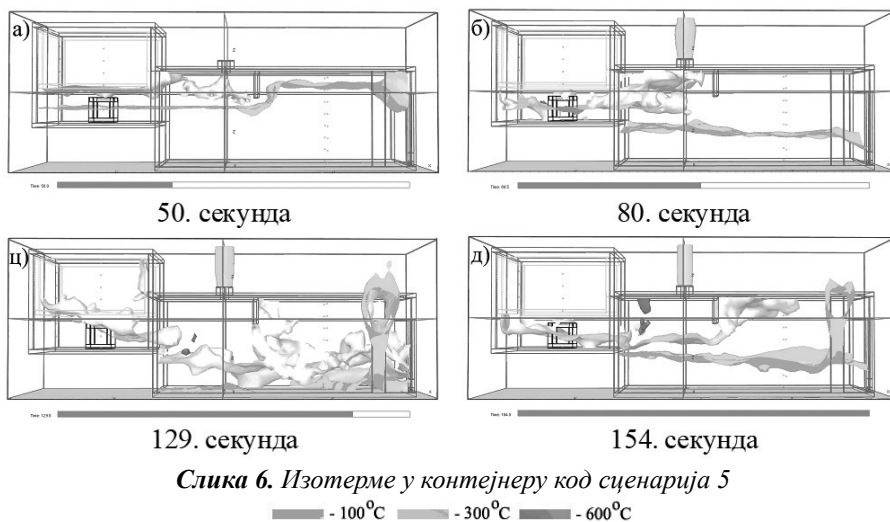

Сценарио 5: кровни отвор се отвара у 80. секунди, а врата контејнера у 115. секунди симулације

На почетку симулације сценарија 5, због потпуне херметичности контејнера пожар се развијао умереном брзином. Као последица непотпуног сагоревања дрвених дасака, у ложишном и посматрачком делу контејнера гомилали су се продукти пиролизе и угљен-моноксид, који су загрејани до температуре од 100°C (слика 6а). Након отварања кровног отвора нагомилани продукти пожара су великом брзином кренули кроз отвор у спољашњу средину. Истовремено је због дотока свежег ваздуха пожар интензивирао.

ран, тако да је температура у ложишном делу контејнера порасла на 300°C. Међутим, температура у посматрачком делу остала је непромењена (слика 6б).

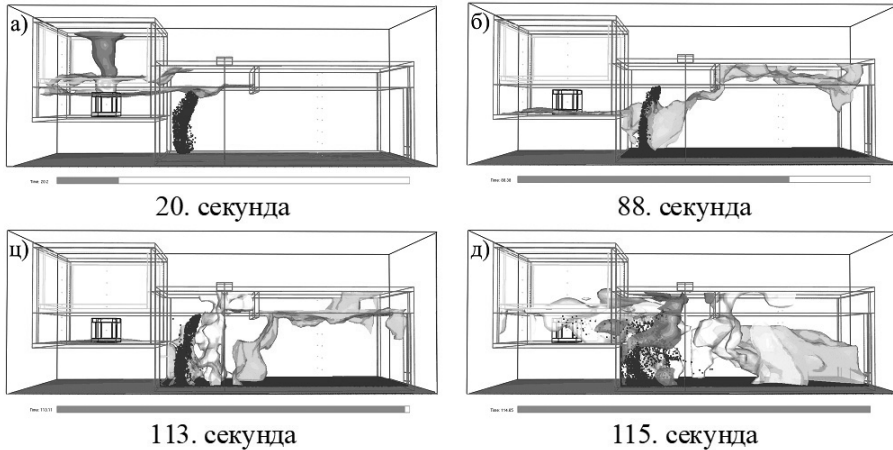
Веома је важно напоменути да је, након отварања врата контејнера у 115. секунди симулације, дошло до промене услова размене масе гасовитих фракција. Наиме, услед наглог прилива велике количине свежег ваздуха кроз врата контејнера створени су услови за интензивно сагоревање дрвета и самим тим за образовање великих количина продуката. Продукти пожара су због створеног натпритиска у контејнеру кренули великом брзином да струје ка отвореним вратима и да испуњавају посматрачки део контејнера, тако да је у том простору температура достигла вредност од око 300°C (слика 6ц). С обзиром на чињеницу да је у посматрачком делу дошло до дифузије спољашњег ваздуха у струју продуката, што је условило смањење њихове температуре, веома брзо се у нивоу глава присутних ватрогасаца температура спустила на 100°C (слика 6д).

Сценарио 6: примена воденог млаза у потпуно затвореном контејнеру

Сходно реалним условима тренинга ватрогасаца у флешовер контејнеру у циљу спречавања паљења несагорелих гасовитих

продуката пиролизе дрвета, у овом сценарију је симулирано повремено загасивање пожара. Загасивање је вршено помоћу континуалног млаза воде из ватрогасног црева постављеног у посматрачком делу контејнера близу његовог ложишног дела.

Слика 7. Изотерме у контејнеру код сценарија б

■ - 100°C ■ - 300°C ■ - 600°C

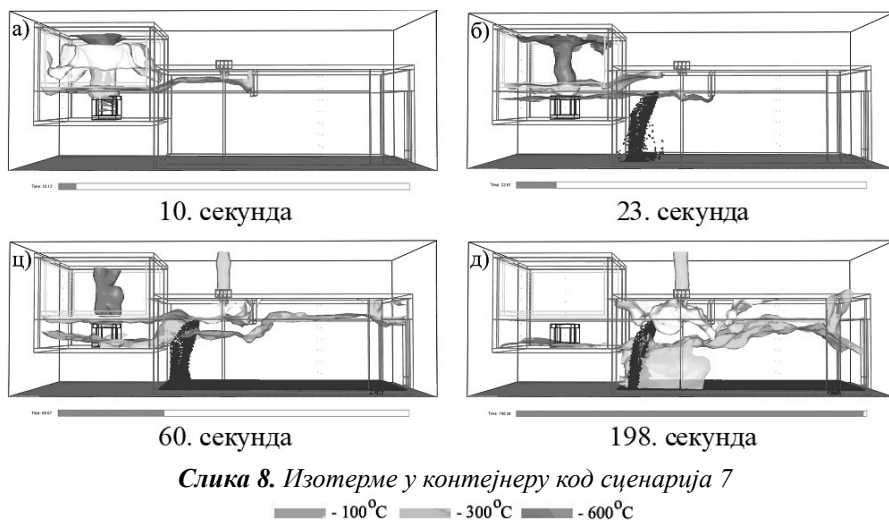
У условима када су кровни отвор и врата контејнера потпуно затворени, као и код сценарија 2, иако је пожар достигао развијену фазу, није дошло до флешовера (слика 7б). Млаз воде из ватрогасног црева најпре је хладио пламен и продукте пожара тако да је температура у посматрачком делу контејнера била испод 100°C (слика 7б и 7в). Међутим, након тога је фронт пламена веома брзо прешао из ложишног у посматрачки део контејнера (сл 7д). Велике количине водене паре загрејане до високих температура испуниле су део контејнера у коме се налазе ватрогасци.

Сценарио 7: примена воденог млаза у делимично отвореном контејнеру

За разлику од претходног сценарија, у случају делимично отворених врата контејнера све време током симулације веома брзо долази до флешовера у ложишном делу (слика 8б). До појаве флешовера у овом сценарију долази услед присуства довољне количине кисеоника за потпуно сагоревање дрвета. Када се у 60. Секунди

отвори и кровни отвор, нагомилани продукти пожара из ложишног дела контејнера несметано струје у спољашњу средину (слика 8ц).

Због тога, услед добре проветрености контејнера и употребе воденог млаза за загасивање пожара, температуре у посматрачком делу не прелазе 100°C (слика 8д). Тиме су створени услови да ватрогасци несметано више пута посматрају настанак флешовера, упознају се са индикаторима флешовера и науче како са мало воде, уз ефикасну тактику загасивања, могу спречити паљење несгорелих гасовитих продуката пиролизе дрвета и снизити температуру у простору захваћеном пожаром.

На основу анализе добијених вредности за површине са једнаком температуром у посматрачком делу контејнера, може се закључити да су најнеповољнији сценарији:

- у условима недовољне вентилисаности контејнера (сценарио 2), тј. када су сви отвори (врата и кровни отвор) затворени за време симулације, при чему долази до брзог преласка фронта пламена из дела ложишта у посматрачки део и његовог спуштања на дно контејнера, што је изузетно опасно по ватрогасце. У овом сценарију долази до великог задимљавања и образовања великих количина запаљивих продуката пиролизе дрвета, што доводи до потенцијалне опасности од појаве бекдрафта у случају изненадног отварања врата контејнера;

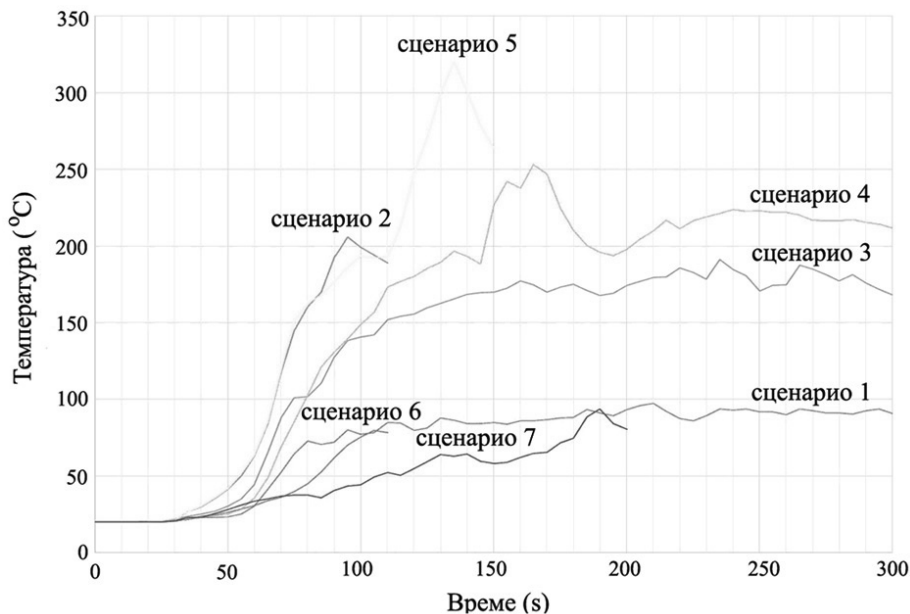
- када су врата контејнера све време симулације затворена, а кров отворен (сценарио 4). Контејнер и код овог сценарија није добро вентилисан и долази до нагомилавања запаљивих продуката пиролизе дрвета и преласка и спуштања пламена у посматрачки део контејнера. У овим условима такође може доћи до појаве бекдрафта у случају отварања врата контејнера;
- када се отворима контејнера рукује ручно (сценарио 5), односно када се кровни поклопац отвара у 80. секунди, а врата у 115. секунди. И код овог сценарија не постоји добра вентилисаност контејнера и због тога није препоручљив за обуку ватрогасаца;
- у случају примене воденог млаза у потпуно затвореном контејнеру (сценарио 6), где долази до брзог прелаза фронта пламена у посматрачки део услед продукције велике количине водене паре и пораста притиска унутар контејнера, што представља велику опасност од настанка опекотина ватрогасаца.

На основу анализе изотерми у посматрачком делу контејнера издвајају се следећи повољни сценарији за обуку ватрогасаца:

- када су врата контејнера и кров за време симулације отворени;
- када су врата контејнера за време симулације отворена, а кров затворен;
- када се периодично примењује водени млаз при отвореним вратима контејнера све време током симулације, а кровни отвор се отвара у 60. секунди симулације.

Температуре у висини глава ватрогасаца

Да би се од поменутих повољних сценарија одабрао најадекватнији за примену у пракси, неопходно је анализирати и добијене резултате за температуре које су измерене сензорима у висини глава ватрогасаца у посматрачком делу контејнера током пожара (слика 9).

Слика 9. Температуре у висини глава ватрогасаца током пожара

Анализом података о температурама у висини глава ватрогасаца потврђује се чињеница да се сценарији који су претходно издвојени као неповољни не смеју примењивати за практичну обуку ватрогасаца.

На основу резултата приказаних на слици 9 уочава се да су при сценарију 1, код кога су сви отвори контејнера све време симулације отворени, температуре при дну контејнера ниже због превелике проветрености контејнера и споријег достизања флешовера, па је потребно више времена за реализацију потенцијалне обуке ватрогасаца. С друге стране, сценарио 3, код кога су врата све време симулације отворена, а кровни отвор затворен, није прихватљив из разлога јер температура у висини главе ватрогасаца прелази 150°C . Код сценарија 7, са употребом воденог млаза при отвореним вратима све време током симулације и уз отварање кровног отвора у 60. секунди, температура флешовера у ложишту контејнера постиже се брже. Такође се примећује и ефекат хлађења гасовитих продуката пожара (услед примене воденог млаза) и одржавање температуре у висини главе ватрогасаца у посматрачком делу контејнера на прихватљивом нивоу.

Закључак

Без обзира на велико искуство ватрогасаца приликом интервенција локализације и гашења пожара у затвореним просторима, веома често долази до непредвиђених околности, као што је појава флешовера. Како би ватрогасци адекватно реаговали у таквим ситуацијама, смишљени су посебни тренинзи за њихову обуку, који подразумевају употребу флешовер контејнера. Због тога што се овакав вид тренинга често показује као потенцијално опасан, у раду је коришћењем софтверског пакета ФДС развијен нумерички модел флешовер контејнера и симулирани су сценарији развоја пожара при различитим условима вентилисаности самог контејнера и уз сагледавање учинка гашења пожара воденим млазом. Анализирани су параметри пожара од којих зависи безбедност ватрогасаца током обуке. На основу резултата симулација изведени су следећи закључци:

- најнеповољнији сценарији су 2, 4, 5 и 6, који подразумевају услове недовољне вентилисаности контејнера;
- прихватљиви сценарији су 1 и 3, односно сценарио са отвореним отворима контејнера и сценарио са отвореним вратима и затвореном кровном отвору;
- најприхватљивији сценарио за практичну обуку ватрогасаца у флешовер контејнеру јесте сценарио 7, који подразумева да су врата контејнера отворена све време током симулације, уз повремено загасивање пожара воденим млазом и повремено отварање кровног отвора.

Нумеричке симулације су умногоме допринеле лакшем сагледавању опасних ситуација у којима се ватрогасци могу наћи у флешовер контејнеру. Истовремено, оне омогућавају брже доношење одлука које се тичу правовременог загасивања пожара у контејнеру, као и предузимања адекватнијих мера личне заштите ватрогасаца. С друге стране, стечена практична знања ватрогасци могу да примене приликом интервенција гашења реалних пожара.

Литература

1. Andersen, M.H.G., Saber, A.T., Pedersen, P.B., Loft, S., Hansen, Å.M., Koponen, I.K., Pedersen, J.E., Ebbenhøj, N., Nørskov, E.C., Clausen, P.A., Garde, A.H., Vogel, U., Møller, P. (2017). *Cardiovascular Health Effects Following Exposure of Human Volunteers during Fire Extinction Exercises*. Environmental Health 16: 96.
2. <https://ehjournal.biomedcentral.com/articles/10.1186/s12940-017-0303-8>. доступан 28. 11. 2021.
3. Anghel, I., Pesic, D.J., Codescu, S., Popescu, D., Panaitescu, V., Lalu, O. (2015). *3D Fire Dynamic Scenario for Training Systems Based on Immersive Virtual Reality for Firefighters*. Applied Mechanics and Materials 809-810: 793.
4. <https://doi.org/10.4028/www.scientific.net/AMM.809-810.793>. доступан 29. 11. 2021.
5. Bengtsson, L.G. (2001). *Enclosure Fires*. Swedish Rescue Services Agency.
6. <https://rib.msb.se/filer/pdf/20782.pdf>. доступан 1. 5. 2021.
7. Centeno F.R., Beshir, M., Rush D. (2020) *Influence of Wind on the Onset of Flashover within Small-scale Compartments with Thermally-thin and Thermally-thick Boundaries*. Fire Safety Journal 117: 103211.
8. <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0379711220302885>. доступан 28. 11. 2021.
9. Cortés, D., Gil, D., Azorín, J., Vandecasteele, F., Verstockt, S. (2020) *A Review of Modelling and Simulation Methods for Flashover Prediction in Confined Space Fires*. Applied Science, 10(16): 5609.
10. <https://www.mdpi.com/2076-3417/10/16/5609>. доступан 28. 11. 2021.
11. DIN 14097-1: 2018-05 *Feuerwehrwesen – Feuerwehrrübungsanlagen – Teil 1: Allgemeine bauliche Anforderungen*. Deutsches Institut für Normung, Berlin.
12. Lee, E.W., Lee, Y., Lim, C.; Tang, C. (2006). *Application of a Noisy Data Classification Technique to Determine the Occurrence of Flashover in Compartment Fires*. Advanced Engineering Informatics 20(2): 213.
13. <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S1474034605000819>. доступан 28. 11. 2021.
14. Ljubičić Čalušić, A., Mladinić, M., Varnai Veda, M., Petrincec, B.,

- Macan, J., Kopjar, N., Lucić Vrdoljak, A., Željezić, D. (2012). *Biomarkers of Mild Hyperthermia Related to Flashover Training in Firefighters*. *Journal of Thermal Biology*, 37: 548.
15. <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S030645651200109X>. доступан 27. 11. 2021.
16. McGrattan, K., Hostikka, S., McDermott, R., Floyd, J., Weinschenk, C., Overholt K., (2013). *Fire Dynamics Simulator; Technical Reference Guide, Volume 1: Mathematical Model*, National Institute of Standards and Technology, Gaithersburg, MD.
17. https://www.thunderheadeng.com/wp-content/uploads/2013/08/FDS_Technical_Reference_Guide.pdf. доступан 12. 5. 2021.
18. McGrattan, K., Hostikka, S., Floyd, J., McDermott, R., Vanella, M. (2020). *Fire Dynamics Simulator; User's Guide*, National Institute of Standards and Technology, Gaithersburg, MD.
19. <https://pages.nist.gov/fds-smv/manuals.html>. доступан 12. 5. 2021.
20. NFPA 921: 2021 *Guide for Fire and Explosion Investigations*. National Fire Protection Association: Quincy, MA.
21. NFPA 1403: 2018 *Standard on Live Fire Training Evolutions*. National Fire Protection Association, Quincy, MA.
22. Pesic, D.J., Zigar, D.N., Anghel, I., Glisovic, S.M. (2016). *Large Eddy Simulation of Wind Flow Impact on Fire-induced Indoor and Outdoor Air Pollution in an Idealized Street Canyon*. *Journal of Wind Engineering and Industrial Aerodynamics*, 155: 89.
23. <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S016761051630263X>. доступан 12. 5. 2021.
24. Pešić, D., Raos, M. (2017). *Požari i građevinske konstrukcije*. Univerzitet u Nišu, Fakultet zaštite na radu u Nišu.
25. Willi, J.M., Horn, G.P., Madrzykowski, D. (2016). *Characterizing a Firefighter's Immediate Thermal Environment in Live-Fire Training Scenarios*. *Fire Technology*, 52: 1667.
26. <https://link.springer.com/article/10.1007/s10694-015-0555-1>. доступан 27. 11. 2021.
27. Wu, C.L., Carvel, R. (2017). *An Experimental Study on Backdraught: the Dependence on Temperature*. *Fire Safety Journal*, 91: 320.
28. <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0379711217300942>. доступан 24. 4. 2021.
29. Yuen, A.C.Y., De Cachinho Cordeiro, I.M., Chen, T.B.Y., Chen, Q., Lui, H., Yeoh, G.H. (2021) *Multiphase CFD modelling for enclosure*

- fires—A review on past studies and future perspectives. Experimental and Computational Multiphase Flow.*
30. <https://link.springer.com/article/10.1007/s42757-021-0116-4>. доступан 28. 11. 2021.
31. Yun, K., Bustos, J. Lu, T. (2018) *Predicting Rapid Fire Growth (Flashover) Using Conditional Generative Adversarial Networks*. *Electronic Imaging*, 127: 1.
32. <https://www.ingentaconnect.com/contentone/ist/ei/2018/00002018/00000009/art00004>. доступан 28. 11. 2021.

Safety of Firefighters – Rescuers during Training in Flashover Container – a Numerical Study

Abstract: *Extinguishing of fire is a responsible and risky job that requires knowledge, skill and mental stability from the firefighter. These facts especially refer to the localization and extinguishing of enclosure fires where the occurrence of flaming attacks, such as flashover and backdraft are possible. In such conditions, lack of experience of firefighters often leads to fatal injuries. In order to reduce the injuries of firefighters during firefighting interventions, their training in flashover containers has recently begun. Practical training provides the necessary experience that is applied in real fire extinguishing interventions which implies that firefighters are exposed to high fire temperatures during training.*

Because of this, the paper focuses on modeling and simulation of flashover appearance in a container for firefighters' training, performed by using numerical fluid dynamics method. Using the Fire Dynamics Simulator software package, seven fire scenarios under different ventilation conditions and fire extinguishing methods were analyzed, with the aim of examining container temperatures that affect the safety of firefighters during the training. The obtained results indicate that the most acceptable scenario for firefighter training means that the container door is open for the entire duration of the training and, at the same time, it neccessary to periodically extinguish fire with a water jet, along with occasionally opening of the roof vent of the container.

Keywords: *flashover container, fire simulation, temperature, firefighter training.*

Иван Р. ДИМИТРИЈЕВИЋ *

Проф. др Горан Ј. МАНДИЋ **

Факултет безбедности, Универзитет у Београду

ДОИ: 10.5937/bezbednost2202080D

УДК: 327.84:004.056

Прегледни научни рад

Примљен. 15. 4. 2021. године

Ревизија: 29. 11. 2021. године

Датум прихватања: 30. 6. 2022. године

Отворени извори података и обавештајни рад

Апстракт: *Савремени обавештајни рад, који је у данашњој форми настао након Другог светског рата, током последњих седам деценија претрпео је многобројне промене. Један од главних чинилаца трансформације обавештајног рада крајем 20. и почетком 21. века засигурно су информационе и комуникационе технологије (ИКТ), док је сегмент у којем је ова трансформација била најдраматичнија управо обавештајни рад заснован на отвореним изворима података (Open Source Intelligence – OSINT). Модерне обавештајне службе стога су имале задатак да прате глобалне трендове покренуте убрзаним развојем интернет технологија и све масовнијом употребом савремених комуникационих технологија, а посебно „паметних“ уређаја. У раду је пружен кратак историјски приказ утицаја технологије на развој обавештајног рада крајем 20. и почетком 21. века, са акцентом на утицају који нове ИКТ имају на ову област, а затим је начињен напор да се изради свеобухватног прегледа кључних и најзначајнијих теоријских осврта на овај процес из перспективе дисциплине обавештајних студија.*

Кључне речи: *отворени извори података, обавештајни рад, обавештајни процес, информационе и комуникационе технологије, ОСИИТ.*

* ivan.dimitrijevic@fb.bg.ac.rs

** gmg381@gmail.com

Увод

За релативно кратко време обавештајни рад прошао је кроз можда највећу трансформацију откако је успостављен као професија пре нешто више од седам деценија. Ова трансформација, изазвана убрзаним развојем *информационих и комуникационих технологија* (ИКТ) с краја 20. и почетком 21. века, на глобалном плану није била ништа ново. Развој и доступност личних рачунара и интернета, и њихово увезивање с телекомуникационим технологијама утицали су на готово све аспекте савременог живота, а посебно на процес рада, те у том смислу данас готово није могуће замислити, али ни пронаћи професију која не зависи од употребе личних рачунара, интернета и различитих мобилних уређаја који су у процесу рада постали и средство за рад и предмет рада. Такође, ИКТ су постале саставни део свих познатих сектора привреде, и производних и непроизводних; присутне су у образовању, култури, науци, саобраћају, банкарству, туризму; и у јавном и приватном сектору. Најкраће, оне су данас свеprisутне.

С друге стране, обавештајни рад није први пут суочен с техничким и технолошким утицајима. Чак се може рећи да се директно развијао под њима. Развој технике и технологије стално је подстицао државу на изналажење нових начина за прикупљање обавештајних података, чак и током 18. и 19. века. На пример, у бици код Флерија 1793. године француска војска користила је балон за извиђање напредовања противничке пешадије, док је током Америчког грађанског рата (1861-1865), проналазач Тадеус Лоу (*Thaddeus Lowe*) такође користио балон ради извиђања кретања снага Конфедерације на бојишту (Jensen et al. 2018: 37), што су илустративни примери употребе тадашњих технологија за потребе обавештајног рада. У периоду који је уследио, све до почетка Хладног рата, развој технике и технологије за потребе вођења рата утицао је и на тадашње ратне обавештајне службе, а посебно током два светска рата.

Откриће радио-таласа и њихова масовна употреба у оружаним снагама зараћених страна изнудило је пресретање радио-комуникација као једну од кључних техника за прикупљање обавештајних података о непријатељу. Коришћење уређаја за шифровање порука ангажовало је многобројне научнике у подухват дешифровања пресретнутих порука зарад остваривања предности у војним операцијама, а за потребе дешифровања немачке „Енигме“ коришћени

су и први механички рачунари. Увођење војних ваздухоплова у оружане снаге држава покренуло је нов начин извиђања непријатељске територије – извиђање из ваздуха. Развој квалитетнијих фотографских објектива додао је овој врсти прикупљања података и могућност њиховог чувања у виду ваздушних фотографских снимака, које су обавештајне службе, али и војни команданти, потом анализирали како би могли да донесу најбољу могућу одлуку на ратишту.

На крају, лансирање првог вештачког сателита у Земљину орбиту довело је до тога да се борба за надмоћ у хладноратовском надметању могла усмеравати не само на директни и тренутни визуелни увид у капацитете противника, већ и на детектовање намера „друге“ стране кроз употребу инструмената, што је до тог тренутка било незамисливо. Најсликовитији пример био је пројекат „Вела“ (*Project Vela*) америчког Министарства одбране, који је за циљ имао праћење Совјетског Савеза у погледу придржавања одредби из Споразума о делимичној забрани нуклеарних проба из 1963. године. Њега је чинило више сателита опремљених уређајима за детекцију јонизујућег зрачења (икс зрака, гама зрака и неутрона), што представља први озбиљни пример електрооптичког прикупљања података помоћу мерења и праћења трагова/отисака (*Measurement and Signature Intelligence – MASINT*).

Прича о трансформацији обавештајног рада непотпуна је без кратког осврта на завршетак Другог светског рата и почетак Хладног рата, кад је успостављен систем који је данас познат као Обавештајна заједница Сједињених Америчких Држава (*The U.S. Intelligence Community*). Обавештајни рад током периода до краја Другог светског рата углавном је био коришћен као подршка оружаним снагама и током ратних дејстава, те је одређени проценат људства ангажованог за његове потребе престајао да обавља тај посао након завршетка сукоба.¹

Због тога што је институционално био везан за систем одбране и ратна дејства, његова систематска употреба након завршетка оружаних дејстава практично је престајала, посебно у погледу активног и свакодневног прикупљања обавештајних података из различитих извора. Обавештајце су углавном сачињавали припадници

¹ У САД је до Другог светског рата постојало свега пар обавештајних служби и све су биле фокусиране на систем одбране и ратна дејства – Морнаричка обавештајна служба, Обавештајна служба Обалске страже и организациона јединица за обавештајни рад Маринског корпуса.

резервног састава оружаних снага који су мобилисани током ратног стања, а припадали су јединицама које се баве извиђањем и диверзантским дејствима, док су у нешто мањој мери били ангажовани и представници академске заједнице у својству аналитичара. Тек након Другог светског рата започиње његова потпуна професионализација и јасна институционализација свих појединачних задатака у склопу обавештајне делатности.

Савремени обавештајни рад

Иако је јасно шта обавештајни рад подразумева, потребно је одредити неке основне појмове ради разумевања ОСИНТ-а. У српском језику не користи се једна реч, као нпр. „обавештајство“ у енглеском (*intelligence*), руском (*разведка*) или француском језику (*renseignement*), већ се користе синтагме у зависности од датог контекста, нпр. обавештајна служба, обавештајни процес, обавештајна анализа, обавештајна делатност/рад и сл. У том смислу, „данас постоји на десетине различитих одређења овог појма, у зависности од тога на који аспект се мисли“ (Димитријевић и Кучековић 2017: 130). Мајкл Ворнер (*Michael Warner*) каже да не постоји општеприхваћено одређење обавештајног рада, те да се он изнова одређује сваки пут кад други аутор то покуша да учини (Warner, 2002), те закључује да се ретко кад једно одређење гради на неком од претходно датих, и поставља питање: „Без јасне идеје о томе шта обавештајни рад (*intelligence*) јесте, како ћемо развити теорију која га објашњава?“ (2002: 15).

Ворнер је пружио и први преглед различитих покушаја одређења појма *intelligence* 2002. године, од којих су нека од најзначајнијих следећа. Шерман Кент (*Sherman Kent*) је још 1949. Године, у свом најпознатијем делу „Стратегијски обавештајни рад за америчку светску политику“ написао да су „обавештајне информације знање које (наши) високопозиционирани цивили и официри треба да поседују ради очувања националног благостања“ (Kent, 1965: ххi). Касније је Волтерс (*Vernon Walters*) нагласио да су у питању „информације, не нужно јавно доступне, о снагама, ресурсима, капацитетима и намерама других држава које могу да утичу на (наше) животе и сигурност наших грађана“ (Walters, 1978: 621). Најзад, Киркпатрик (*Lyman B. Kirkpatrick Jr.*) каже да су то „знање и пред-

виђање којима државе теже ради одговора на спољне претње и заштите њихових виталних интереса, а посебно благостања њихових грађана“ (Kirkpatrick, 1997: 365).

Од тренутка кад је Кент одредио обавештајни рад (*intelligence*) као појам с вишеструким значењем, расправе о томе шта тај појам подразумева и/или захвата, трају готово 70 година. Наведени примери из Ворнерове компилације представљају само део разноврсних одређења овог појма, али су довољни за разумевање основних појмова везаних за ову тему. Кент је широј академској заједници представио *intelligence* као: 1) знање, 2) организацију и 3) активност (Kent, 1965). У том смислу, *intelligence* може да се схвати као обавештајна информација, као обавештајна служба и као обавештајни процес.

Кад говоримо о обавештајном раду, ту најчешће мислимо на оно што се у пракси назива обавештајним процесом (обавештајним циклусом), а што су различити практичари и теоретичари сводили на четири или више основних фаза које се, условно речено, реализују једна за другом тако да последња фаза завршава тамо где почиње прва. У овом процесу централну улогу имају обавештајни аналитичари, али ту не треба занемарити ни друге актере, а посебно оне ван обавештајних служби. Овако постављен обавештајни процес крајње је поједностављен, али то не умањује његову апстрактну вредност приликом описа овог процеса на начин који би већини људи био прихватљив и разумљив.

Могуће је трасирати прве описе обавештајног процеса у периоду око Првог светског рата, кад су поједина упутства копнене војске оружаних снага САД препознала „прикупљање, сравњивање и дистрибуцију војних обавештајних података“ (Wheaton, 2011) у склопу војно-обавештајног одсека. Међутим, не постоје детаљније информације о томе да ли су се овако постављени делови процеса одвијали линеарно и циклично. Даље, до 1926. године припадници војних обавештајних структура препоручивали су четири функције које су потребне за тактички обавештајни рад у борбеним условима, а то су били „захтеви, прикупљање, коришћење (анализа) и дистрибуција“ (Haines, 1934, према: Wheaton, 2011). И у овом случају није било познато да ли се поменуте функције реализују линеарно и циклично.

Кризан (1999) даје најједноставнији приказ обавештајног процеса преко шест елемената: „1) доносиоци одлука шаљу захтеве обавештајној служби; 2) обавештајна служба спроводи прикупљање података; 3) прикупљени подаци се затим сређују; 4) сређени подаци се анализирају и тумаче; 5) анализе се прослеђују корисницима (донесиоцима одлука); 6) на основу добијених анализа, доносиоци одлука шаљу нове захтеве (повратна информација) обавештајној служби“ (Krizan, 1999: 7-8). Овде треба нагласити да се без последњег корака обавештајни процес може посматрати као линијски, а не као циклични, што је дуго и била пракса обавештајног рада. Повратна информација служи унапређењу квалитета будућих обавештајних анализа, те је обавештајни рад у форми циклуса данас општеприхваћен.

Данас у вези с врстама прикупљања обавештајних података постоји консензус и у стручним и у академским круговима око поделе на тзв. обавештајне дисциплине (прикупљања података): ХУМИНТ (преко људи – агентурни рад), СИГИНТ (пресретањем сигнала телекомуникација или електронско прикупљање података), МАСИНТ (помоћу инструмената), ИМИНТ (од сателитских и аероснимака) и ОСИНТ (из отворених извора).²

Отворени извори података представљају све јавно доступне изворе података из којих, за потребе обавештајног рада, у обавештајном процесу могу да се произведу обавештајне информације. Кад је реч о њиховој класификацији, постоји више подела у зависности од приступа аутора који се њима бави, а најчешће се користи следећа, коју је дао Гибсон (2007:80) на основу природе извора података.

Медијски извори:

- традиционални електронски медији (радио-дифузија и сателитско емитовање);
- традиционални штампани медији (дневне и недељне новине, магацини, стручни часописи);
- традиционални медији у дигиталном формату, односно они којима се приступа онлајн;

² Human Intelligence (HUMINT), Signals Intelligence (SIGINT), Measurement and Signature Intelligence (MASINT), Imagery Intelligence (IMINT), Open-Source Intelligence (OSINT).

- компилације постојећих извора који су доступни на интернету, тзв. базе догађаја (*GDELT*, *Factiva*, *BBC Monitoring* и др.).

Тзв. сиви извори:

- научна истраживања, академски часописи, стручњаци и специјалисти;³
- информације с научних и стручних конференција, изложби и сајмова, конвенција, округлих столова, стручних скупова итд.;
- статистички подаци и базе података које креирају институције из јавног сектора;
- истраживања тржишта и јавног мњења, као и базе података приватног сектора.

Комерцијални производи:

- специјализоване публикације етаблираних струковних организација (*Jane's*, *Oxford Analytica*, *Economist Intelligence Unit* итд.);
- комерцијални снимци (приватни комерцијални сателити);
- стручњаци за картографију (*Eastview Cartographic*);
- услуге процене ризика;
- истраживања тржишта и базе података из приватног сектора.

Тзв. очевици:

- појединци на терену, углавном ангажовани у међународним организацијама или они који су се нашли на одређеном месту у датом тренутку (путници, новинари, мигранти, пословни људи).

Имајући у виду да је у питању таксономија која је дата 2007. године, Гибсон и остали аутори који су се тад бавили истраживањем ОСИНТ-а оправдано нису имали представу о томе колики ће помак у овој области направити интернет, а посебно развој друштвених мрежа и пратећих алата и техника за њихову анализу.

³ Научни резултати данас могу да се посматрају као посебан корпус отворених извора података, пре свега због чињенице да су они у великој мери јавно, односно бесплатно, доступни путем различитих „база знања“.

У том тренутку интернет је тек био у зачетку фазе 2.0, у којој ће се појавити рудиментарни облици садржаја које могу да генеришу и други корисници осим оних који поседују одговарајућа средства, знања и инфраструктуру за постављање онлајн садржаја. Како бисмо разумели контекст модерног утицаја отворених извора података на трансформацију обавештајног рада, у наредном тексту биће направљен историјски осврт на утицај јавно доступних извора података на обавештајни рад.

Отворени извори података и обавештајни рад до 20. века

Историја обавештајног рада богата је сликовитим примерима ОСИНТ-а за потребе стицања стратегијске предности над противником, у рату или миру. У путопису *Писма из Русије 1839*, маркиз Де Кистин (*Astolphe de Custine*) запазио је да „уколико је тачно да боље дипломате можемо пронаћи међу Русима него код већине напредних народа, разлог за то је чињеница да наша штампа информише Русе о предлогу сваког плана и о сваком догађају који се код нас одвија“ (de Custine, 1844: 95). Занимљиво је да је у исто време цар Николај I Павлович Романов, током Кримског рата, изјавио следеће: „Нису нам потребни шпијуни. Имамо Тајмс.“ (цитирано у: Haswell, 1977). Иако је Николај I изгубио Кримски рат, а Де Кистин био оспораван и прогањан након објављивања књиге, њихова запажања изузетно су битна за разумевање значаја онога што је данас познато као ОСИНТ. Иако је подразумевано да се грађани преко медија информишу о свим битним државним одлукама у реалном времену, поменуте деветнаестовековне опсервације говоре о томе да је значај отворених извора података практично константан без обзира на период и просторну ограниченост.

Други историјски пример односи се на Амерички грађански рат (1861-1865). Од самих почетака овог сукоба, дневна штампа у Унији у више наврата објављивала је податке о распореду снага на основу којих су политички и војни доносиоци одлука Конфедерације изводили вредне информације о даљем поступању. Објављивање тих података било је толико очигледно да је тадашњи министар рата Конфедерације Лирој Вокер (*Leroy Walker*) изјавио да ће због такве ситуације „јужњачке новине комуницирати с јавношћу уз истрајну, али разумну резерву“ (Fishel, 1996: 42).

И у једном и у другом случају подаци из отворених извора нису помогли корисницима у добијању рата, али можемо претпоставити да су утицали на његов ток и трајање. Свакако, у првом случају отворени извори података пружили су довољно информација о намерама непријатеља, док су у другом били извор информација о капацитетима, што потврђује њихов значај за оба аспекта обавештајног рада на начин на који их је дефинисао Хјуз-Вилсон (John Hughes-Wilson) (Hjuz-Vilson, 2013: 10-21).⁴ Отворени извори података јасно су указивали на употребну вредност за производњу обавештајних информација далеко пре професионализације обавештајног рада.

Отворени извори података и обавештајни рад у 20. веку

Двадесети век, а посебно период након завршетка Другог светског рата, посебно је интересантан за анализу експанзије ОСИНТ-а, не само због тога што тада долази до наглог повећања количине јавно доступних података, већ и због тога што је то узроковало неке од кључних трансформација у савременом обавештајном раду. ОСИНТ активности примарно су биле фокусиране на рат и биле су привремене, да би се касније задржале и током готово целог Хладног рата. Томе је умногоме помогао нагли глобални развој радио-дифузије и телекомуникација.

Током Другог светског рата, у склопу америчке Канцеларије за стратегијске послове (*Office of Strategic Services – OSS*), претече ЦИА, успостављено је Одељење за истраживање и анализу (*Research and Analysis Branch*) чији задатак је био да производи извештаје на основу вести из дневне штампе, часописа, прес-клипинга и радио-преноса из целог света, фокусирајући се на информације и фотографије које могу да одају неке од кључних обавештајних података о непријатељским снагама или намерама (Colquhoun, 2016). Као и сама Канцеларија, и то одељење расформирано је након рата.

Кључни догађај за ОСИНТ у 20. веку било је успостављање првих самосталних организација с циљем праћења отворених извора података почетком Другог светског рата. У Уједињеном Краљевству је 1939. године Влада основала компанију *BBC Monitoring*, која јој

⁴ Хјуз-Вилсон објашњава намере и капацитете као кључне појмове за разумевање потешкоћа с којима се суочава „произвођач“ обавештајних информација (Hjuz-Vilson, 2013: 13).

је обезбеђивала информације из страних медија за потребе доношења одлука током рата, док је у Сједињеним Америчким Државама 1941. године основана Служба за праћење информација страних емитера (*Foreign Broadcast Information Service, FBIS*), која је након рата постала део Централне обавештајне агенције. Та служба од 2005. године функционише под називом *Open Source Center*, а од 2015. године као *Open Source Enterprise* и припада Директорату за дигиталне иновације Централне обавештајне агенције.

Друга генерација ОСИНТ-а

Догађај који је променио однос модерних обавештајних система према значају интернета, а посебно друштвених мрежа, била је тзв. зелена револуција у Ирану 2009. године. Млађи организатори и учесници протеста користили су интернет за координацију активности, као и за ширење виралних снимака којима би скренули пажњу јавности и тако мобилисали људе за учешће у протестима. Томе је у великој мери допринела чињеница да је у Ирану у години пре тога употреба интернета скочила за 14%, а број мобилних телефонских претплатника порастао за 13% (Colquhoun, 2016). Количина информација коју су новинари са ових протеста делили онлајн у реалном времену била је сигнал обавештајним службама да је интернет више него користан ресурс за праћење догађаја у неприступачним и удаљеним деловима света.

Развој интернета и повећање значаја друштвених мрежа учинили су ОСИНТ комплекснијим у погледу извора и метода које су на располагању обавештајним аналитичарима. Управо ова трансформација од толиког је значаја да поједини аутори сматрају да би га требало посматрати као другу генерацију ОСИНТ-а (Williams, Blum, 2018).⁵ Овде ће бити пружен кратак преглед одређења друге генерације ОСИНТ-а, као и дискусија о томе на који начин се он разликује од традиционалне праксе ОСИНТ-а, и биће презентоване оне подврсте које су специфичне за другу генерацију ове обавештајне дисциплине.

Према подацима које су пружиле Вилијамс (*Heather J. Williams*) и Блам (*Iana Blum*), друга генерација ОСИНТ-а заснива се на чиње-

⁵ У питању је истраживање под насловом „Одређивање друге генерације ОСИНТ-а за систем одбране“ које су Вилијамс и Блам спровеле у оквиру корпорације РАНД 2018. године.

ници да ОСИНТ није више само засебна дисциплина, већ да је на одређени начин успео да „продре“ и у остале дисциплине као што су ХУМИНТ, ИМИНТ, СИГИНТ и МАСИНТ.⁶ На пример, бесплатно доступни сервис и платформе које су засноване на сателитским снимцима или снимцима са земље (*Google Earth*, *Google Street View*) представљају примере података из корпуса ИМИНТ дисциплине који су јавно доступни; подаци из приватног и свакодневног живота појединаца на профилима на друштвеним мрежама могу да буду корисни као допуна традиционалној ХУМИНТ дисциплини; разне бесплатне апликације и сервис који прате и визуализују резултате мерења физичких појава (сеизмичких показатеља, загађења ваздуха и сл.) могу се користити као подаци добијени МАСИНТ дисциплином итд.

У том смислу, истраживачи корпорације „РАНД“ понудили су нову таксономију ОСИНТ-а, која је заснована на новој природи јавно доступних података и информација: 1) класични (традиционални) медијски садржаји, укључујући онлајн садржаје, 2) „сива литература“, 3) садржаји друштвених мрежа у краткој форми и 4) садржаји друштвених мрежа у дужој форми (Williams, Blum, 2018: 10-12). У погледу две нове категорије извора, аутори нуде преглед следећих група техника и алата које треба да олакшају процес прикупљања и филтрирања: алати за лексичку анализу, алати за анализу друштвених мрежа и алати за геопросторну анализу.

Најзначајнија истраживања утицаја отворених извора података на савремени обавештајни рад

Упоредо с првим одређењима обавештајног рада и развијањем првих систематизованих знања о обавештајном процесу, након Кентовог кључног доприноса настанку дисциплине обавештајних студија појављивала су се и прва истраживања и теоријски осврти на значај и улогу отворених извора података на садржај обавештајног рада. Прво истраживање које је индиректно обухватило и ОСИНТ спровели су 1974. године О’Лири (*Michael K. O’Leary*) и сарадници. У раду под називом Квантитативно истраживање међународних односа и анализа спољних послова они су представили резултате ис-

6 Ауторке су разрадиле тезу коју је дао Ловентал 2001. о тзв. новој визуализацији обавештајних дисциплина у 21. веку (Lowenthal, 2001).

траживања које је требало да прикаже могућности и ограничења која квантитативна истраживања упоредне политике и међународних односа генерално имају за аналитичаре спољне политике, а конкретно за обавештајну агенцију Стејт департмента (*Bureau of Intelligence and Research*). У прегледу извора које су користили аналитичари ове обавештајне агенције, око 35% чинили су државни документи (уопштени, о испитиваним државама и о дипломатским мисијама), документи међународних организација, штампа и изјаве државника. Око 63% коришћених извора чинили су неидентификовани извештаји засновани на ранијим знањима аналитичара која долазе из општих извора података (O'Leary, 1974: 214).

Прву значајну монографију о улози ИКТ у обавештајном раду објавио је Грегори Тревертон (*Gregory F. Treverton*), један од тренутно најутицајнијих теоретичара обавештајног рада. Године 2004. у књизи под називом Преобликовање националног обавештајног рада за информационо доба Тревертон објашњава тзв. Револуцију отворених извора података након Хладног рата (Treverton, 2004). Велики утицај на разумевање и објашњавање улоге и значаја ОСИИТ-а дали су и Хамилтон Бин (*Hamilton Bean*) у монографији Нема више тајни: отворени извори информација и преобликовање америчког обавештајног рада (Bean, 2011) и Едвард Апел (*Edward J. Appel*) у монографији Интернет претраживања за провере, истраге и обавештајне информације из отворених извора (Appel, 2011).

У међувремену је Стевин Гибсон (*Stevyn Gibson*) 2004. године у свом чланку пружио анализу чинилаца који су у 21. веку утицали на повећање улоге и значаја ОСИИТ-а. По њему, обавештајни рад у 21. веку биће обликован кроз утицај три изузетно моћне силе: 1) постмодернизма у коме се савремено друштво развија, 2) глобализације преко слободних тржишта и оријентације ка потрошачима и корисницима услуга, и 3) свеprisутног друштва ризика и његове комплексности, неизвесности и двозначности (Gibson, 2004: 17). На тим основама Гибсон је 2007. године завршио истраживање за истоимену докторску дисертацију.

Један од најплодоноснијих аутора у овој области је и Роберт Стил (*Robert D. Steele*), који се бавио војном обавештајном анализом и значајем ОСИИТ-а за рад војних обавештајних служби. Током деведесетих година прошлог века објавио је више чланака и књига из ове области и може се сматрати пиониром публицистике

кад се говори о отвореним изворима. Међутим, његов ексклузивни приступ из перспективе бившег припадника Централне обавештајне агенције треба узети с резервом, а његове радове треба обавезно упоређивати с другим радовима из ове области. Свакако, највећи допринос који је Стил пружио другим истраживачима јесу типологије употребе и значаја ОСИНТ-а (Steele, 2012).

Вредне изворе разматрања ОСИНТ-а дали су Ловентал (Lowenthal, 2001), Генон (Gannon, 2001), Меркадо (Mercado, 2004), Берк (Burke, 2007), Бетс (Betts, 2007) и Бин (Bean, 2011). Ловентал је први аутор који је указао на свеprisутност отворених извора података у тајним начинима прикупљања обавештајних података. Генон се усмерио на проблем све веће количине отворених извора података и потребе за стварањем јединствене базе тих података која би била доступна свим агенцијама у склопу обавештајне заједнице. Меркадо је био први аутор који се усмерио на промене у обавештајном раду због све већег значаја отворених извора података. Бурк пружа свеобухватан преглед употребе отворених извора у америчкој обавештајној заједници од краја Другог светског рата до данас, с посебним нагласком на врстама отворених извора који се данас користе у обавештајној анализи. Он тврди да је ОСИНТ најстарија врста прикупљања обавештајних података:

„Током Другог светског рата и хладног рата ... радијски и штампани извори чинили су већину прикупљених обавештајних података. Процењује се да је око 80% вредних обавештајних података долазило из отворених извора. Револуција у развоју ИКТ драматично је убрзала приступ и увећала вредност ОСИНТ-а, омогућавајући брже и јефтиније прикупљање и анализу. ... Оно што се догодило је отклон од хладноратовског менталитета. ... У новом окружењу аналитичар се суочава са обиљем информација које се могу прибавити брзо и јефтино. Проблем више није како прибавити, већ шта радити са огромном количином доступних информација“ (Burke, 2007: 11).

Бетс (Betts, 2007) се бавио улогом знања и моћи у америчкој националној безбедности у монографији у којој је посебну пажњу посветио обавештајном раду у 21. веку и улози отворених извора података у његовом развоју. Бин (Bean, 2011) је у монографији о уло-

зи ОСИНТ-а у преиспитивању америчког обавештајног рада представио развој значаја отворених извора, порекло расправа о улози ОСИНТ-а, перспективе развоја ове улоге, као и значај ОСИНТ-а за обавештајну заједницу САД.

Гибсон (2007) се у дисертацији *Open Source Intelligence: A Contemporary Intelligence Lifeline* бави питањем на који начин отворени извори података доприносе обавештајном раду. Он је у истраживању спровео следеће кораке:

- „свеобухватни преглед и анализу релевантне литературе ради успостављања историјских, политичких и контекстуалних карактеристика истраживачког проблема, као и због указивања на потребу за оваквим истраживањем;
- критичку анализу досад коришћене методологије ради примене одговарајућег истраживачког модела;
- развој модела који описује специфични допринос отворених извора на основу података из студија случаја хелија отворених извора⁷ и аналитичара;
- проверу „прочишћеног“ модела на одабраној студији случаја ради теоријског уопштавања;
- закључивање на основу теоријског уопштавања модела и пружање препорука за вођење политике“ (Gibson, 2007: 4).

Пројекат истраживања представио је и графички, где раздваја прелиминарни модел заснован на прегледу литературе, претходном искуству и прелиминарним запажањима, од прилагођеног модела заснованог на пракси употребе отворених извора и иницијалним студијама случаја. Такође се фокусира на једну карактеристику отворених извора која је пресудна за разумевање њихове улоге за доносиоце одлука. У питању је веза отворених извора с тајним изворима обавештајних података. У том смислу Гибсон се осврће на Тревертонову (Treverton, 2007) тврдњу да је „једина права вредност тајних обавештајних података у томе што се они упоређују с јавно доступним подацима“.

⁷ Хелије су организационе јединице обавештајних служби које се баве само употребом отворених извора података у обавештајној анализи.

Закључак

Чињеница је да је информациона револуција можда један од најзначајнијих чинилаца који су обликовали правце развоја савременог обавештајног рада, конкретно у сегментима прикупљања података, обавештајне анализе, информационе безбедности, извођења тајних операција итд. (Миљковић, 2020: 157). Кад говоримо о отвореним изворима података, њихов утицај не треба раздвајати од модерног развоја ИКТ. Чак, имајући у виду квантитет и квалитет јавно доступних података на интернету, отворени извори података сигурно имају поприлично велики значај за савремени обавештајни рад у погледу правовременог стицања стратегијске предности у области спољне и безбедносне политике једне или више држава. То се, наравно, односи како на националне обавештајне службе, тако и на обавештајни рад у приватном сектору (видети: Димитријевић и Кучековић, 2017).

ОСИИТ данас није само пуко праћење медија других држава или прикупљање података преко дипломатских представништва. Количина свакодневних информација, у смислу новости (вести), која се произведе на интернету сваког минута, укључујући и друштвене мреже, достигла је ниво на којем је бесмислено „ручно“ пратити вести из целог света. За то постоји изузетно развијен и софистициран софтвер који аутоматизује прикупљање, па и селекцију информација од значаја за оног ко организује прикупљање. У том погледу количина софтверских ОСИИТ алата који су данас доступни појединцу вишеструко превазилази капацитете које су током Хладног рата поседовали обавештајни системи великих сила.

Таква ситуација, међутим, не значи да је данас једноставно и лако искористити поменуте алате за обавештајни рад. Количина произведених података и информација такође превазилази оквире у којима су се подаци генерисали током већег дела 20. века. Брзина реаговања на догађаје који се одигравају на другој страни планете данас је од пресудног значаја за стицање класичне стратегијске предности у спољној и безбедносној политици већине држава света. Поред тога, огромна количина података који се сваке секунде генеришу на интернету и друштвеним мрежама захтева адекватно и брзо филтрирање како би се дошло до онога што је релевантно за креирање обавештајних информација. У том погледу употреба софтверских алата и техника које помажу да се дође до онога што је у обавештајном погледу корисно данас је постала стандард у савременим обавештајним службама.

Литература

1. Agrell, W., Treverton, G. F. (2015). *National Intelligence and Science: Beyond the Great Divide in Analysis and Policy*. Oxford: Oxford University Press.
2. Appel, E. J. (2011). *Internet Searches for Vetting, Investigations, and Open-Source Intelligence*. London: CRC Press.
3. Bean, H. (2011). *No More Secrets: Open Source Information and Reshaping of U.S. Intelligence*. Santa Barbara: Praeger Security International.
4. Betts, R. K. (2007). *Enemies of Intelligence: Knowledge and Power in American National Security*. New York: Columbia University Press.
5. Burke, C. (2007). *Freeing Knowledge, Telling Secrets: Open Source Intelligence and Development*. Robina: Centre for East-West Cultural and Economic Studies.
6. Colquhoun, C. (2016, July 14). A Brief History of Open Source Intelligence. *Bellingcat*. <https://www.bellingcat.com/resources/articles/2016/07/14/a-brief-history-of-open-source-intelligence/>, доступан 12. 3. 2021.
7. de Kistin, A. (2009). *Rusija 1839*. Beograd: Službeni glasnik.
8. Fishel, E. C. (1996). *Secret War for the Union: The Untold Story of Military Intelligence in the Civil War*. Boston: Houghton Mifflin.
9. Gannon, J. (2001). The Strategic Use of Open-Source Information. *Studies in Intelligence*, 45(3):67-71.
10. Gibson, S. (2004). Open Source Intelligence: An Intelligence Lifeline. *The RUSI Journal*, 149(1):16-22.
11. Gibson, S. D. (2007). *Open Source Intelligence: A Contemporary Intelligence Lifeline (PhD Thesis)*. Cranfield: Cranfield University.
12. Haines, O.L. (1934). *Proposed Revision of TR 210-5, Combat Intelligence Regulations, September 20, 1926*. Fort Leavenworth, KS: The Command and General Staff School, доступно на <http://cgsc.contentdm.oclc.org/cdm/singleitem/collection/p4013coll14/id/635>, према: Wheaton, K.J. (2011, May 25). The “Traditional” Intelligence Cycle and its History. *Sources and Methods*, доступно на: <https://sourcesandmethods.blogspot.com/2011/05/part-4-traditional-intelligence-cycle.html> (приступљено 13.03.2021).
13. Haswell, J. (1977). *Spies and Spymasters: A Concise History of Intelligence*. London: Thames and Hudson.

14. Hјuz-Vilson, Dž. (2013). *Greške i zataškavanja vojnoobaveštajnih službi*. Beograd: Albion Books.
15. Jensen, C.J., McElreath, D.H., Graves, M. (2018). *Introduction to Intelligence Studies (Second edition)*. New York: Routledge.
16. Kent, S. (1965; 1949). *Strategic Intelligence for American World Policy*. Princeton: Princeton University Press.
17. Kirkpatrick, B. L. (1997). "Intelligence", in: Jentelson, W. B., Paterson, G. T., Rizopoluos, X. N. (Eds.) (2001). *Encyclopedia of US Foreign Relations (Vol. 2)*. New York: Oxford University Press.
18. Krizan, L. (1999). *Intelligence Essentials for Everyone*. Washington, D.C.: Joint Military Intelligence College.
19. Lowenthal, M.M. (2001). OSINT: The State of the Art, the Artless State. *Studies in Intelligence*, 45:61-66.
20. Mercado, S.C. (2004). Sailing the Sea of OSINT in the Information Age. *Studies in Intelligence*, 48(3):45-55.
21. O'Leary, M. K. et al. (1974). The Quest for Relevance: Quantitative International Relations Research and Government Foreign Affairs Analysis. *International Studies Quarterly*, 18(2):211-237.
22. Steele, R. D. (2012). *The Open-Source Everything Manifesto: Transparency, Truth, and Trust*. Berkeley: Evolver Editions.
23. Treverton, G.F. (2004). *Reshaping National Intelligence for an Age of Information*. Cambridge: Cambridge University Press.
24. Walters, V. (1978). *Silent Missions*. Garden City: Doubleday.
25. Warner, M. (2002). Wanted: A Definition of "Intelligence". *Studies in Intelligence*, 46(3):15-22.
26. Williams, H. J., Blum, I. (2018). *Defining Second Generation Open Source Intelligence (OSINT) for the Defense Enterprise*. Santa Monica: RAND Corporation.
27. Димитријевић, Р. И. и Кучековић, З. (2017). Пословно-обавештајни рад усмерен на конкурентност. Годишњак Факултета безбедности 2017, 127-142.
28. Миљковић, М. (2020). Изазови у раду обавештајних служби у информатичком добу. *Безбедност*, 62(3):143-161.

Open Sources of Data and Intelligence

Abstract: *Modern intelligence, which emerged in its present form after the Second World War, has undergone numerous changes over the last seven decades. One of the main factors in the transformation of intelligence at the end of the 20th and the beginning of the 21st century is certainly the advent of information and communication technologies (ICT), while the segment in which this transformation was the most dramatic is intelligence based on open sources (OSINT). This transformation is not a new phenomenon at the global level.*

The development and availability of personal computers and the Internet, and their connection with telecommunication technologies have influenced almost all aspects of modern life, especially the work process, and in that sense, it is almost impossible to imagine, but also to find a profession that does not depend on personal computers, the Internet, and various mobile devices that have become both a means of work and an object of work in the process of work. Information and communication technologies (ICT) have also become an integral part of all known sectors of the economy, both manufacturing and non-manufacturing; they are present in education, culture, science, transport, banking, tourism; in both the public and private sector. In short - ICTs are ubiquitous today. Modern intelligence services have therefore had the task of following global trends driven by the rapid development of Internet technologies and the increasing use of modern communication technologies, especially 'smart' devices.

Authors summarized some basic terms and notions in Intelligence Studies – intelligence, intelligence process, intelligence disciplines, and collection of data as part of intelligence process. Then they provided a brief historical overview of the impact of open sources on the development of intelligence, with special focus on the end of the 20th and the beginning of the 21st century, with an emphasis on the impact of new ICTs on this aspect of intelligence. At the end, an effort was made to produce an overview of some of the most significant theoretical reviews of this process from the perspective of the discipline of Intelligence Studies.

Authors conclude that OSINT is not just a matter of monitoring the media of other countries or collecting data through diplomatic missions.

The amount of daily information in terms of news produced on the Internet every minute, including social networks, has reached a level where it is pointless to 'manually' cover news from around the world, as there is a highly developed and sophisticated software that automates collection and allows for selection of information relevant to the person organizing the collection. In this respect, the amount of software OSINT tools available to an individual today by far exceeds the capacities possessed by the great power intelligence systems during the Cold War.

Keywords: *Open Sources of Data, Intelligence, Intelligence Process, Information and Communication Technologies, Open-Source Intelligence (OSINT).*

Проф. др Радојица ЛАЗИЋ
Факултет за дипломатију и безбедност, Београд

ДОИ: 10.5937/bezbednost2202099L
УДК: 343.585:351.746.1(497.1)“1975/1992“

Прегледни научни рад
Примљен: 11. 1. 2022. године
Датум прихватања: 30.6. 2022. године

Савезни савет за заштиту уставног поретка у контроли служби безбедности некадашње Југославије (1975–1992)

Апстракт: Савезни савет за заштиту уставног поретка, као тело Председништва СФРЈ, конституисан је 10. јануара 1975. године на основу Закона о савезним саветима. Био је задужен за сва питања од значаја за државну безбедност. У периоду од 1975. до 1992. године одржао је преко 150 седница, на којима је заузимао одређене ставове и доносио најважније одлуке које су биле од посебног значаја за функционисање сложеног безбедносно-обавештајног система тадашње Југославије. Поред њега, контролу рада служби безбедности, на савезном нивоу, вршили су председник СФРЈ, Председништво СФРЈ, Савезна скупштина и Савезно извршно веће.

У овом раду истраживана је и анализирана доступна архивска грађа, као и друга стручна литература која се односила на рад тадашњих служби безбедности, а које су биле под непосредном контролом овог значајног тела.

Кључне речи: Савезни савет за заштиту уставног поретка, државна безбедност, Председништво СФРЈ, координација и усмеравање, државни непријатељ.

Увод

Све до распада СФРЈ, безбедносно-обавештајни систем, у ширем смислу, чинили су: Савезни савет за заштиту уставног поретка;¹ републички савети за заштиту уставног поретка; Служба државне безбедности ССУП-а, службе државне безбедности републичких и покрајинских секретаријата унутрашњих послова; Управа безбедности ССНО и Друга управа Генералштаба ЈНА (Ковач, Димитријевић, Поповић Григовор, 2015: 390–403) и Служба за истраживање и документацију (Духачек; 1992; Лазића, 2020: 87–104), а касније и Служба за послове безбедности,² односно Служба безбедности у оквиру ССИП-а (Савић, Бајагић, 2005; Милошевић, 2011: 223–224; Лазић, 2020: 21, 105).

Према официјелним ставовима, у изградњи новог безбедносно-обавештајног система Југославије, после 1966. године, пошло се од одређења да су федерација, републике и аутономне покрајине, у оквиру Уставом СФРЈ утврђених права и дужности, одговорне за организовање и обављање послова државне безбедности. Федерација је преко својих органа утврђивала општу политику у области заштите Уставом СФРЈ утврђеног поретка, усклађивала је рад органа који обављају послове државне безбедности и друге послове који су били одређени савезним законом. С друге стране, послове откривања противуставне делатности непосредно су обављале „стручне службе и органи друштвене самозаштите”, односно републичке и покрајинске службе државне безбедности и служба војне безбедности, кроз одговарајућу организацију оперативних центара (Бајагић, 2010: 391–392; Лазић, 2014: 55).

Рад органа који врше послове државне безбедности, у овом периоду, усклађивали су, у оквиру Уставом СФРЈ утврђених права и дужности, председник Републике, Председништво СФРЈ и Савезно извршно веће. То усклађивање обухватало је политичко-безбедносно усмеравање рада органа који врше послове државне безбедно-

1 Видети: Закон о савезним саветима, Службени лист СФРЈ, бр. 66/74. Пре тога, још 1971. односно 1972. године, Председништво СФРЈ донело је одлуку о оснивању Савета за послове државне безбедности Председништва СФРЈ и Комисије Председништва СФРЈ за усклађивање рада органа који врше послове државне безбедности. Наведена радна тела функционисала су до оснивања Савезног савета за заштиту уставног поретка.

2 Дипломатски архив Министарства спољних послова Србије, Правилник о раду Службе безбедности Савезног секретаријата за иностране послове, од 19. октобра 1983. године.

сти и утврђивање њихових заједничких задатака и приоритета – са становишта интереса и потреба безбедности целе земље. У циљу спровођења контроле рада савезних органа управе надлежних за послове државне безбедности, на основу закона,³ Савезна скупштина образовала је Комисију за контролу рада Службе државне безбедности (Милошевић, 2009; Лазевић, 2020: 106).

Било је прописано да Комисија остварује увид у законитост рада органа државне безбедности, нарочито са аспекта поштовања Уставом СФРЈ и законом утврђених права и слобода, права организација удруженог рада, других организација и друштвено-политичких заједница, као и у погледу метода и средстава које службе користе у обављању послова из своје надлежности. На основу тог закона Комисија је била у обавези да о резултатима контроле најмање једном годишње извештава Савезну скупштину.

Поменуто Комисија, иако је требало да буде образована на основу одредаба тог закона, све до 1983. године није функционисала.⁴ Истина, у неколико извештаја о раду Савезног савета за заштиту уставног поретка, у првом мандату, од 1975. до 1979. године, напомиње се да Комисија за контролу Службе државне безбедности није формирана.⁵

Савезни савет за заштиту уставног поретка (скраћени назив: Савезни савет) био је орган безбедносне координације и „продужена рука” Председништва СФРЈ. Функционисао је у континуитету од 1975. године, па све до распада СФРЈ, тачније до 27. априла 1992. године, односно до стварања Савезне Републике Југославије.

3 Видети: Закон о основама система државне безбедности, Службени лист СФРЈ, бр. 1/74.

4 Прва седница Комисије за контролу службе државне безбедности одржана је 15. фебруара 1983. године. У записнику са тог састанка се наводи да су поред Јовице Лазаревића, председника Комисије, састанку присуствовали и делегати: Мусли Драгај, Рајко Јечменица, Вукадин Јовановић, Милош Николчин, Душан Пекић, Гојко Секуловски и др Антон Вратуша. Пошто је то била прва и конститутивна седница, на њој су размењена само мишљења о садржају и начину рада Комисије.

5 У Предлогу могућих питања за Програм рада Савезног савета за заштиту уставног поретка, за период до јула 1978. године, који је упутио Савет за питања заштите уставног поретка СР Србије, стр. пов. бр. 25–34/77, од 10. новембра 1977. године, у оквиру тачке 3 Друштвена контрола над радом СДБ стоји: „Према постојећим прописима, контролу над радом СДБ-а треба да врше одговарајуће комисије делегатских скупштина. Такве комисије сада нису формиране, те би било потребно да се у вези са тим заузму јединствени ставови за све републике и покрајине”. Више о томе видети: Архив Југославије (АЈ), фонд 803, фасц. 1783, Предлог могућих питања за Програм рада Савезног савета за заштиту уставног поретка, стр. 1–2.

Конституисан је као радно тело Председништва СФРЈ. Председника и два члана именовало је Председништво СФРЈ из свог састава, док су по положају били чланови председник СИБ-а и савезни секретари (министри) за народну одбрану, спољне и унутрашње послове. Председништво СФРЈ именовало је још једног члана, из редова највиших функционера Савеза комуниста Југославије, на основу договора са тим органом (Милошевић, 2011: 224; Лазић, 2014: 56).

Имао је осам чланова. У његовом раду могли су да учествују представници Скупштине СФРЈ, друштвено-политичких организација (СКЈ, ССРНЈ и др.) и одговарајућих органа република и аутономних покрајина. На сопствену иницијативу или на захтев Скупштине и Председништва СФРЈ, односно одговарајућих републичких и покрајинских органа, расправљао је о конкретним темама из области безбедности, а нарочито о питањима од посебног значаја за сарадњу стручних служби и осталих субјеката друштвене самозаштите (Милошевић, 2011: 224–225; Лазић, 2020: 107).

Почев од 10. јануара 1975. па све до 26. марта 1992. године, када је одржана последња седница, функционисао је у шест сазива, односно мандата. У том периоду укупно је одржана 151 седница овог тела.

Председник у првом (1975–1979) и другом мандату (1979–1982) био је др Владимир Бакарић из Хрватске. У трећем (1982–1983) и четвртм мандату (1983–1984) Савезним саветом је председавао Лазар Колишевски из Македоније. Стане Доланц из Словеније био је председник овог тела у петом мандату (1984–1989). У последњем, шестом мандату (1989–1992), Савезни савет је имао чак четири председника. Прво је то био Јанез Дрновшек из Словеније. Заменио га је Борисав Јовић из Србије. После њега, функцију председника обављао је мр Богић Богићевић из БиХ и, на крају, Југослав Костић из аутономне покрајине Војводине.

Поред Савезног савета, који је 1983. године образован посебним законом, постојали су и савети за заштиту уставног поретка у републикама и аутономним покрајинама. Они су имали различито уређен положај и функције. Тако је Савет за заштиту уставног поретка СР Србије, односно САП Војводине и САП Косова, представљао радно тело Председништва Републике, односно председништва покрајина (Лазић, 2020: 108).

Први мандат (1975–1979)

Председништво Социјалистичке Федеративне Републике Југославије, 10. јануара 1975. године донело је Одлуку о именовању председника и чланова Савезног савета за заштиту уставног поретка. За председника је именован др Владимир Бакарић, члан Председништва СФРЈ, а за чланове: Лазар Колишевски, члан Председништва СФРЈ, Видоје Жарковић, члан Председништва СФРЈ и Стане Доланц, секретар Извршног комитета Председништва ЦКСКЈ. Чланови Савезног савета по положају били су: Џемал Биједић, председник Савезног извршног већа, Фрањо Херљевић, савезни секретар за унутрашње послове, Никола Љубичић, савезни секретар за народну одбрану и Милош Минић, савезни секретар за иностране послове.

Неколико месеци касније, тачније 19. априла и 19. маја 1975. године, председник Републике, Председништво СФРЈ и Савезно извршно веће донели су Одлуку о поверавању Савезном савету одређених послова у вези са усклађивањем рада савезних органа у области државне безбедности, и то: 1) у оквиру утврђене политике у области државне безбедности, смерница и ставова надлежних органа федерације, политичко-безбедносно усмеравање рада органа безбедности, утврђивање њихових тежишних заједничких задатака са становишта интереса и потреба безбедности СФРЈ и усклађивање програмске оријентације органа безбедности; 2) усклађивање појединих мера и акција органа безбедности за које оцени да су од посебног значаја за безбедност земље; 3) усклађивање обавештајне и контраобавештајне активности органа безбедности према иностранству; 4) усклађивање планова о безбедносним (обавештајним и контраобавештајним) мерама органа безбедности за случај непосредне ратне опасности, рата и других ванредних ситуација; 5) усклађивање активности органа безбедности у ванредним ситуацијама; 6) праћење остваривања смерница и ставова надлежних органа федерације, који се односе на усмеравање и усклађивање рада органа безбедности и предузимање мера за њихову реализацију; 7) одлучивање који ће орган безбедности бити носилац одређеног посла ако старешине тих органа о томе нису постигле сагласност.

У вршењу послова усклађивања рада органа безбедности, Савезни савет је био у обавези да сарађује са одговарајућим органима и организацијама Федерације, република и аутономних покрајина и њиховим телима надлежним за питања државне безбедности. У

пословима који су му били поверени имао је обавезу да даје смернице за рад органа безбедности, укључујући и примену прописаних средстава и метода државне безбедности.⁶

Током првог мандата, од 1975. до 1979. године, Савезни савет одржао је 35 седница. Поред тога имао је и две посебне седнице на којима су присуствовали председници републичких и покрајинских савета,⁷ као и једну седницу са представницима савезних органа и организација, која се односила на оперативну акцију „Папук”.⁸

Тако је на двадесет деветој и тридесетој седници, које су одржане 5. и 27. јуна 1978. године, расправљано о деловању одређених непријатељских група и појединаца. На основу расположивих података добијених од служби државне безбедности констатовано је „да су разне терористичке групе користиле југословенску територију за припрему терористичких акција, за повремене боравак или за прелазак преко територије СФРЈ, пре или после изведених терористичких акција”. Сматрао је да се таква појава и активност „мора енергично онемогућити, јер може да нанесе велике политичке штете међународном угледу земље”. У том смислу, zaloжио се за „предузимања дипломатских мера код влада одређених земаља и појединих покрета, у циљу спречавања коришћења у ту сврху територије СФРЈ”.⁹

Том приликом, на обе седнице, посебно је било речи о хапшењу четири припадника терористичке групе Бадер-Мајнхоф (Бригиту Монхаупт и још три припадника те групе, на основу међународне потернице, ухапсила је југословенска полиција на загребачком аеродрому) и условима за њихово изручење властима СР Немачке. Наглашена је њихова повезаност са терористичким

6 Наведена одлука представљала је државну тајну, те није ни објављивана у савезном службеном гласилу. Ступила је на снагу даном доношења.

7 Први састанак са председницима републичких и покрајинских савета за заштиту уставног поретка одржан је 11. јуна 1975. године у Београду, а други 11. октобра 1977. године у Загребу.

8 Поменути седница одржана је у Савезном савету за заштиту уставног поретка 1. октобра 1975. године. Седници су присуствовали др Владимир Бакарић, Лазар Колишевски и Видоје Жарковић. Акција „Папук” садржала је програм и план мера у случају кризне ситуације коју су биле обавезне разрадити и планирати за случај ванредних ситуација све републике и покрајине. На основу плана разрађених мера СИБ је био у обавези да припреми предлоге прописа, који би у таквим околностима били активирани.

9 АЈ, 803–1783, Забелешка са 29. седнице Савезног савета за заштиту уставног поретка, одржане 5. јуна 1978. године, стр. 2.

организацијама из других земаља, као и са неким обавештајним службама (Лазихћ, 2020: 158).

Речено је да треба наставити преговоре око њихове размене, с циљем да, заузврат, немачке власти изруче терористе из редова југословенске емиграције. Тиме би се, према њиховом мишљењу, задао снажан ударац активностима екстремне емиграције која се бави тероризмом против СФРЈ. Уколико се не постигне договор око изручења, заузет је став, треба им судити у Југославији.

На другој седници констатовано је да поступак за изручење југословенским властима терориста из редова екстремне југословенске емиграције наилази на озбиљне тешкоће, али је подржан став да се настави са енергичним захтевом за изручење лица, са листе која је достављена немачким органима. Инсистирано је да то буду неки од истакнутијих терориста, јер би у извесној мери, „обесхрабрило и заплашило екстремну емиграцију”. Пошто власти СР Немачке нису удовољиле том захтеву, ухапшена група је пуштена из затвора у новембру 1978. године и отпутовала је у непознатом правцу.¹⁰

Други мандат (1979–1982)

На основу одлуке Председништва СФРЈ за председника Савезног савета поново је именован др Владимир Бакарић из Хрватске, а за потпредседника Лазар Колишевски из Македоније. Одлуку о именовану потписао је председник Републике Јосип Броз Тито.

Нови чланови Савезног савета постали су Видоје Жарковић и Стане Доланц, док су, на основу положаја, именовани: Веселин Ђурановић, председник СИВ-а, Фрањо Херљевић, савезни секретар за унутрашње послове, Никола Љубичић, савезни секретар за одбрану и Јосип Врховец, савезни секретар за иностране послове.

Савезни савет у том мандату, у периоду од 1979. до 1982. године, одржао је укупно 28 седница. Прва седница била је 13. Јула 1979. године, а последња 4. маја 1982. Поред тога, 11. марта 1982. године одржана је и заједничка седница са Саветом за народну одбрану.

На првој седници у овом сазиву расправљало се о: актуелним питањима безбедности; досадашњим и предлогу даљих мера према

¹⁰ АЈ, 803–1783, Забелешка и Записник са 29. и 30. седнице Савезног савета за заштиту уставног поретка, одржане 5. и 27. јуна 1978. године.

Миловану Ђиласу и Михајлу Михајлову; деловању појединих група арапских студената на студијама у Југославији;¹¹ правном основу за ограничавање слободе кретања и изолацију лица која у ванредној ситуацији могу угрозити безбедност и уставни поредак СФРЈ;¹² сарадњи са другим државама у области безбедности, као и о текућим и другим питањима везаним за рад овог тела.

Након излагања Фрање Херљевића и дискусије о појединим актуелним безбедносним питањима заузети су следећи ставови: пуну пажњу треба посветити откривању и спречавању намера непријатељске емиграције да изводи терористичке акције; ИБ емигрантима који живе у СССР као совјетски држављани не треба олако давати визе да посећују Југославију и не би им требало омогућавати повратак у земљу. Поред тога, наглашено је да „Маркоса, бившег команданта партизана Грчке, када буде дошао у Југославију, треба упозорити да не даје изјаве које причињавају тешкоће нашој политици и односима са Грчком”; као и да треба пратити активности припадника организације „Муслиманска браћа”, који делују у Југославији, „па ако постоје разлози судити им у СФРЈ или их протерати”; да „лица која су учествовали у борбама на страни ПЛО не треба због тога хапсити, али руководству ПЛО ставити до знања да не могу врбовати наше грађане као плаћенике” (Лазић, 2020: 158–159).

Савезни савет zaloжио се за преиспитивање одлуке, на основу које Савезно извршно веће може неким предузећима која послују са иностранством одобрити да исплаћују тзв. супер провизију. Заузет је став да „тамо где су високе казне треба забранити свако

11 О деловању организација страних студената, на истој седници, разматрана је, такође, Специјална информација о активности КП Ирака и других организација арапских студената у СФРЈ, коју је сачинила СДБ ССУП (види: АЈ, 803–1785), стр. 1–7). Поред документоване делатности различитих организација страних студената у СФРЈ, од Савезног савета за заштиту уставног поретка, на основу уочене потенцијалне друштвене опасности, тражи се став и мишљење, да ли и „даље и до које мере толерисати или онемогућити делатност појединих организација страних студената у СФРЈ, имајући у виду и законске прописе који ова питања регулишу”.

12 Треба подсетити да је и на ранијим седницама овог тела разматрана могућност за доношење такве одлуке, која би била у складу са одредбама савезног, републичког и покрајинских закона о унутрашњим пословима. Постојећа законска решења, до тада, нису предвиђала безбедносну меру ограничења слободе кретања лица у ванредним околностима. У том смислу, на седници претходног сазива, одржаној 2. марта 1979. године, секретар Савета задужен је да о томе сачини одговарајући предлог како ту безбедносну меру правно регулисати. Поред тога прибављено је и мишљење ССУП.

подмиђивање, а тамо где је уобичајено да се даје провизија, да и ми дајемо”. Затражено је да СИБ, Привредна комора и ССУП испитају одређене случајеве, који се односе на примање мита, за лица која су запослена у југословенским спољно-трговинским предузећима, те да се на седници Председништва СФРЈ размотри питање кадрова спољно-трговинских предузећа.¹³

На неколико седница размотрена је политика суседних земаља и СССР према Југославији, као и активност обавештајних служби тих држава у посттитовском периоду. Указано је на нове елементе у деловању албанске емиграције и одређених снага из Албаније против СФРЈ. Затражено је потпуније сагледавање такве делатности, како би се добиле јасније представе о томе ко су покретачи и инспиратори. Преовладало је мишљење да на том послу, поред служби безбедности, треба да се ангажују и политички чиниоци.

Анализирајући стање безбедности у земљи, а нарочито након избијања масовних демонстрација током 1981. године на Косову, више пута је констатовано да су такве активности директно усмерене на разбијање Југославије (Лазић, 2021: 61–80). Поред покушаја заустављања сепаратистичких тежњи на Косову, Савезни савет се залагао за превазилажење тешке економске ситуације у земљи. У том смислу инсистирало се на предузимању одређених економских мера, како би се негативни трендови зауставили, уз оцену да нарастајући „економски проблеми јачају национализам”.¹⁴

Трећи и четврти мандат (1982–1984)

Председник у оба мандата био је Лазар Колишевски из Македоније. Поред њега, именовани су Петар Стамболић и Видоје Жарковић, док су чланови по положају били: Милка Планинц, председник Савезног извршног већа, Стане Доланц, савезни секретар за унутрашње послове, Бранко Мамула, савезни секретар за народну одбрану, и Лазар Мојсов, савезни секретар за иностране послове.

Почетком септембра 1982. године за члана Савезног савета именован је и Фрањо Херљевић, као високи функционер Председ-

¹³ АЈ, 803–1785, Записник са 1. седнице Савезног савета за заштиту уставног поретка, одржане 13. јула 1979. године, стр. 2.

¹⁴ Више о томе: АЈ, 803–1787, Записник са 14. седнице Савезног савета за заштиту уставног поретка, одржане 17. априла 1981. године и Оцене и ставови о контрареволуционарним догађајима у САП Косово, Савезни савет за заштиту уставног поретка, 23. априла 1981. године.

ништва ЦКСКЈ.¹⁵

У оба сазива одржано је 19 редовних и две ванредне, односно заједничке седнице. Прва је одржана 15. јуна 1982. Године, а последња 7. маја 1984. године. Најактуелније теме биле су безбедносне прилике у земљи, непријатељско деловање југословенске емиграције у иностранству, међународна сарадња органа безбедности, а посебно стање у САП Косово.

Тако је на првој и другој седници тог тела, одржаној 15. и 22. јуна 1982. године, којом је председавао Лазар Колишевски, било речи и о актуелној безбедносној ситуацији, са посебним освртом на безбедност државне границе.

Том приликом подржане су оцене које се односе на привредни криминалитет, уз упозорење да криминалцима који подривају економију земље не би требало давати квалификацију политичких противника, што се понекад чини, јер се ради о лицима чија се криминална делатност негативно одржава и на остваривање мера економске стабилизације.¹⁶

Савезни савет је у више наврата констатовао да је на Косову потребно предузети енергичније мере и активности на сламању сепаратистичког покрета.¹⁷ У том правцу, подржани су предлози са-

¹⁵ Одлука о именовану објављена је у Службеном листу СФРЈ, бр. 55/82, од 17. септембра 1982. године.

¹⁶ Информацији о неким актуелним безбедносним питањима, која се односе на угрожавање друштвене имовине разним облицима криминалне делатности каже се: „Подаци органа унутрашњих послова и правосудних органа недвосмислено потврђују да је последњих година све више угрожена друштвена имовина криминалном и противзаконитом делатношћу појединаца и група. У осетном порасту су не само кривична дела којима се непосредно напада друштвена имовина (кривична дела против привреде, кривична дела против службене дужности и имовинска кривична дела), већ и привредни преступи/ посебно тзв. корисне малверзације којима се врши присвајање друштвене имовине у корист појединаца, група/радних колектива или ужих друштвено-политичких заједница”.

¹⁷ О политичко-безбедносној ситуацији на Косову, је речено: „Најновији ток догађаја у САП Косово изазива озбиљну забринутост свих наших народа и народности. Очигледно је дошло до пораста екстремних случајева (напади на припаднике српске и црногорске националности, каменовање возова, аутобуса и аутомобила, изазивање пожара и диверзија, сечење телефонских линија и други облици насиља). Све то још више поспешује атмосферу неизвесности и несигурности српског и црногорског живља на Косову и убрзава процес њиховог иселјавања, што објективно иде у прилог остварењу једног од циљева контрареволуције – стварање етнички чистог Косова. Осим тога, у порасту је забринутост радника и грађана, уопште, у СР Србији, СР Црној Гори и у другим републикама и САП Војводини за судбину неалбанског живља на Косову. Све чешћи су захтеви радника и грађана за потпунијим објашњењима и одлучнијим мерама против албанских националиста и иредентиста. Поспешују се и сумње у способност нашег

везног секретара за унутрашње послове: да се средства за потребе државне и јавне безбедности Косова дају наменски; да се оствари чвршћа сарадња савезне са републичким и покрајинским службама безбедности, укључујући, ако се укажу потребе, и на промену постојећег Закона о основама система државне безбедности. Више пута било је речи о појавама заташкавања сопствених слабости, кршењу законитости, корумпираности појединих органа безбедности, нарочито на Косову (Лазић, 2021, 62–64).

Заштити границе у овом периоду поклањала се посебна пажња, нарочито после неколико случајева, када је откривено да се преко југословенске територије илегално обављају транспорти оружја за извођење терористичких акција на Западу (тајна база „Карлосове” терористичке организације, убиство турског амбасадора Галипа Балкара 9. марта 1983. у Београду (Димитријевић, 2008, Цветковић, 2014, Петровић, 2017), отмица путничког авиона на линији Подгорица–Београд и друго). У том смислу, нарочито након откривања илегалних терористичких база (током 1983. године) пооштрен је гранични режим, нарочито током туристичке сезоне, као и мере безбедности у вези са масовним доласком странаца у СФРЈ.¹⁸

Пети мандат (1984–1989)

Средином маја 1984. године долази до смене на челу Савезног савета. Лазара Колишевског из СР Македоније замењује члан Председништва СФРЈ из СР Словеније, дотадашњи савезни секретар за унутрашње послове Стане Доланц.¹⁹

друштва да санира друштвено-политичке и безбедносне прилике на Косову”.

18 АЈ, 803–1789, Записник са 1. седнице Савезног савета за заштиту уставног поретка, одржане 15. јуна 1982. године, стр. пов. бр. 39/3, и Записник са 2. седнице Савезног савета за заштиту уставног поретка, одржане 22. јуна 1982. године, стр. пов. бр. 40/4.

19 Одлука о именовану објављена је у Службеном листу СФРЈ, бр. 31/84, од 15. јуна 1984. године. Поред Станета Доланца, који је именован за председника, нови чланови Савезног савета за заштиту уставног поретка из састава Председништва СФРЈ постали су Никола Љубичић и Лазар Мојсов, као и Петар Матић, члан Председништва ЦКСКЈ. Поред тога, нови састав су, на основу положаја, чинили: председник СИБ-а (Милка Планинц), секретар за иностране послове (Раиф Диздаревић), секретар за народну одбрану (Бранко Мамула) и секретар за унутрашње послове (Доброслав Ђулафић). Међутим, у овом мандату у Савезни савет је именовано по положају укупно 16 чланова. Само су председник Стане Доланц и члан Никола Љубичић били непрекидно, стални чланови, у целом мандату. Одлуком Председништва СФРЈ разрешен је дужности Лазар Мојсов, а на његово место именован је Јосип Врховец. Из Председништва ЦКСКЈ наизменично су именована три

У овом мандату одржао је 45 седница (прва 15. јуна 1984. године, а последња 25. априла 1989. године). Од наведеног броја, пет седница је одржано у проширеном саставу, уз присуство републичких и покрајинских председника савета и секретара за унутрашње послове, председника Скупштине СФРЈ, председника СКССРНЈ, савезног јавног тужиоца и других високих званичника.

Као и током претходних мандата, Председништво СФРЈ и СИБ (27. јуна и 5. јула 1984. године) донели су одлуке о поверавању том телу одређених послова, који се односе на усклађивање и усмеравање рада савезних органа, који врше послове државне безбедности.

Савезни савет је, сходно овлашћењима, вршио усклађивање планова о обавештајним и контраобавештајним мерама органа безбедности за случај непосредне ратне опасности, рата и других ванредних прилика, као и рада органа безбедности у ванредним приликама. Председништво СФРЈ поверило је Савезном савету и следеће послове: разматрање иницијатива органа безбедности или предлога Савезног извршног већа о постојању посебних разлога безбедности, као и о потреби давања сагласности да надлежни савезни орган непосредно организује или врши послове заштите Уставом СФРЈ утврђеног поретка на целој или на делу територије СФРЈ и давање мишљења Председништву СФРЈ које о томе одлучује; разматрање иницијатива органа безбедности о ослобођењу од кривичног гоњења страних држављана, ако то захтевају политички и безбедносни интереси земље и давање мишљења Председништву СФРЈ о томе.

На основу одлуке Председништва СФРЈ да се према носиоцима највиших државних функција у федерацији примене методи и средства државне безбедности, Савезни савет је био у обавези да даје сагласност за средства и методе који ће се применити, да прати ток примене тих метода и средстава и о резултатима примене обавештава Председништво СФРЈ.

Послове који су су му били поверени обављао је, сагласно Закону о Савезном савету за заштиту уставног поретка,²⁰ на начин ут-

члана (Петар Матић, Кољ Широка, Иван Бригић). У истом мандату су, по положају, била и три председника СИБ-а (Милка Планинц, Бранко Микулић, Анте Марковић), по два савезна секретара за иностране послове (Раиф Диздаревић, Будимир Лончар), народну одбрану (Бранко Мамула, Вељко Кадијевић) и унутрашње послове (Доброслав Ђулафић, Петар Грачанин).

20 Види: Закон о Савезном савету за заштиту уставног поретка, Службени лист СФРЈ,

врђен наведеним одлукама највиших државних органа. У вршењу тих послова разматрао је питања, заузимао ставове, давао смернице органима безбедности и утврђивао предлоге за Председништво СФРЈ и Савезно извршно веће. Сарађивао је са одговарајућим телима других савезних органа и организација у федерацији, као и са телима у републикама и аутономним покрајинама, укључујући и републичке и покрајинске савете за заштиту уставног поретка.

Поред стандардних тема, као што су даља ескалација сепаратизма на Косову и Метохији, непријатељско деловање обавештајних служби неких земаља, економски проблеми који су утицали на безбедност тадашње државе и набујали национализми и сецесионистичке тежње за разбијање Југославије, била су актуелна и друга безбедносна питања.

Изнети су подаци да је током 1984. године, нарочито у току туристичке сезоне, емиграција разним илегалним каналима у више наврата убацивала у земљу оружје, експлозив, опрему и пропагандне материјале. У томе су се посебно истицали „Хрватски државотворни покрет” и „Хрватско револуционарно братство”. Тако је руководство ХДП-а, на састанку крајем јула у Шкотској, постигло договор о активности на предузимању терористичких акција у Југославији. У августу су у Шведској формирани нови огранци ове организације и одржано је више састанака. У Југославију су успели да убаце 15 експлозивних направа, одређену количину оружја и пропагандног материјала.²¹ Циљ напада требало је да буду разни објекти дуж јадранске обале, посебно у региону Макарске (војна одмаралишта), аутобуси за превоз страних туриста, железничке и аутобуске станице у Београду и другим већим центрима, железничка пруга Београд – Загреб, подручје Бањалуке, хидроцентрали у Јајцу, хотели у Сарајеву, објекти на Црногорском приморју и другде. Поред тога, било је претњи службама и појединцима.

У истом периоду је на иницијативу израелске стране, после 17 година, дошло до сусрета представника СДБ-а ССУП-а са представницима израелске обавештајне службе МОСАД. Разговори су вођени у Херцег Новом, од 22. до 25. марта 1984. године.²² Неколико ме-

бр. 57/83.

21 Према усменој информацији коју је Савету предочио Доброслав Ђулафић, органи безбедности су те године запленили око 110 килограма експлозива, 10 електродетонатора, више пушака и другог експлозивног материјала. Такође, заплењено је 100 приручника и око 1000 летака, а органи безбедности успели су да униште и нека складишта експлозива и оружја ван земље.

22 АЈ, 803–1791/1, Забелешке о разговорима са представником израелске обавештајне

сеци раније, било је покушаја обнављања прекинутих контаката уз помоћ једног високо позиционираног лица у политичком естаблишменту Израела.²³ Иницирајући обнављање контаката, представници израелске службе руководили су се жељом за успостављањем нове врсте односа и стварањем могућности за политички дијалог између две земље, који је прекинут после шестодневног израелско-арапског рата, вођеног од 5. до 10. јуна 1967. године.²⁴

Југославија је у том периоду трпела жестоке притиске САД, који су повремено попримали форме „грубог мешања” у унутрашња питања земље. Разлози за такав став америчке администрације били су наводна подршка коју Југославија пружа појединим терористичким организацијама и њен толерантан став према припадницима тих организација и покрета који бораве на југословенској територији или транзитирају преко ње.

Један од повода је био и „случај” Абу ел Абаса, због кога су САД још 1985. године кренуле са притиском. Захтевале су да га југословенски органи безбедности ухапсе и њима изруче, како би му се у Америци судило због наводног учешћа у отмици италијанског прекоокеанског брода „Акиле Лауро”. Одбијање југословенских власти да то учине изазвало је озбиљан револт америчке стране.²⁵

У вези са таквим оптужбама Савезни савет је на основу података добијених од службе безбедности заузимао одговарајуће ставове и о томе обавештавао Председништво СФРЈ и Савезно извршно веће. Почетком 1988. године изнете су озбиљне замерке на рад Службе за истраживање и документацију (Лазиха, 2020, 97–98).

службе (МОСАД), од 22. до 25. марта 1984. године, стр. пов. бр. 8384/1, од 5. априла 1984. године.

23 У вези са тим Савезни савет је на седници 2. фебруара 1984. године разматрајући информацију ССУП-а о оствареном контакту (Информација ССУП-а бр. 15, од 16. јануара 1984. године) узео став да контакте са израелском обавештајном службом (МОСАД) треба прихватити и одржавати у строгој тајности.

24 АЈ, 803–1791/1, Забелешке о разговорима са представником израелске обавештајне службе (МОСАД), од 22. до 25. марта 1984. године, стр. 4.

25 АЈ, 803–1799, Наступ САД према СФРЈ у вези са наводном подршком међународном тероризму, стр. пов. бр. 887, од 22. октобра 1987. године.

Поред докумената и друге грађе везане за рад Савезног савета у овом мандату, постоје и одређени материјали који су се, након Титове смрти, односили на Јованку Броз. Прецизније речено, Савезни савет је након смрти Јосипа Броза Тита тринаест пута расправљао о Јованки Броз (Пантелић, 2018; Павловић, Лазић, 2021).

Први пут то је учињено 23. маја 1980. године на седници у Загребу, петнаест дана након Титове сахране, којом је председавао др Владимир Бакарић. Том приликом Стане Доланц је упознао присутне са понашањем Јованке Броз и са „интригама које шири против високих државних и политичких функционера,” што, по њему, може имати озбиљне безбедносне и политичке последице (Павловић, Лазић, 2021: 10).

Шести мандат (1989–1992)

За мање од три године, колико је трајао последњи мандат, Савезни савет променио је више чланова и чак четири председника. На првих неколико седница, до избора за председника Председништва СФРЈ, председавао је Јанез Дрновшек из Словеније. Заменио га је накратко Борисав Јовић из Србије. После њега ту функцију обављао је Богић Богићевић из Босне и Херцеговине. Југослав Костић, из Аутономне Покрајине Војводине, водио је две последње седнице овог тела. Званично, Савезни савет престао је да постоји 27. априла 1992. године, са конституисањем нове државе – Савезне Републике Југославије.

У овом мандату одржао је 22 седнице. Оне су протицале у јаловим и бесконачним расправама. СФРЈ је тонула у још дубљу кризу, која ће резултирати грађанским ратом и распадом заједничке државе. Као тело које је имало превелика овлашћења у области безбедносних послова, које су чинили највиши државни и партијски званичници из шест република и две аутономне покрајине, показало је, нарочито у овом периоду, све слабости и мањкавости политичког система тога времена. Отуд није ни чудо што је Савезни савет за заштиту уставног поретка СФРЈ био само неми посматрач свега онога што је задесило судбину народа који су живели у тој држави.

Доступни архивски подаци²⁶ нам говоре да су најодгоорнији актери током седница тврдо заступали становишта руководстава република и покрајина и да се ни око чега нису могли договорити. С друге стране, већи део међународне заједнице, који је на почетку избијања кризе био за опстанак заједничке државе, прихватајући прљаву игру најмоћнијих држава Запада, немо је посматрао крвави расплет југословенске драме. Вербална препуцавања, која су документована стенограмским записима са седница, неискрени ставови појединих, као и одлуке које су донете, нису могли да спрече даљи ток догађања – крвави рат и распад заједничке државе по републичким шавовима.

Председништво СФРЈ на више седница одржаних током 1989. године констатовало је да се уставни систем налази у кризи, која је таквог карактера и интензитета да се његово функционисање све теже одржава, уз реалну опасност од потпуне блокаде. Полазећи од такве оцене, закључило је да је неодложно предузимање одговарајућих мера и активности за разрешење кризе изналажењем споразумне формуле за заједнички живот југословенских народа, до које се може доћи искључиво мирним и демократским путем.

На основу таквих оцена Савезни савет је 4. маја 1990. године закључио да су независност и територијална целовитост СФРЈ у озбиљној мери доведене у питање. На основу података добијених од служби безбедности оценио је да су „међунационални односи заострени до граница да може доћи до ексцесних ситуација и појава ширих размера, па и до грађанског рата” и „уплитања страног фактора”.²⁷ Амандмани за промену Устава Словеније само су неки од мноштва акција које су наговештавале брзи крај и распад тадашње Југославије.²⁸ У том периоду свакодневна појава били су напади на припаднике ЈНА и органе безбедности заједничке државе. У Словенији и Хрватској убрзано се радило на формирању и нао-

26 Неки од тих су још увек недоступни истраживачима, јер није прошло 30 година од њиховог настанка. Таква су правила када је у питању грађа која се чува у Архиву Југославије.

27 АЈ, 803–1806, Стенографке белешке са 10. седнице Савезног савета за заштиту уставног поретка, одржане 4. 5. 1990. године.

28 АЈ, 803–1806, Информација о незаконитим ставовима и мерама донетим у последње време од стране органа Републике Словеније, ССНО, стр. пов. бр. 882-1, од 23. 7. 1990. године.

ружавању паралелних војних формација,²⁹ а долазило је и до блокирања касарни и убистава војника.³⁰ Појачане су међунационалне тензије, као и исељавање неалбанског живља са Косова³¹ и српског становништва из Хрватске³² и рубних општина према Србији из Босне и Херцеговине и друго.

Закључак

Савезни савет за заштиту уставног поретка био је изузетно значајно тело са широким надлежностима у области безбедности државе. Имао је задатак да прати, координише, усаглашава, усклађује, а самим тим и контролише веома сложени безбедносно-обавештајни систем СФРЈ.

Своју снагу и ауторитет црпео је на основу овлашћења највиших државних структура (Председништва СФРЈ, Председништва ЦКСКЈ и СИБ-а), као и ауторитета највиших државних функционера који су учествовали у његовом раду. Ако се има у виду чињеница да су га чинила три члана Председништва СФРЈ (од којих је један био потпредседник колективног шефа државе), затим председник СИБ-а, министри (спољних и унутрашњих послова и министар одбране) и један високи руководиоца из ЦКСКЈ, онда је сасвим јасно да је то био изузетно значајан државни орган.

Одлуке које је доносио биле су од посебног значаја за функционисање државе у целини, нарочито у области државне безбедности. Оне су биле сагласне са спољнополитичком оријентацијом тадашње Југославије и водећом улогом у Покрету несврстаних. Лавиринтирајући између два супротстављена блока (НАТО и Варшавски уговор), Југославија је, изабравши „трећи пут”, остваривала значајну сарадњу у области безбедности са државама сличне

29 АЈ, 803–1806, Записник са 12. седнице Савезног савета за заштиту уставног поретка, одржане 25. 7. 1990. године.

30 АЈ, 803–1807, Стенографске белешке са 18. седнице Савезног савета за заштиту уставног поретка, одржане 26. 6. 1991. године.

31 АЈ, 803–1806, Информација о неким политичко-безбедносним и уставно-правним аспектима проглашења устава тзв. „Републике Косово”, Председништво СФРЈ, 18. 9. 1990. године

32 АЈ, 803–1807, Белешка о неким показатељима исељавања српског становништва из Републике Хрватске, посебно из Источне Славоније и Барање, Председништво СФРЈ, 14. 6. 1991. године.

оријентације, укључујући и подршку ослободилачким покретима. На тај начин дугорочно је градила и остваривала утицај у различитим деловима света.

Својим деловањем био је једна од најзначајнијих карика у ланцу тадашње државне политике. Како би се таква политика успешно спроводила, било је неопходно имати јасне параметре и поуздане податке и сазнања о намерама других држава. То се односило на пријатељске државе, а још више на оне непријатељски настројене. Политика тадашње Југославије имала је непријатеље и на Истоку и на Западу, укључујући и поражене снаге из Другог светског рата, присталице ИБ, које су побегле из земље, као и бројну непријатељски настројену емиграцију. Сви они имали су заједнички циљ: рушење постојећег поретка власти.

У том смислу, службе безбедности, као део државног апарата (Стајић, 2021: 227–230), имале су веома важну улогу у супростављању таквим насртајима. Зато је разумљиво што се овом сегменту посвећивала толика пажња.

Литература

1. Архив Југославије, фондови: Председништво СФРЈ, Савезни савет за заштиту уставног поретка, Кабинет председника Републике, Савезно извршно веће, Народна скупштина СФРЈ.
2. Дипломатски архив Министарства спољних послова Републике Србије.
3. Бајагић, М. (2010). *Шпијунажа у 21. веку – савремени обавештајно-безбедносни системи*. Марсо, Београд.
4. Димитријевић, Б. (2008). Историјски аспекти тероризма у Србији. *Историја 20. века*, 1, стр. 131–140.
5. Духачек, А. (1992). *Исповест обавештајца – успон и пад југословенске обавештајне службе*. Графопрес, Београд.
6. Ковач, С., Димитријевић, Б., Поповић Григоров, И. (2015). *Случај Ранковић – из архива КОС-а*. Медија центар „Одбрана”, Београд.
7. Милошевић, М. (2009). Државна безбедност у систему друштвене самозаштите: од Брионског пленума до почетка „раздруживања” (1966–1989). *Безбедност*, 51 (1–2): 399–410.
8. Милошевић, М. (2011). *(Контра)шпијунажа*. Медија центар „Одбрана”, Београд.

9. Лазић, Р. (2014). *Контрола служби безбедности у Србији*. Академија за националну безбедност, ЈП „Службени гласник”, Београд.
10. Лазић, Р. (2020). *Службе безбедности Југославије – од Брионског пленума до распада државе*, књига прва, ИП „Невен”, Београд.
11. Лазић, Р. (2020). Служба за истраживање и документацију од Брионског пленума до 2007. године. *Безбедност*, 62 (3): 87–104.
12. Лазић, Р. (2021). Демонстрације у Приштини и контрареволуција на Косову. *Дипломатија и безбедност*, 4 (2): 61–80.
13. Павловић, М., Лазић, Р., прир. (2021). *Јованка Броз – истина и заблуде*. ИП „Невен”, Београд.
14. Пантелић, И. (2018). *Успон и пад „прве другарице” Југославије*, ЈП „Службени гласник”, Београд.
15. Петровић, Н. (2017). Убиство турског амбасадора у Београду 1983. године и југословенско-турски односи. *Историја 20. века*, 2: 119–133.
16. Савић, А., Бајагић, М. (2005). *Безбедност света – од тајности до јавности*. ВШУП, Београд.
17. Стајић, Љ. (2021). *Основи система безбедности – са основама истраживања безбедносних појава*. Правни факултет, Нови Сад.
18. Цветковић, С. (2014). Тероризам и југословенска политичка емиграција. *Историја 20. века*, 2: 171–198.
19. *Закон о основама система државне безбедности*, Службени лист Социјалистичке Федеративне Републике Југославије, бр. 1/74.
20. *Закон о савезним саветима*, Службени лист Социјалистичке Федеративне Републике Југославије, бр. 66/74.
21. *Закон о Савезном савету за заштиту уставног поретка*, Службени лист Социјалистичке Федеративне Републике Југославије, бр. 57/83.
22. *Закон о контроли Службе државне безбедности*, Службени гласник Социјалистичке Републике Србије, бр. 15/85.

The Federal Council for the Protection of the Constitutional Order in the Control of Intelligence Services in Former Yugoslavia (1975-1992)

Abstract: *The Federal Council for the Protection of the Constitutional Order was established on January 10, 1975, as a part of the Presidency of the Socialist Federal Republic of Yugoslavia. It had eight members. From 1975 to 1992, it had over 150 sessions, where it made some of the most important decisions that were especially important for the functioning of the intelligence system of Yugoslavia at the time. It analyzed the state of the protection of the constitutional order; it investigated the matters of building and establishing the foundations of the intelligence system, it evaluated the initiatives and proposals for establishing cooperation with foreign intelligence services, it determined guidelines, the forms and methods of cooperation, as well as other important matters for the political guidance and work coordination of organs dealing with state security. By considering these and other questions in their jurisdiction, it took appropriate stands to give their opinions and recommendations to the Presidency of Yugoslavia to take measures for policy implementation in the area of state security. In the last few years of its existence, this body did not have the strength or power to prevent the civil war and the disappearance of this state, much like other significant political factors in this federation.*

Keywords: *The Federal Council for the Protection of the Constitutional Order; state security, the Presidency of Yugoslavia, coordination and guidance, the enemy of the state*

Данило СТЕВАНДИЋ

Министарство унутрашњих послова

ДОИ: 10.5937/bezbednost2202119S

УДК: 35.085:351.74

Прегледни научни рад

Примљен: 20. 1. 2022. године

Датум прихватања: 30. 6. 2022. године

Полицијско овлашћење: прилог теоријскоправном одређењу појма

Апстракт: У овом раду обрађен је појам „полицијско овлашћење“ са теоријскоправног становишта. После уводних излагања, у другом делу рада извршена је граматичко-семантичка анализа правног израза „полицијско овлашћење“, а затим је у трећем делу анализирана структура полицијског овлашћења. Четврти део је посвећен опитим правним обележјима полицијског овлашћења, а пети део питању разграничења од других сродних појмова. Аутор закључује да полицијско овлашћење према родној припадности представља врсту надлежности (јавноправног овлашћења), а да се од других истоврсних појмова разликује по специфичним обележјима: принудном карактеру, нарочитом циљу и по томе да се примењује ако је његова примена неопходна, тј. ако се полицијски задатак, односно полицијски посао не може извршити на други начин. Разлике које постоје између полицијских овлашћења и полицијских мера и радњи нису такве да би захтевале прописивање различитих правних режима. Када је разлог његове примене неиспуњене дужности из управноправног односа и док је његова примена у границама тог правног односа, полицијско овлашћење подлеже правном режиму управне радње; примена полицијског овлашћења у кривичноправном или прекршајноправном односу повлачи правни режим процесне радње утврђен односним процесним законом.

Кључне речи: полиција, овлашћење, полицијско овлашћење, овлашћено службено лице, принуда, начело законитости, начело сразмерности.

Увод

Полицијско овлашћење је појам који се често употребљава у обичном говору и који на први поглед сваком изгледа јасан, али његово прецизније одређење може створити потешкоће и изазвати расправу. Грађани, по обичају, знају шта полицајци у односима са њима „смеју и не смеју“, полицајци знају шта „могу и не могу“, али мало ко зна да каже шта је „то“ што полицајци *смеју*, односно *могу*.

Трагање за суштином појма полицијског овлашћења води нас до Старих Римљана, који су појединачне интересе подређивали заштити општег добра и благостања позивајући се на правне максиме *sic utere tuo ut alienum non laedas* („користи оно што је твоје да не повредиш друге“) и *salus populi suprema lex esto* („добробит народа биће врховни закон“). Заштита општег добра још тада је сматрана легитимним разлогом за ограничење индивидуалних права. Од тог доба, рудиментарне идеје о „полицијском овлашћењу“ лагано су обликоване у енглеској и европско-континенталној правној традицији кроз установе обичајног права, али је, ипак, уобличавање његовог појма извршено током XIX века на тлу Сједињених Америчких Држава (у даљем тексту: САД).

Израз „полицијско овлашћење“ скован је у уставној пракси САД како би се означила она овлашћења којима држава регулише и спроводи контролу над личним и својинским правима грађана ради одбране јавних интереса и промовисања општег благостања, као и јавног здравља и морала, мира и сигурности и др.¹ Временом се раширио и примио у језичкој и правној пракси других земаља, где се обично користи за означавање правних овлашћења полиције на одређено поступање или деловање (Милосављевић, 1997: 20).

У овом раду учињен је покушај да се појам полицијског овлашћења изложи са теоријскоправног аспекта.

¹ Wright., Q. (1974). *Police Power*, in: *Encyclopedia Americana*, New York, Encyclopedia Americana Corporation, Inc., Vol. 22, pp. 301-2. Према: Милосављевић, Б. (1997). *Наука о полицији*. Полицијска академија, Београд, стр. 20. Више о томе: Cook, W. W. (1907). What Is the Police Power? *Columbia Law Review*, 5: 322-336; Legarre, S. (2007). The Historical Background of the Police Power. *Journal of Constitutional Law*, 3: 781-785, 794.

Граматичко-семантичка анализа

Правни израз „полицијско овлашћење“ у српском језику представља именичку синтаксичку јединицу (синтагму) састављену од два конституента (Станојчић, Поповић, 1994: 185-186). Именица „овлашћење“ је централни конституент и чини лексичко језгро синтагме. Придев „полицијско“ представља зависни конституент и његова је синтаксичка функција да допуни или ближе одреди значење главне речи.

Именица „овлашћење“ представља типичан полисемични израз који може имати значење моћи, дозволе, мандата, заступништва и др. (енг. *authority*, *licence*, *mandate*, *permission*, нем. *Berechtigung*, Oxford English – Serbian Student’s Dictionary, 2012: 54, 485, 508, 607; Grimm, Grimm, 1854: 1492). Етимолошки, вуче корен од вишезначне латинске речи *auctoritas* (савест, наговарање, препорука, принуда, извор, јемство, веродостојност, важност, углед, достојанство, знаменитост, узор, воља, одлука, налог, власт, заповест и тзв. *senatus consulta*)², коју су временом преузели многи савремени језици (енг. *authority*, фр. *autorite*). У контексту синтагме „полицијско овлашћење“, именица овлашћење има, у не баш прецизном одређењу, значење моћи.

У правном животу, именица „овлашћење“ има значење „правног“ овлашћења које уз правну дужност (обавезу) чини конститутивни елемент правног односа (Лукић, 1957: 161). Сматра се да правно овлашћење представља правним поретком заштићену могућност одређеног понашања правног субјекта (Лукић, Кошутић, Митровић, 1999: 521).

Зависно од односа правног субјекта овлашћења према интересу који својим правним овлашћењем остварује, правно овлашћење може бити субјективно право или надлежност.³ Субјективно право је правно овлашћење субјекта права да врши право ради заштите сопственог интереса, док је надлежност вршење права субјекта права у интересу другог, а не у свом интересу (Митровић, 2010: 522-523). За разлику од субјективног права које има ка-

2 Benveniste, E. (1969). *La vocabulaire des institutions indo-europeennes*, Paris, p. 148-149. Према: Tadić. Lj. (1988). *Nauka o politici*. Rad, Beograd, str. 93.

3 Проф. Митровић додаје и право на правну заштиту (право на тужбу) као трећу главну врсту правног овлашћења. Вид. Митровић, Д. (2010). *Увод у право*. Правни факултет Универзитета у Београду, Београд, стр. 298.

рактер приватног права, надлежност укључује овлашћења и дужности (правна овлашћења према онима који су подложни одлукама надлежног субјекта и правне обавезе према ономе субјекту у чије име се врши надлежност); носилац надлежности мора увек делати рационално, док титулар субјективног права то не мора; ако носилац надлежности не врши своју надлежност уопште, или је не врши на рационалан начин, тада он чини прекршај права (јер крши једну правну обавезу), док титулар субјективног права има слободу избора да ли ће субјективно право да врши; носилац надлежности у принципу не може своју надлежност да преноси на другог, док титулар субјективног права то у принципу може.

Придев „полицијско“ представља изведеницу од вишезначне речи „полиција“ (лат. *politia*), која је у латински језик ушла из грчког језика (*polis, politeia*), у коме су се тим изразом означавали град-држава, односно државно уређење, устав, управа и управљање државом (Милосављевић, 1997: 3). Од тог времена реч полиција се најпре употребљавала у ширем значењу (укупна државна делатност, уређени државни поредак и др.), да би се од краја XVIII века њено савремено значење полагано сужавало и свело на „огранак државне власти који се стара о одржавању јавног поретка, личне и имовне безбедности; делатност те власти и особље у њеној служби; зграда у којој се налази та власт; редарство.“ (Вујаклија, 2002: 703; Вујанић, *et. al.*, 2007: 966).

Комбиновањем речи „полицијско“ и речи „овлашћење“, односно простим повезивањем њихових значења, следи да се изразом „полицијско овлашћење“, поједностављено речено, означава прерогатив државне власти који је делегиран полицијском особљу ради обављања својих послова и задатака. Полицијско овлашћење, дакле, представља врсту правног овлашћења и као јавноправно овлашћење сврстава се у ред надлежности.

Посматрано из угла садржаја појма који означава, могло би се тврдити да израз „полицијско овлашћење“, уопште узев, има универзално прихваћено значење, уз напомену да у појединим правним порецима обим појма који означава може бити ужи или шири, зависно од тога које све врсте полицијских овлашћења укључује.

Анатомија полицијског овлашћења

Ако усмеримо пажњу на правни изглед полицијског овлашћења, уочићемо да полицијско овлашћење није ништа друго него једна врста правне норме и њена примена. Та правна норма је јавноправна, општа и условна, са наређујућом диспозицијом која у неким случајевима може дати дискрециону власт.

Јавноправна норма је јер регулише јавноправни однос као однос подређености грађанина држави.⁴ У таквом правном односу постоји правна неједнакост или неравноправност правних субјеката, јер у њему једна страна увек иступа у име државе и са правно јачом вољом коју може да наметне другој страни и обезбеди спровођење својих извршних одлука, по потреби и принудним путем.

Општа правна норма је будући да се односи на неодређени низ лица која се могу наћи у истој животној ситуацији, а не на једно индивидуално одређено лице.

Условна правна норма је због тога што се као таква не може применити док не наступи онаква ситуација која је том унапред донетом правном нормом предвиђена. На пример, провера идентитета лица може се извршити само ако је претходно наступила ситуација коју закон прописује као услов за примену тог овлашћења – рецимо, лице се затекне на месту извршења кривичног дела или прекршаја.

Правна норма која прописује полицијско овлашћење, као и свака друга правна норма, састоји се од диспозиције и санкције (Лукић, 1957: 82-83). Диспозиција је овде, по правилу, наређујућа, јер порука (правна норма) која иде од адресанта (држава) адресату (овлашћено службено лице) садржи заповест (захтев) да се изврши некаква радња, да се предузме нека активност (Perić, 1988: 15). У појединим случајевима таква диспозиција може бити релативно одређена када, на пример, адресант допусти адресату правне норме извесни избор понашања и одлучивања ради подеснијег решавања правног односа, али и тада адресат може бити ограничен јавним интересом (тзв. дискрециона оцена) (Perić, 1988: 26-27; Лукић, 1957: 92-94). Прекршај диспозиције од стране адресата нормe представља услов за примену санкције, која у случају полицијског овлашћења може бити кривична, дисциплинска или материјална.

⁴ О типолошким карактеристикама јавног права вид. Vodinec, V. V. (2012). *Грађанско право: иводне теме*. Правни факултет Универзитета Union у Београду – Службени гласник, Београд, стр. 96.

Полицијско овлашћење поред статичког дела (правне норме) подразумева и динамички део који се састоји у материјализацији правне норме у стварном животу. Правна норма се извршава (примењује) деловањем овлашћеног адресата, тј. Предузимањем радње или радњи (телесног држања, телесног покрета) које му та норма одређује.⁵ Полицијско овлашћење не може се применити пасивном (негативном, омисивном) радњом (нечињењем); увек се ради о активној (позитивној, комисивној) радњи (чињењу). Таква радња, по правилу, представља усклађену примену вербалног акта и позитивног телесног држања (покрета) уз могућност употребе (допуштеног) средства принуде, а изузетно примену само једног од њих. Зависно од карактера правне норме коју извршава, радња може бити јавноправна или процесна и консеквентно може имати или јавноправна или процесна правна дејства. Притом, радња нема сопствена правна дејства, већ производи правна дејства опште или појединачне правне норме ради чијег извршења се предузима. Такво дејство биће правно релевантно ако је радњу свесно и вољно предузео урачунљив адресат.

Посреди је, дакле, могућност правом заштићеног понашања овлашћеног службеног лица према другом субјекту права. Нико такво понашање не сме спречавати, јер у супротном крши правну норму и чини прекршај права.

Општа правна обележја полицијских овлашћења

У обављању послова из свог делокруга, полиција може да користи бројна и разноврсна овлашћења (и одређена средства) која су утврђена законом. Уопштавањем њихових елемената (методом апстракције) могуће је уочити један круг општих правних обележја која су специфична за сва полицијска овлашћења.

У теорији полицијског права се као таква наводе следећа обележја: одређеност полицијског овлашћења законом; разликовање полицијског овлашћења по природи и карактеру од других законом утврђених овлашћења полиције (административних и др.); нарочити субјекат овлашћења; дужност примене, уз одређену слободу (принцип оцењивања, опортунитета), без обзира на форму-

⁵ Више о радњи као правном појму: Живановић, Т. (1997). *Систем синтетичке правне филозофије: синтетичка филозофија права*. I, Службени лист СРЈ, Београд, стр. 374-378.

лације употребљене у закону („дужан је“, „има право“, „може“); условљеност примене неких овлашћења одређеном дужношћу (на пример, дужност да се лице пре употребе средства принуде упозори да ће се према њему употребити такво средство) и захтев за ближом подзаконском разрадом полицијских овлашћења (Милетић, 2004: 141-144; Милетић, Југовић, 2019: 153-154; Југовић, 2008: 73-79).⁶

Уз уважавање наведеног становишта, сматрамо да би било корисно допунити и прецизније одредити нека обележја полицијског овлашћења и указати на неке његове особености које би могле добити третман „општег правног обележја“ полицијског овлашћења. Кренимо извесним редом.

1) *Заснованост на закону*. Полицијска овлашћења могу се уређивати само законом и у складу са уставом, а не могу и актима ниже правне снаге (Милетић, 2004: 141). Закон и устав су, дакле, основа и мера полицијског овлашћења. Полицијски послови обављају се применом полицијских овлашћења, а у њиховом обављању полиција може да примењује само она полицијска овлашћења која имају законску основу, која јој закон изричито даје.

Екскурс. У упоредној пракси присутни су случајеви примене одређених мера од стране полиције које нису прописане законом, али чију примену грађани одобравају. У граду Сијетлу (САД), грађани југоисточног дела града у коме је забележена висока стопа криминала „овластили“ су полицајце да могу и без наредбе суда да уђу на њихове приватне поседе ради откривања и хапшења извршилаца кривичних дела који под дејством опојних дрога врше провале. Без обзира на то што је у конкретном случају постојао легитиман циљ (превенција и сузбијање криминалитета), у нашој теорији се с правом указује да је ради правне сигурности, ипак, неопходно законом прописати поступак у коме грађанин може дати сагласност полицији да предузме сличне мере (Вуковић, 2009: 184).

6 Жељко Бркић, поред других обележја, као важан елемент дефиниције полицијских овлашћења истиче ограниченост права на њихову примену, којим ексклузивно располажу само полицијски службеници у статусу овлашћеног службеног лица. Бркић, Ж. Р. (2018). *Улога Сектора унутрашње контроле Министарства унутрашњих послова у предистражном поступку* (докторска дисертација, необјављена). Правни факултет Универзитета у Београду, Београд, стр. 25.

Поред законског извора, полицијска овлашћења су омеђена уставним јемствима људских и мањинских права и уставним принципима (једнакост свих пред законом и др.). Полицијска овлашћења не могу се чак ни законом проширивати изван граница које је *Устав Републике Србије* (Службени гласник Републике Србије, бр. 98/2006; у даљем тексту: Устав) одредио као меру ограничења људских права.⁷

Полицијска овлашћења утврђују се *Законом о полицији* (Службени гласник Републике Србије, бр. 6/2016, 24/2018 и 87/2018; у даљем тексту: ЗОП), другим законима о појединим органима безбедности, законима који уређују поступање државних органа у борби против криминала, прекршаја и других облика угрожавања безбедности (процесно законодавство). Подзаконским прописима и другим општим актима (интерни општи акти, инструкциони општи акти) ближе се уређује начин примене појединих полицијских овлашћења и начин поступања пре, за време и после њихове примене. У теорији се сасвим оправдано истиче да интерни акти као „општи акти струке“, тј. „правила професије“, доприносе законитости и правилности у раду и развоју професионализма, посебно у материји примене полицијских овлашћења, где, између осталог, употпуњују законске гаранције (процесног) положаја лица према коме се овлашћење примењује.⁸

Заснованост полицијског овлашћења на закону подразумева формалну и садржинску законитост.

а) Формална законитост подразумева да су законом изричито и прецизно утврђени: 1) надлежност за примену полицијског овлашћења, 2) субјекат полицијског овлашћења и 3) поступак примене полицијског овлашћења, укључујући и посебна средства када је њихова употреба неопходна. Законско одређење надлежности огледа се у већ поменутом постојању изричитог законског основа за примену полицијског овлашћења, па се на том питању нећемо задржавати.

7 Чл. 20 ст. 1 Устава гласи: „Људска и мањинска права зајемчена Уставом могу законом бити ограничена ако ограничење допушта Устав, у сврхе ради којих га Устав допушта, у обиму неопходном да се уставна сврха ограничења задовољи у демократском друштву и без задирања у суштину зајемченог права.“

8 „Ако је игде целисходно правила струке унапред детаљно нормирати и правним и другим (инструктивним) општим актима, онда је то у питањима која се односе на полицијска овлашћења, пре свега због положаја лица према којима се овлашћења примењују.“ (Милетић, 2004: 144).

Субјекат полицијског овлашћења може бити само одређени државни орган, односно руководилац тог органа и поједине категорије запослених у том органу. Таквим законским решењем настоји се успоставити механизам личне одговорности за примену полицијског овлашћења. Следствено томе, полицијска овлашћења имају министарство унутрашњих послова као орган државне управе, министар унутрашњих послова који је на челу тог органа, директор полиције и полицијски службеници који полицијске послове обављају у статусу овлашћених службених лица тог органа (Милетић, Југовић, 2019: 153). За МУП као орган државне управе и министра везују се полицијска овлашћења којима је у најосетљивијим питањима могуће задирати у људска права, због повећаног степена одговорности за законитост њихове примене и правних последица које би, евентуално, могле наступити према већем броју лица (Талијан, Аранђеловић, Велимировић, 2001: 318).⁹ Изузетно, поједина полицијска овлашћења могу примењивати полицијски службеници – лица на посебним дужностима која обављају друге унутрашње послове у непосредној вези са полицијским пословима (лица на посебним дужностима - ПД) (Милетић, 2004: 142), с тим да таква лица немају право да носе службено оружје и муницију нити да примењује средства принуде. По изузетку, полицијска овлашћења могу примењивати и припадници помоћне полиције када су ангажовани у обављању полицијских послова (чл. 249 ст. 3 ЗОП-а). Полицијска овлашћења се тада, по правилу, примењују у присуству и под надзором овлашћених службених лица. Поред наведених категорија лица, полицијска овлашћења могу примењивати и службена лица других органа и служби безбедности када су за то овлашћени њиховим матичним законима (припадници БИА, Војне полиције и др.).¹⁰

9 Тако, на пример, одлуку о употреби посебних врста оружја и експлозивних средстава доноси директор полиције, на основу претходно прибављене сагласности министра (чл. 123, ст. 3 ЗОП-а).

10 Вид. чл. 20а *Закон о Безбедносно-информативној агенцији*, Службени гласник Републике Србије, бр. 42/2002, 111/2009, 65/2014 – одлука УС, 66/2014 и 36/2018 и чл. 53 *Закон о Војсци Србије*, Службени гласник Републике Србије, бр. 116/2007, 88/2009, 101/2010 – др. закон, 10/2015, 88/2015 – одлука УС, 36/2018, 94/2019 и 74/2021 – одлука УС. Подразумева се да грађани који самостално или на захтев овлашћеног службеног лица пружају помоћ у обављању полицијских послова нису овлашћени да примењују полицијска овлашћења, без обзира на то што им закон за случај повреде, обољења, наступања неспособности за рад или смрти признаје сва права из здравственог, пензијског

Законска уређеност поступка примене полицијског овлашћења и примене посебних средстава подразумева да је законом прецизно прописана процедура за примену полицијских овлашћења и дужности овлашћених службених лица у вези са њиховом применом и да су законом прецизно прописана средства која се могу употребити у примени полицијских овлашћења (на пример, таксативно набрајање средстава принуде).

б) Садржинска законитост обухвата законске услове, структуру и сврху примене полицијског овлашћења. Законом морају бити прописане ситуације (услови) као правне претпоставке за примену полицијског овлашћења. Даље, када су испуњене законске претпоставке, законом мора бити прописано које се овлашћење има применити, тј. које активности по садржини улазе у његов састав. Коначно, законом мора бити одређена сврха примене полицијског овлашћења.

За законитост примене полицијских овлашћења везује се и обавеза поштовања одређених начела и стандарда полицијског поступања (чл. 32 и чл. 33 ЗОП-а). Са начелом законитости у нарочитом односу стоји начело сразмерности или пропорционалности (Милосављевић, 2017: 82-85). По том начелу примена полицијских овлашћења према грађанима треба да буде у сразмери са јавним интересом који се њиховом применом жели постићи. Ограничења људских права не смеју да пређу меру која је стварно неопходна да би се постигао законити циљ; потребно је да постоји разуман однос између средстава и циља, тј. између примене полицијског овлашћења и јавног интереса који се његовом применом настоји постићи. Уколико би између штетних последица које би наступиле применом полицијског овлашћења и законитог циља који се жели постићи постојала очигледна несразмера, таква примена полицијског овлашћења била би са становишта намераваног циља несврхисходна и нецелисходна и од ње би требало одустати. Посреди је изузетак када начело сразмерности служи као коректив круто схваћеном начелу законитости како би се избегло да примена закона створи већу неправду од његовог непримењивања.

и инвалидског осигурања под условима утврђеним за полицијског службеника, право на накнаду претрпљене материјалне штете и право на правну и другу помоћ у случају вођења кривичног или прекршајног поступка. Вид. чл. 27 ЗОП-а.

Примена полицијског овлашћења биће законита и правилна ако су претходно били испуњени законски услови за њену примену, ако је полицијско овлашћење применило овлашћено службено лице и ако је у току примене поштована законска процедура. Ако нису испуњени законски услови и ако није поштована процедура приликом примене полицијског овлашћења, таква примена била би незаконита и неправилна. Примена полицијског овлашћења од стране неовлашћеног лица представљала би такође незакониту примену овлашћења – типичан акт узурпације власти (Томић, 1999: 76-77, 177, 184). Примена полицијског овлашћења изван законске сврхе или након што је та сврха остварена, чинила би недопуштену примену полицијског овлашћења, злоупотребу или прекорачење овлашћења.

2) *Принудни карактер*. Један од основних задатака полиције као органа државне управе јесте остваривање јавног интереса путем обезбеђивања поштовања прописаних правних правила. Због тога се у основи сваког полицијског овлашћења налази државна (правна, легална) принуда, било посредна, било непосредна. Чак и онда када примени упозорење према лицу због његовог понашања које може угрозити нечију безбедност,¹¹ овлашћено службено лице том лицу посредно ставља у изглед могућност примене принуде према њему, ако са таквим понашањем настави.

Принуда као законом допуштено поступање омогућава да овлашћено службено лице иступа са јачом вољом, тј. да применом полицијског овлашћења обезбеди понашање грађана, супротно њиховој вољи, које је неопходно за извршавање закона.¹² Насилна суштина принуде, њено продирање у људска права и слободе и могућност прекорачења границе нужности њене употребе главни су разлози неопходности потпуног законског уређења примене полицијског овлашћења. Због тога примена полицијског овлашћења, посебно уз употребу непосредне принуде, треба да буде рестриktivна и да представља крајње средство (*ultima ratio*) за изврше-

¹¹ Ако својим понашањем, деловањем или пропуштањем одређене радње може да доведе у опасност своју безбедност или безбедност другог лица или безбедност имовине, да наруши јавни ред или да угрози безбедност саобраћаја на путевима или кад се очекује да би то лице могло да учини или да изазове друго лице да учини кривично дело или прекршај. Вид. чл. 72 ЗОП-а.

¹² „Под принудом у ширем смислу разумемо остварење неког циља савлађивањем туђе воље.“ Јеринг, Р. (1894). *Циљ у праву*. I, Државна штампарија Краљевине Србије, Београд, стр. 160.

ње полицијског задатка, тј. да се полицијска овлашћења примењују само онда када се полицијски послови не могу обавити на други начин (на пример, кроз сарадњу са субјектима заједнице, вршењем позорничке или патролне делатности и др.).¹³ Притом, рестриktivност у примени полицијских овлашћења не треба да буде таква да утиче на ефикасност рада полиције, већ таква да осигура одмерен приступ у ограничењу људских права ради задовољења јавног интереса.

3) *Примена у појединачној ситуацији.* Полицијска овлашћења се увек примењују у конкретним, појединачним ситуацијама, према једном или више одређених лица или према једном или више одредивих лица. Када се полицијско овлашћење примењује непосредно на основу закона, увек се ради о конкретном случају, односно правној ситуацији једног или више одређених или одредивих лица. На пример, код употребе средстава принуде према више непознатих лица приликом успостављања нарушеног јавног реда и мира посреди је један животни догађај, једна правна ситуација у којој је према једном кругу лица – у тренутку примене овлашћења непознатих, али одредивих – примењено полицијско овлашћење. С друге стране, применом полицијског овлашћења стварају се услови за доношење или за непосредно извршење појединачних правних аката у конкретним ситуацијама. На пример, довођењем лица по наредби суда стварају се услови за доношење пресуде или се употребом средстава принуде према извршенику који пружа отпор стварају услови за спровођење извршења управног или судског акта.

4) *Циљ примене полицијског овлашћења.* Полицијске послове полиција обавља применом полицијских овлашћења, мера и радњи с циљем и на начин да се сваком обезбеди једнака заштита безбедности, права и слобода, примени закон и подржи владавина права (чл. 30 ст. 1 и чл. 31 ЗОП-а). Из овако одређеног општег циља обављања полицијских послова изводе се и циљеви примене полицијског овлашћења, а то су: 1) заштита личне безбедности и права и слобода (уз захтев да буде за сваког једнака, тј. заснована на начелу једнакости) и примена закона (обезбеђење примене/спровођења закона). Примена полицијских овлашћења ради остварење неког другог циља, на пример, ради остваривања неког приватног или групног интереса, представљала би злоупотребу овлашћења.

¹³ Уп. Божовић, 2012: 342.

5) *Право и дужност примене*. Анализа важећег законодавства показује да се приликом уређења питања полицијских овлашћења користе различите формулације које се односе на носиоца овлашћења, као што су „овлашћен је“ (чл. 95 ст. 1 ЗОП-а), „има право“ (чл. 102 ст. 4 ЗОП-а), „може“ (чл. 83 ст. 1 ЗОП-а) и сл. (Милетић, Југовић, 2019: 153). Поједина овлашћења су, пак, прописана само као дужности („дужан је“), као што је пријем нађених ствари (чл. 103 ст. 1 ЗОП-а). Међутим, без обзира на стилизацију правних норми, када се стекну законски услови за примену полицијског овлашћења, постоји једновремено и право и дужност овлашћеног службеног лица да се оно примени¹⁴ – право примене овлашћења према лицима која се нађу у оној животној ситуацији за коју закон прописује примену полицијског овлашћења, а дужност примене овлашћења према таквим лицима има према држави у чије име обавља полицијске послове (врши надлежност). Ова тврдња ослања се на правну природу полицијског овлашћења, тј. на чињеницу да је полицијско овлашћење врста надлежности (јавноправног овлашћења), а не врста субјективног права. Овлашћено службено лице није *ималац* (титулар, власник) полицијског овлашћења, па да са њим може располагати по сопственом нахођењу, већ је *носилац* полицијског овлашћења и дужан је да, када буду испуњени законски услови, такво овлашћење у име државе примени. При томе, овлашћено службено лице има извесну слободу (дискрециону оцену) у избору између више овлашћења и избору приоритета, али када су се стекли услови за примену полицијског овлашћења, не може одустати од извршења задатака.¹⁵ Дискрециона оцена постоји само у случајевима који су предвиђени законом, а овлашћено службено лице нема могућност самовољног и арбитрарног поступања, већ је у остварењу законом утврђеног циља правно везано прописаним законским солуцијама, другим ограничењима, начелом законитости и др. (Васиљевић, 2012: 121-122; Дреновак-Ивановић, 2011: 44-45).¹⁶

14 Уп. Талијан, Аранђеловић, Велимировић, 2001: 316.

15 Више о томе: Milosavljević, B. (1998). Diskreciona vlast policije. *Pravni život*, 12: 1049-1060.

16 Поближе о слободној (дискреционој) оцени: Јовановић, С. (1990). *О држави: основи једне правне теорије*. БИГЗ, Београд, стр. 231-233; Тасић, Ђ. (1927). О слободној оцени (дискреционој власти). *Архив за правне и друштвене науке*, 3: 177-193; Krbek, I. (1937). *Diskreciona ocjena*. Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb; Томић, З. Р. (2006). Дискрециона оцена у управном праву. *Правни живот*, 10: 289-302.

Поред опште дужности примене полицијског овлашћења кад су испуњени законски услови за његову примену, за примену појединих полицијских овлашћења везују се и одређене дужности које се морају извршити пре, за време или после примене тог овлашћења. На пример, овлашћено службено лице дужно је да пре довођења на језику који разуме упозна лице које доводи са разлосима довођења, да приликом употребе средстава принуде чува људске животе, проузрокује што мање повреда и материјалне штете, као и да обезбеди да се након употребе средстава принуде повређеном или угроженом лицу што пре пружи помоћ (чл. 85 и чл. 105 ст. 5 ЗОП-а). Циљ прописивања ових дужности јесте да се пруже гаранције положаја и права лица према коме се примењују полицијска овлашћења.

б) *Контрола примене*. С обзиром на то да примена полицијских овлашћења по правилу доводи до већег или мањег задирања у поједина људска права, неопходно је постојање одговарајућег механизма њихове контроле.¹⁷ Тај механизам чине различита средства формалне и неформалне, унутрашње и спољашње, политичке и правне контроле рада полиције (Милосављевић, 1997: 309-357; Југовић, 2013: 151-179), а међу њима се по ефикасности и делотворности издваја судска контрола законитости примене полицијских овлашћења.¹⁸

Судска контрола законитости примене полицијских овлашћења врши се на више начина. Прво, када је исход примене полицијског овлашћења доношење правног акта (на пример, решење о задржавању лица у кривичном или прекршајном поступку), суд, решавајући по жалби изјављеној против тог правног акта, врши контролу законитости тог акта, па самим тим и контролу законитости примене полицијског овлашћења. Друго, суд у кривичном поступку врши контролу законитости примене полицијског овлашћења када постоји сумња да је применом полицијског овлашћења остварено обележје бића кривичног дела. Треће, када се полици-

17 „[...] вечито је искуство да је сваки човек који има власт склон да је злоупотреби и злоупотребљава је све док не наиђе на границе“, подсећа нас Монтескје и додаје: „Како се власт не би могла злоупотребити, потребно је да, распоредом самих ствари, једна власт обуздава другу.“ Монтескје. *О духу закона*, књига XI, глава IV. Наведено према: Monteskie. (2001). *O duhu zakona*. (prir. i prev. Mimica, A.), Gradac – Feral Tribune, Čačak – Beograd – Split, str. 111.

18 Нарочити уставни положај и независност судске власти од уплитања законодавне, а посебно извршне власти, основане су претпоставке пружања адекватне правне заштите људских права. Вид. чл. 4 и чл. 142 Устава.

јско овлашћење примењује у управноправном односу и има обележја управне радње, судском контролом коначног решења којим је одлучено о приговору изјављеном против управне радње врши се посредно и контрола полицијског овлашћења (управне радње).¹⁹ Притом, управносудска контрола се исцрпљује у контроли законитости и суд у том поступку не може оцењивати целисходност управних радњи (чл. 198 ст. 2 Устава).²⁰ Четврто, контролу законитости примене полицијског овлашћења може вршити суд у парничном поступку када решава спор о накнади штете проузроковане применом полицијског овлашћења. Такође, могућа је и контрола суда поводом тужбе за повреду права, тј. ради заштите права. Пето, поводом изјављене уставне жалбе контролу полицијског овлашћења може вршити Уставни суд као самосталан и независан државни орган који штити уставност и законитост и људска и мањинска права и слободе (чл. 166 Устава).

Разграничење појмова

Појам „полицијско овлашћење“ често се у обичном говору, али и правном животу, поистовећује са њему сличним појмовима или разликује од њих, због чега је упутно дати одређене напомене.

Полицијско овлашћење (полицијска овлашћења) најпре треба разликовати од *овлашћења полиције*. Полицијска овлашћења се разликују од других законом утврђених овлашћења која такође примењује полиција, али која по својој природи и карактеру нису „полицијска“, па се законом одређују само као овлашћења (Милетић, 2004: 142). Најчешће је реч о управним овлашћењима која се односе на издавање различитих исправа, одобрења или дозвола. Другим речима, појам овлашћење полиције је по свом обиму ши-

19 Чл. 28, 147 и 149. *Закон о општем управном поступку*, Службени гласник Републике Србије, бр. 18/2016, 95/2018 – аутентично тумачење (у даљем тексту: ЗУП). Код нас се непосредна судска контрола управне радње не може остваривати у управном спору. Вид. чл. 3 *Закон о управним споровима*, Службени гласник Републике Србије, бр. 111/2009. Више о томе: Јеринић, Ј. (2012). *Судска контрола управе*. Правни факултет Универзитета Унион у Београду – Јавно предузеће Службени гласник, Београд, стр. 203.

20 Уп. Враџеш, Н., (2017). *Судска контрола управе у области унутрашњих послова*, У Зборник радова „Полиција и правосудни органи као гаранти слободе и безбедности у правној држави“, Том 2, Научно-стручни скуп са међународним учешћем, Тара, стр. 74-75; Југовић, 2013: 164-165. О супротном решењу вид. чл. 3, став 1, тачка 2 хрватског *Закон о управним споровима*, *Narodne novine*, бр. 20/2010, 143/2012, 152/2014, 94/2016 и 29/17.

ри у односу на појам полицијско овлашћење; свако полицијско овлашћење је увек и овлашћење полиције, али свако овлашћење полиције није полицијско овлашћење.

Такође, у језичкој пракси, посебно у „језику службе“ често се и доста непрецизно употребљавају изрази *мере* и *радње*. У нашем ЗОП-у (чл. 47-63), *полицијске мере* и *радње* обрађене су одвојено у односу на полицијска овлашћења, што би требало да значи да је реч о различитим правним установама. Законодавац је као општа обележја прописао да у обављању полицијских послова „полицијске мере и радње“ и „полицијска овлашћења“ примењују полицијски службеници у статусу овлашћених службених лица у складу са Законом о полицији и другим законима (чл. 47 ст. 1 и чл. 64 ст. 1). Међутим, законодавац није понудио дефиниције „полицијских мера и радњи“ и „полицијског овлашћења“, нити је дао мерило њиховог разликовања. Због тога се основано сматра да између полицијских мера и радњи и полицијских овлашћења нема суштинске разлике – (1) прописане су законом, (2) примењују их овлашћена службена лица (3) у обављању полицијских послова, (4) у складу са законом (Милетић, Југовић, 2019: 199). Разлике које неспорно постоје између појединих полицијских мера и радњи и полицијских овлашћења ипак нису такве да би чиниле поуз- дано мерило њихове класификације или да би захтевале примену различитих правних режима.

Истовремено, одредбама *Закона о граничној контроли* (Службени гласник Републике Србије, бр. 24/2018) прописано је да при обављању послова граничне контроле полицијски службеник може примењивати овлашћења предвиђена овим и другим законима којима се са најмање штетних последица постиже циљ, уз употребу техничких средстава и уређаја (чл. 28, ст. 1). При томе, применом овлашћења полицијски службеник спроводи радње прописане овим или другим законом (ст. 2). Мера представља појединачну радњу или скуп радњи које предузима гранична полиција самостално, у сарадњи са другим организационим јединицама Министарства или другим органима државне управе, у циљу спровођења граничне контроле (ст. 3). У стању повећаног ризика, одлуку о спровођењу мера и ангажовању полицијских службеника, средстава и опреме других организационих јединица Министарства, на предлог директора полиције, доноси министар унутрашњих послова (чл.

29). Из законске дефиниције следи да „меру“ чине једна или више радњи и да је предузима гранична полиција (а не полицијски службеник), самостално или у сарадњи са другим надлежним субјектима. Дакле, између овлашћења и мере може се уочити сличност која се огледа у томе да овлашћење и мера подразумевају примену једне или више радњи, али и повући разлика у погледу субјекта овлашћеног за њихову примену (овлашћење примењује полицијски службеник, а меру гранична полиција), с тим да је за спровођење одређених мера неопходно доношење одлуке од стране овлашћеног лица.

Под полицијским мерама најчешће се подразумева предузимање свих потребних правно допуштених мера и радњи које су неопходне да би се извршио полицијски задатак.²¹ Реч је, дакле, о организованој, једновременој или сукцесивној, примени више полицијских овлашћења која су у конкретном случају потребна, а уз њих се може радити и о другим мерама и радњама која не спадају у полицијска овлашћења, већ у друге начине обављања полицијских послова (Милетић, 2001: 14).²² Тако, на пример, полицијска рација, заседа и потера укључују примену више полицијских овлашћења и других радњи и мера које немају карактер полицијских овлашћења.²³

С друге стране, сматра се да је израз „полицијска радња“ изведен из појма процесне радње, који је карактеристичан за процесно законодавство (кривично, прекршајно, управно, Милетић, 2004: 117). Премда га познају и поједини закони из области унутрашњих послова, појам „полицијске радње“ још увек није одређен, нити општеусвојен. Ипак, ради избегавања термилошког спора, вреди подсетити да је реч „радња“ вишезначан (полисемичан) правни израз (Вујанић, *et. al.*, 2007: 1105) који у термину „по-

21 У теорији се указује да појам полицијске мере подразумева „све *правно* (курзив, Д. С.) могуће мере“ и да он укључује укупност свих овлашћења које полиција треба да примени и задатака које треба да изврши у конкретном случају да би обавила послове из своје надлежности. Као полицијске мере, односно безбедносне мере, означава се „организовано и планско спровођење активности, тј. Извршавање скупова задатака, односно скупа послова полиције на очувању и (или) унапређењу безбедности, при чему се разликују појавни облици (‘спољашња манифестација’) безбедносних мера и правне форме у којима се те мере предузимају.“ (Милетић, 2004: 109)

22 Уп. Милетић, С. (2001). *Појмовник полицијског права – значење 650 појмова из области унутрашњих послова*. Службени гласник, Београд, стр. 14.

23 Слично је и код полицијских акција и интервенција, где резултати истовремене примене више полицијских овлашћења чине јединствени резултат акције или интервенције.

лицејска радња“ означава појам који је по обиму шири и по садржају различит од појма „радња“ који се приликом дефинисања полицијског овлашћења користи у значењу вербалног акта и/или телесног држања (чина, покрета, поступка).²⁴

На овом месту вреди указати на једно веома интересно гледиште у вези с разликовањем полицијских мера и радњи. Према мишљењу Жељка Бркића, који иначе заговара интегралну употребу појма мере и радње, постоје три суштинске разлике између полицијских мера и радњи (Бркић, 2018: 29). Прво, полицијске мере су заправо опште мере којима се по правилу ограничавају уставом зајемчена људска права и слободе (нпр. снимање на јавним местима, мере циљане потраге, посебне мере за обезбеђивање јавног реда и др.), док полицијске радње представљају на закону предузете конкретне и појединачне акте чињења полиције или полицијских службеника, с циљем успешног обављања полицијских послова. Друго, полицијске мере се (осим задржавања на месту извршења кривичног дела) могу предузети само по одобрењу или наређењу руководиоца органа, док полицијске радње може самостално предузети сваки полицијски службеник у статусу овлашћеног службеног лица. Треће, полицијске мере се спроводе континуирано у дужем (ограниченом или неограниченом) периоду и подразумевају примену више полицијских овлашћења с циљем успешног обављања полицијских послова (нпр. трагање за лицима и предметима, заштита оштећених кривичним делом и других лица, и др.), док се полицијске радње исцрпљују моментом примене (нпр. јавно расписивање награде). Као што се може уочити, реч је о теоријски и емпиријски посве утемељеном гледишту које би *de lege ferenda* могло чинити добру полазну основу за (пре)уређење полицијских мера и радњи.

У науци управног права, приликом илустрације појединих врста принудних *управних радњи*, као правно релевантних материјалних аката управе, често се наводе поједина полицијска овлашћења, као што су улажење у стан, претрес стана, преглед возила, позивање, привођење, задржавање, ограничење кретања, лишење слободе, употреба средстава принуде и др. (Милосављевић, 2017: 260; Лиљић,

²⁴ На пример, према одредбама чл. 3 ранијег *Правилника о начину вршења послова Службе јавне безбедности* (Службени гласник Социјалистичке Републике Србије, бр. 29/74 и 40/74), под овлашћењима се сматра право овлашћених службених лица да предузимају одређене мере и *радње* у случајевима предвиђеним законом и на начин прописан тим правилником. Вид. чл. 28 ст. 3 Закона о граничној контроли.

et.al., 1997: 305; Поповић, Петровић, Прица, 2011: 208). Разлог томе налази се у сличности њихових општих правних обележја (заснованост на закону, непосредна принуда, примена у конкретним ситуацијама, циљ примене, дужност примене, подложност контроли).

Ипак, поставља се питање да ли су термини „полицијско овлашћење“ и „принудне управне радње“ синоними, тј. да ли се полицијско овлашћење, без остатка, може сматрати врстом управне радње. Приступ проблему са органског становишта²⁵ несумњиво показује да је полицијско овлашћење управна радња без остатка, јер је полиција *par excellence* орган државне управе. Међутим, ограниченост овог становишта долази отуда што не узима у обзир чињеницу да органи управе, поред послова управе, врше и неке друге послове, баш као што и органи законодавне и судске власти врше поједине послове управе.²⁶ С друге стране, приступ проблему са функционалног становишта²⁷ показује да полиција као орган управе, у обављању послова из свог делокруга, поред управне функције извршава и неке друге функције – нормативну, кривичну и прекршајну функцију, као и неке друге правне послове полиције (Милетић, Југовић, 2019: 49-78).

Већ смо напоменули да се полицијски послови обављају применом полицијских овлашћења (мера и радњи). Међу њима има таквих овлашћења која се примењују само у оквиру једне активности полиције, као што има и таквих овлашћења која се примењују у оквиру две или три активности полиције (Милетић, Југовић,

25 Према овом становишту управну делатност чине само оне делатности које врше искључиво органи управе. Више о томе: Стјепановић, Н. (1973). *Управно право у СФРЈ: општи део*. Привредни преглед, Београд, стр. 20; Поповић, Петровић, Прица, 2011: 63-63; Марковић, Р. (1995). *Управно право*. Савремена администрација, Београд, стр. 43-44.

26 Вршење само једне правне (државне) функције од стране само једног државног органа није случај чак ни у Сједињеним Америчким Државама, где се са применом начела поделе власти најдаље отишло. О интерференцији државних функција: Марковић, Р. (1980). *Извршина власт*. Савремена администрација, Београд, стр. 194-231.

27 Ово становиште полази од скупа одређених активности којима управа остварује своје послове и задатке и појам управе одређује у формалном смислу (као делатност коју обављају само законом одређени државни органи као своју надлежност, по утврђеној процедури, при чему доносе акте у одређеној форми који подлежу одговарајућој контроли) и у материјалном смислу (као вршење нарочите власти чија се суштина састоји у извршавању закона путем издавања ауторитативних појединачних аката). Милосављевић, Б., 2017, стр. 40. Више о томе: Димитријевић, П., Марковић, Р. (1986). *Управно право*. I, Службени лист СФРЈ, Београд, стр. 21-68; Марковић, Р. 1995: 44-54; Лилић, *et.al.*, 1997: 24-34; Томић, З. Р. (2021). *Опште управно право*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд, стр. 42-47.

2019: 58-59). Тако, на пример, лишење слободе се примењује само у оквиру кривичне активности полиције, задржавање лица може се одредити у оквиру кривичне или прекршајне активности, а привремено одузимање предмета може се предузети у оквиру управне, кривичне и прекршајне активности. Проблем је, дакле, утврдити када се једно полицијско овлашћење има сматрати управном радњом, а одговор на ово питање је значајан због одређивања правног режима који би се у таквим ситуацијама на полицијско овлашћење имао применити.²⁸

Слободан Милетић сасвим оправдано указује да при решавању овог проблема треба поћи од природе датог правног односа (Милетић, Југовић, 2019: 54-55). Анализирајући пример употребе средства принуде према лицу које се по захтеву овлашћеног службеног лица није удаљило са места саобраћајне незгоде, Милетић закључује да се полицијско овлашћење има сматрати управном радњом само ако је његова примена узрокована неиспуњењем дужности из управног односа. Наиме, овлашћењу у управном односу одговара овлашћење овлашћеног службеног лица да захтева од лица да се удаљи са места саобраћајне незгоде, а дужности у том управном односу одговара дужност лица да се на захтев овлашћеног службеног лица удаљи са места саобраћајне незгоде. Уколико лице не поступи по захтеву да се удаљи, овлашћено службено лице може то лице удаљити са места саобраћајне незгоде, по потреби и применом средстава принуде. На овај начин се непосредно и конкретно извршава примарно правило понашања (примарна диспозиција), па није неопходно да се овлашћено службено лице претходно обрати неком другом органу (суду) који би прво утврдио да је неудаљавање са места саобраћајне незгоде прекршај

28 Према чл. 28 ЗУП-а, против управне радње може да се изјави приговор, као и ако орган не предузме управну радњу коју је по закону дужан да предузме (ст. 1), али само ако управна радња није повезана са доношењем управног акта (ст. 2). Ако не може да се изјави друго правно средство у управном поступку, приговор може да се изјави у року од 15 дана од предузимања управне радње или од пропуштања да се управна радња предузме (чл. 147). Приговор се изјављује руководиоцу органа на чије се поступање односи, који о приговору одлучује решењем које се издаје у року од 30 дана од пријема приговора (чл. 148-149). Руководилац органа одбацује приговор који није благовремен или дозвољен, који је изјавило неовлашћено лице и који није уређен у року који је одредио, одбија приговор ако није основан или усваја приговор ако је основан. Решењем којим се усваја приговор обуставља се предузимање управне радње и одређује начин на који се отклањају вене последице или се налаже предузимање управне радње (чл. 149).

или други деликт и изрекао санкцију (секундарно правило понашања). То је управо кључна разлика између управноправног односа, с једне стране, и кривичноправног и прекршајноправног односа, с друге стране. Међутим, када овлашћено службено лице приступи употреби средстава принуде, лице није дужно да трпи примену силе, тј. није дужно да буде објекат принуде, па се ту због одсуства правне дужности (трпљења принуде) не ради о управноправном односу (Милетић, Југовић, 2019: 57).

Дакле, полицијско овлашћење ће имати третман управне радње само када је разлог за његову примену неиспуњење дужности из управноправног односа и само док је његова примена у границама таквог односа; на њега се у таквим случајевима примењује правни режим управне радње, у складу са законом.

Када се полицијско овлашћење примени у кривичноправном или прекршајноправном односу, на њега се као процесну радњу примењује правни режим утврђен односним процесним законом.

Закључак

Синтагма „полицијско овлашћење“, уопште узев, означава полицијску моћ, ауторитет. Као правни израз (термин), први пут је употребљен средином XIX века да би се означило право (и „конвалидирала“ пракса) да се заштите држава и њено становништво од претњи по безбедност, јавно здравље, морал и опште благостање.

Полицијско овлашћење састоји се од статичког дела (правне норме) и динамичког дела (примене правне норме/овлашћења). Правна норма је јавноправна, општа и условна, са наређујућом диспозицијом, која у законом одређеним случајевима може дати право на слободну оцену (дискрециону власт). Примена правне норме/овлашћења увек је активна радња (чињење) која нема сопствено правно дејство, већ производи правно дејство опште или појединачне правне норме коју извршава.

Полицијско овлашћење би се могло одредити као *право и дужност овлашћеног службеног лица да примени законом одређене поступке (мере, радње) и средства када је њихова примена неопходна за извршавање конкретног полицијског задатка, односно полицијског посла, и као такво подлеже контроли законитости.*

Овим појмовним одређењем наглашава се да полицијско овлашћење према родној припадности представља врсту надлежности (јавноправног овлашћења), из чега се изводе његова обележја: да се може прописати само законом; да подразумева у исто време и право и дужност да се овлашћење примени; да га може применити само правни субјект који има својство овлашћеног службеног лица; да се примењује предузимањем само законом прописаних поступака (мера, радњи) и средстава; да се примењује у конкретној животној ситуацији, према једном или више одређених или одредивих лица и да подлеже одговарајућем режиму контроле законитости.

Специфична обележја по којима је полицијско овлашћење могућно разликовати од других истоврсних појмова јесу: *принудни карактер, нарочити циљ* (извршење полицијског задатака као дела полицијског посла) и то да се примењује *ако је његова примена неопходна*, тј. ако се полицијски задатак, односно полицијски посао, не може обавити на други начин.

Посматрано из угла права, уобичајено поистовећивање полицијског овлашћења и полицијских мера и радњи није без основа, јер полицијске мере и радње представљају полицијска овлашћења у ширем смислу и на њих се примењује исти правни режим. Према међу њима неспорно постоје одређене типолошке разлике, ниједна од њих није таква да би чинила јединствено и поуздано мерило њихове класификације.

Када је разлог за његову примену неиспуњење дужности из управноправног односа, полицијско овлашћење подлеже правном режиму управне радње, у складу са законом. Примена полицијског овлашћења у кривичноправном или прекршајноправном односу повлачи примену правног режима процесне радње утврђеног односним процесним законом.

Литература

1. Benveniste, E. (1969). *La vocabulaire des institutions indo-europeennes*, Paris, p. 148-149 (према: Tadić. Lj. (1988). *Nauka o politici*. Rad, Beograd, str. 93).
2. Божовић, М. (2012). Међународни стандарди полицијског поступања и примене полицијских овлашћења у Републици Србији. *Безбедност*, 54(3):355-349.

3. Бркић, Ж. Р. (2018). *Улога Сектора унутрашње контроле Министарства унутрашњих послова у предистражном поступку* (докторска дисертација, необјављена). Правни факултет Универзитета у Београду, Београд.
4. Cook, W. W. (1907). What Is the Police Power? *Columbia Law Review*, 5: 322-336.
5. Димитријевић, П., Марковић, Р. (1986). *Управно право*. I, Службени лист СФРЈ, Београд.
6. Дреновак-Ивановић, М. (2011). *Дискрециона оцена у управном праву Србије*. Правни факултет Универзитета у Београду, Београд.
7. Grimm, J., Grimm, W. (1854). *Deutsches Wörterbuch*. Verlag von S. Hirzel, Leipzig.
8. Јеринг, Р. (1894). *Циљ у праву*. I, Државна штампарија Краљевине Србије, Београд.
9. Јеринић, Ј. (2012). *Судска контрола управе*. Правни факултет Универзитета Унион у Београду – Јавно предузеће Службени гласник, Београд.
10. Јовановић, С. (1990). *О држави: основи једне правне теорије*. БИГЗ, Београд.
11. Југовић, С. (2008). Обележја управних овлашћења полиције – полицијских овлашћења. *Наука, безбедност, полиција*, 15(2): 73-79.
12. Југовић, С. (2013). *Управна функција полиције*. Криминалистичко-полицијска академија, Београд.
13. Krbek, I. (1937). *Diskreciona ocjena*. Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb.
14. Legarre, S. (2007). The Historical Background of the Police Power. *Journal of Constitutional Law*, 3: 781-794.
15. Лилић, С. et.al. (1997). *Управно право*. Савремена администрација, Београд.
16. Лукић, Р. (1957). *Теорија државе и права: Теорија права*. II, Научна књига, Београд.
17. Лукић, Р. Д., Кошутић, Б. П., Митровић, Д. М. (1999). *Увод у право*. Јавно предузеће Службени лист СРЈ Београд.
18. Марковић, Р. (1980). *Извршна власт*. Савремена администрација, Београд.
19. Марковић, Р. (1995). *Управно право*. Савремена администрација, Београд.

20. Милетић, С. (2001). *Појмовник полицијског права – значење 650 појмова из области унутрашњих послова*. Службени гласник, Београд.
21. Милетић, С. (2004). *Основи јавне безбедности*. Виша школа унутрашњих послова, Београд.
22. Милетић, С., Југовић, С. (2019). *Право унутрашњих послова*. Криминалистичко-полицијски универзитет, Београд.
23. Milosavljević, V. (1998). Diskreciona vlast policije. *Pravni život*, 46(12): 1049-1060.
24. Милосављевић, Б. (1997). *Наука о полицији*. Полицијска академија, Београд.
25. Милосављевић, Б. (2017). *Управно право*. Правни факултет Универзитета Унион у Београду – Јавно предузеће Службени гласник, Београд.
26. Митровић, Д. (2010). *Увод у право*. Правни факултет Универзитета у Београду, Београд.
27. Monteskje. (2001). *O duhu zakona*. (prir. i prev. Mimica, A.), Gradac – Feral Tribune, Čačak – Beograd – Split.
28. *Oxford English – Serbian Student's Dictionary*. (2012), Oxford University Press, Oxford.
29. Perić, V. (1988). *Struktura prava*. Narodne novine, Zagreb.
30. Поповић, С. Б., Петровић, М., Прица М. (2011). *Управно право: општи део*. Свен, Ниш.
31. *Правилник о начину вршења послова Службе јавне безбедности*, Службени гласник Социјалистичке Републике Србије, бр. 29/74 и 40/74.
32. Станојчић, Ж., Поповић, Љ. (1994). *Граматика српског језика*. Завод за уџбенике и наставна средства, Београд.
33. Стјепановић, Н. (1973). *Управно право у СФРЈ: општи део*. Привредни преглед, Београд.
34. Талијан, М., Аранђеловић, Д., Велимировић Д. (2001). *Организација и послови униформисаних припадника полиције*. Виша школа унутрашњих послова, Београд.
35. Томић, З. Р. (2006). Дискрециона оцена у управном праву. *Правни живот*, 54(10): 289-302.
36. Томић, З. Р. (1999). *Правно непостојећи управни акти: од француског ка југословнеском праву*. Правни факултет Универзитета у Београду, Београд.

37. Томић, З. Р. (2021). *Опште управно право*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд.
38. Тасић, Ђ. (1927). О слободној оцени (дискреционој власти). *Архив за правне и друштвене науке*, 3: 177-193.
39. *Устав Републике Србије*, Службени гласник Републике Србије, бр. 98/2006.
40. Васиљевић, Д. (2012). *Законитост управе и дискрециона оцена*. Криминалистичко-полицијска академија, Београд.
41. Vodinelić, V. V. (2012). *Грађанско право: uvodne teme*. Правни факултет Универзитета Унион у Београду – Службени гласник, Београд.
42. Врањеш, Н., (2017). *Судска контрола управе у области унутрашњих послова*, У Зборник радова „Полиција и правосудни органи као гаранти слободе и безбедности у правној држави“, Том 2, Научно-стручни скуп са међународним учешћем, Тара, стр. 74-75.
43. Вујаклија, М. (2002). *Лексикон страних речи и израза*. Просвета, Београд.
44. Вујанић, М. et. al. (2007). *Речник српскога језика*. Матица српска, Нови Сад.
45. Вуковић, С. (2009). Принципи законитости и легитимности у поступању полиције у превенцији криминалитета. *Безбедност*, 51(1-2): 179-192.
46. Wright., Q. (1974). *Police Power*, in: *Encyclopedia Americana*, New York, Encyclopedia Americana Corporation, Inc., Vol. 22, pp. 301-2 (према: Милосављевић, Б. (1997). *Наука о полицији*. Полицијска академија, Београд. Веоград, стр. 20).
47. *Закон о Безбедносно-информативној агенцији*, Службени гласник Републике Србије, бр. 42/2002, 111/2009, 65/2014 – одлука УС, 66/2014 и 36/2018.
48. *Закон о Војсци Србије*, Службени гласник Републике Србије, бр. 116/2007, 88/2009, 101/2010 – др.закон, 10/2015, 88/2015 – одлука УС, 36/2018, 94/2019 и 74/2021 – одлука УС.
49. *Закон о граничној контроли*, Службени гласник Републике Србије, бр. 24/2018.
50. *Закон о општем управном поступку*, Службени гласник Републике Србије, бр. 18/2016, 95/2018 – аутентично тумачење.
51. *Закон о полицији*, Службени гласник Републике Србије, бр. 6/2016, 24/2018 и 87/2018.
52. *Закон о управним споровима*, Народне новине, бр. 20/2010, 143/2012, 152/2014, 94/2016 и 29/17.

53. Закон о управним споровима, Службени гласник Републике Србије, бр. 111/2009.
54. Живановић, Т. (1997). *Систем синтетичке правне филозофије: синтетичка филозофија права*. I, Службени лист СРЈ, Београд.

Police Powers: Definition of the Term in Legal Theory

***Abstract:** The paper elaborates on the term “police powers” from both a theoretical and legal standpoint. Following the introductory section, the second part of the paper offers a semantic analysis of the legal term “police power”, whilst the third part deals with the structure of police powers. The fourth part considers general legal characteristics of police powers, whereas the fifth part focuses on demarcation in respect of other related terms. The author concludes that a police power in its nature is a type of power (public law prerogative), and that it differs from other similar terms in sense of its specific characteristics: coercive character, special purpose and necessity of its implementation for the purpose of discharging a police duty (task at hand). The differences between police powers, police measures and actions are not such as to require different legal regimes. If the reason for its use is an unfulfilled duty from an administrative legal relationship, and if its use falls within the limits of such legal relationship, the police power is subject to a legal regime of administrative action; the use of police powers in either criminal cases or cases of misdemeanour entails the procedural actions determined by the relevant procedural law.*

***Keywords:** police, power, police power, sworn officer, coercion, the principle of legality, the principle of proportionality.*

Кривичноправни имунитет државних званичника у међународном праву

Апстракт: У раду се анализира пракса држава и међународних судова приликом признавања, непризнавања или повлачења имунитета у споровима који се воде у складу са међународним кривичним правом против државних званичника. На основу поделе имунитета *ratione materiae* и *ratione personae* указује да пракса коју су унутрашњи судови, Међународни суд правде и Међународни кривични суд установили у споровима о признавању или повлачењу имунитета највишим државним званичницима, није једнообразна. Рад анализира последњи извештај Комисије за међународно право у погледу имунитета државних званичника и указује на области у којима би се чланови потенцијалног документа о кривичноправном имунитету државних званичника у међународном праву морали конкретизовати. Рад настоји и да укаже на потребу да се мора установити једнообразна пракса како би се могла сачинити јединствена правила нацрта чланова о кривичном имунитету државних представника у међународном праву.

Кључне речи: кривични имунитет, имунитет *ratione materiae*, имунитет *ratione personae*, међународно кривично право, *jus cogens*.

Увод

„Имунитет је један од првих појмова и најпознатијих правних принципа у међународном друштву“ (Sartipi and Reza Oraee, 2016: 139). Историјски се везује за питање осигурања независно-

сти и једнакости између држава (Sartipi and Reza Oraee, 2016: 139-140) и због тога државе не могу наћи консензус по питању примене правила о кривичном имунитету званичника у међународном праву.

Задатак овог рада биће анализа праксе држава и међународних судова приликом признавања, непризнавања или повлачења имунитета државних званичника у међународном кривичном праву, укључујући и највише представнике државе. За потребе анализе, одредићемо појам имунитета, историјске корене његовог постојања и развоја, али и релевантне поделе имунитета. Осврнућемо се на конвенције и најважније случајеве из праксе државних, али и међународних судова. Видећемо како је Други светски рат утицао на редефинисање појма суверенитета и имунитета представника државе, али и да се последњих седамдесетак година пракса (не)признавања имунитета у међународном кривичном праву још увек није усталила, да је зависила од ранга представника или од изричитог повлачења имунитета од стране државе. Направићемо осврт на рад Комисије за међународно право у погледу доношења правила о имунитету у кривичном праву и анализу ћемо завршити главним проблемима за доношење свеобухватних правила у овој материји.

Шта је имунитет и које су врсте имунитета?

Имунитет можемо дефинисати као негативан вид вршења територијалне надлежности у међусобним односима између држава, односно немогућност вршења јурисдикције (судске, извршне) једне државе на територији друге државе. Произилази из суверене једнакости држава, јер без обзира на њихову величину или богатство, међународни систем не познаје систем хијерархије и власти. Имунитет је у појавном облику негативне природе, јер подразумева нечињење надлежности према другим државама и њеним представницима, осим уколико се држава претходно одрекла имунитета. Иако корене концепта имунитета можемо наћи у старом веку, веома битан историјски утицај на данашње схватање имунитета имали су висок положај и достојанство краља/суверена, који је вршио суверену власт над својом територијом и грађанима и уживао једнакост у односу на друге суверене (Nagan and Root, 2013: 407; Sartipi and Reza Oraee, 2016: 139-141; Sucharitul, 2002: 715-716; Милисављевић, 2014: 21-22). Историјско постојање имунитета

можемо извести из максиме *par in parem non habet imperium* – он подразумева међусобну једнакост држава и стога државе не могу вршити јурисдикцију над другом државом. Према класичном међународном праву, вршење надлежности над представником друге државе претпоставља да његов суверенитет више ни не постоји, јер имунитет захтева апсолутну независност суверена (Nagan and Root, 2013: 376-377).

Данас постоје аутори који сматрају да је оснивање Уједињених нација (УН) одиграло значајну улогу у редефинисању појма суверенитета, јер је држава део својих надлежности пренела на међународни ниво, односно УН, а самим тим се мора редефинисати и вршење државног суверенитета (Nagan and Root, 2013: 392-393), што посредно мења и имунитет државе и њених званичника.

У погледу теоријског аспекта, разликујемо теорију апсолутног имунитета, према којој је немогуће да држава на основу свог унутрашњег поретка заснује власт над другом државом, од теорије релативног/рестриктивног имунитета, која дели државне активности на јавноправне и приватноправне, што значи да се држава не може позвати на имунитет када поступа у приватноправном својству. Приватноправне радње државе везују се за поједине економске активности и од таквих радњи чак и појединци могу заштитити своја права (Sucharitkul, 2002: 724-725 и 742; Милисављевић, 2014: 21-23).

Да бисмо боље размотрили имунитет државних званичника у међународном кривичном праву, од посебног нам је значаја разумевање разлике имунитета *ratione materiae* од имунитета *ratione personae*. Имуитет *ratione personae* (персонални) уживају високо рангирани званичници. Он произилази из функције коју они обављају и имају га за све радње, докле год су носиоци функције, а по завршетку вршења дужности више се не могу позивати на имунитет (Akande and Shah, 2011: 818-819; Foakes, 2011: 4-5; Pisillo Mazzechi, 2015: 4-5). Имуитет *ratione personae* пред страним судовима имају шеф државе, председник владе и министар спољних послова, а према схватањима појединих аутора и дипломате, конзули и званичници ангажовани у специјалним мисијама (Akande and Shah, 2011: 817; Foakes, 2011: 4-5; Sucharitkul, 2002: 723). С друге стране, имунитет *ratione materiae* односи се на остале државне званичнике и подразумева уздржавање државе од вршења

надлежности у тужбама против представника државе за радње које су они учинили током вршења службених дужности. Називамо га још и функционалним имунитетом јер он „припада“ држави и првенствено има за циљ да заштити званичне акте које је службеник учинио у име државе – држава и њени службеници не могу одговарати пред страним судовима за акте учињене током вршења службених дужности (Frulli, 2009: 95; Keitner, 2015: 51-53; McGoldric and Williams, 2013: 199-200). Међународни суд правде је „закључио да би свим државним званичницима, када предузимају радње по службеној дужности, требало признати пун кривичноправни имунитет“ (Милисављевић и Новаковић, 2020: 30).

Извори имунитета у међународном праву

Иако не постоји јединствен документ¹ који прописује услове и међународна кривична дела за које представници државе не уживају имунитет, можемо навести неке документе који за најтежа међународна кривична дела прописују индивидуалну кривичну одговорност и изузетак од имунитета, чак и за највише државне званичнике.

Треба напоменути да се Конвенција о унификацији прописа о имунитету државних бродова (1926), Европска конвенција о имунитетима државе (1972) и Конвенција о јурисдикционом имунитету државе и њене имовине², усвојена 2004. године од стране Генералне скупштине УН, односе првенствено на економске активности државе и тешко их можемо применити приликом доношења одлуке у кривичној материји (Foakes, 2011: 13; Sucharitkul, 2020: 719-720; Милисављевић, 2014: 23-24 и 28-29).

У тој материји више нам могу помоћи Бечка конвенција о дипломатским односима (1961), Бечка конвенција о конзуларним односима (1963), као и Конвенција УН о специјалним мисијама (1969), које садрже кодификована правила о имунитетима државних званичника, пре свега у одређивању положаја, привилегија и имунитета (кривичног и грађанског) дипломатског представника према праву државе пријема (Sucharitkul, 2002: 736-742). Одредбе

¹ Више о кодификацији кривичног имунитета државних званичника у одељку о раду Комисије за међународно право.

² Наведена конвенција још увек није ступила на снагу.

поменутих конвенција о одрицању имунитета дипломатским и конзуларним агентима, као и представницима специјалних мисија, јесу смернице Комисији за међународно право за евентуална правила потенцијалног документа о одрицању имунитета државним званичницима због чињења међународних кривичних дела (Конвенција о дипломатским односима, 1961: члан 32; Конвенција о конзуларним односима, 1963: члан 45; Конвенција о специјалним мисијама, 1969: члан 41).

Када је у питању правно регулисање питања кривичног имунитета, у најважније изворе можемо сврстати Женевске конвенције и обичаје о правилима рата, Конвенцију УН против тортуре и других сурових, нељудских или понижавајућих казни или поступака (1984), Конвенцију УН о спречавању и кажњавању злочина геноцида (1949), Међународну конвенцију о заштити свих лица од присилних нестанака (2006), Конвенцију о сузбијању и кажњавању злочина апартхејда (1973) и Конвенцију о спречавању и кажњавању злочина против међународно заштићених лица укључујући и дипломатске агенте из 1973. године (Akande and Shah, 2011: 842-843; Djibouti v. France Judgment, 2008: 8; Комисија за међународно право, 2019, 40; Милисављевић и Новаковић, 2020: 33).

Развој праксе (не)признавања имунитета у међународном кривичном праву

Већ средином 19. века, неке државе Западне Европе препознале су имунитет у смислу у коме га и ми данас дефинишемо, што показује и случај „Де Хабер против Краљице Португала“ (*De Haber v. The Queen of Portugal*), вођен пред енглеским судом, у коме је изнет став да се не може водити спор против страног државника ако је учинио или пропустио да учини нешто (Suchartikul, 2002: 723-724). У датом историјском периоду, међународно право познаје само колективну одговорност државе.³ Развој индивидуалне кривичне одговорности за

³ Више у: Boggero Giovanni, Without (State) Immunity, No (Individual) Responsibility, *Goettingen Journal of International Law*, 5, 2013, стр. 386-387; McGoldric Dominic and Williams Sarah, Current Developments, Public International Law, 1. Immunity of State Officials from the Criminal Jurisdiction of a Foreign State, *International and Comparative Law Quarterly*, Vol 62, January 2013, стр. 193-224; Pisillo Mazzeschi Riccardo, The Functional immunity of State officials from foreign jurisdiction: A critique of the traditional theories, *Question of International Law, Zoom-out*, 17, 2015, стр. 3-31.

ратне злочине и кршење међународног права морао је да сачека крај Другог светског рата и процесуирање учинилаца пред Међународним војним трибуналом у Нирнбергу, према коме само појединци могу да одговарају за злочине међународног права. То значи да се појединци који су поступали у име државе не могу позвати на имунитет у случају чињења међународних злочина, а савремено међународно право препознаје и индивидуалну одговорност појединца (Boggero, 2013: 394-395; Foakes, 2011: 8; Frulli, 2009: 91; Nagan and Root, 2013: 381; Pisillo Mazzechi, 2015: 10).

Међународни злочини сматрају се кршењем норми *jus cogens*, јер погађају читаву међународну заједницу (Mitchell, 1999: 233-234). Не постоји јединствен списак, али у такве злочине теоретичари међународног права убрајају злочине агресије, геноцида, злочине против човечности, ратне злочине, пиратерију, ропство, али и мучење, отмицу или напад на авионе у лету, акте тероризма, шпијунажу и др. Обавеза је свих држава да спречавају и кажњавају чињење тих злочина на својој територији. Штавише, држава мора да процесуира не само своје, већ и стране званичнике (или да их изручи другој држави) за чињење међународних злочина или кршење људских права. Можемо да закључимо да за чињење тих дела нема имунитета *ratione materiae* (Akande and Shah, 2011: 816-818; De Sena and De Vittor, 2005: 105; Finke, 2011: 870; McGoldric and Sarah, 2013: 212-213; Mitchell, 1999: 234-235; Nagan and Root, 2013: 399). Имајући у виду да су норме међународног кривичног права норме *jus cogens*, самим тим што су перемпторне, морају да буду изнад правила о имунитету (Akande and Shah, 2011: 832). Један од првих примера примене универзалне јурисдикције у коме се званичнику државе није признао имунитет за ратне злочине и злочине против човечности представља случај „Ајхман“ (*Eichmann*), окончан пресудом Врховног суда Израела (Akande and Shah, 2011: 845; McGoldric and Williams, 2013: 211).

Спорови против бившег шефа државе

Случај „Пиноче“ (*Pinochet*) важан је не само јер се ради о субјекту имунитета државног званичника и заштите људских права (Mitchell, 1999: 225-226), већ и јер се разматрало потенцијално постојање имунитета бившег шефа државе.

Аугусто Пиноче је био председник Чилеа у периоду 1974-1990. године, док је војна хунта коју је предводио била на власти. Касније је утврђено да је хунта у поменутом периоду протеривала, мучила и убијала противнике режима и да је страдало преко 2.200 људи. Наведена дела представљају кршење Конвенције против тортуре и других сурових, нељудских и понижавајућих казни или поступака. Имајући у виду наведено, када је Пиноче 1998. Године дошао у Велику Британију, против њега је покренут спор (Akande and Shah, 2011: 842-845; Mitchell, 1999: 227-229).

Већина британских судија заузела је став да кршење одредби поменуте конвенције представља кршење не само људских права, већ и норми *jus cogens*. Такође, у случају кршења ове конвенције током обављања дужности државници се не могу позвати на имунитет. Штавише, тужилац је закључио да су дела која је Пиноче учинио заправо дела против човечности и закључио је да шефови држава могу да буду процесуирани за њихово чињење (De Sena and De Vittor, 2011: 106; Mitchell, 1999: 242-250). Напоследку, треба напоменути да су све судије сматрале да би Пиноче имао апсолутни имунитет *ratione personae* да је још увек шеф државе (Foakes, 2011: 5; Mitchell, 1999: 240). И овакво мишљење је ипак велики помак у схватању кривичноправног имунитета шефа државе, јер је до 20. века било немогуће процесуирати високог званичника, који уживао је апсолутни имунитет, чак и у случају кршења људских права (Sartipi and Reza Oraee, 2016: 141).

Спорови против актуелних високих званичника

Најпознатији случај је свакако онај који је пред Међународним судом правде водила Демократска Република Конго против Белгије (случај „Налог за хапшење“ – *Arrest Warrant*). Међународни суд правде је закључио да није оправдан захтев Белгије за изручење министра спољних послова ДР Конго за ратне злочине и злочине против човечности, јер је сматрао да министри спољних послова уживају имунитет *ratione personae*, који важи и у погледу кривичноправних поступака против министра, чак и за приватне радње (Akande and Shah, 2011: 819; Finke, 2011: 854). Тачније, навео је да шефови држава, председници Владе и министри спољних послова уживају имунитет чак и за чињење дела забрањених

међународним кривичним правом, али је и навео услове под којима кривична дела „виших“ званичника не могу да буду заштићена имунитетом (Akande and Shah, 2011: 838). То су ситуације у којима би се министру спољних послова судило у матичној држави, затим постоји могућност да држава повуче имунитет свог званичника и омогући поступак. Такође, процесуирање министра спољних послова пред судовима других држава могуће је кад престане дужност, а онда и имунитет према међународном праву за све радње учињене пре или после периода службовања, као и за сва кривична дела која је током вршења функције учинио у приватном својству, не постоји. И напослетку, може бити процесуиран пред међународним кривичним трибуналом (Akande and Shah, 2011: 838-839).

Спорови против званичника у специјалним мисијама

У спору који је држављанин Монголије, господин Бат водио пред енглеским судом (*Khurts Bat v. Investigating Judge of the German Federal Court*), поставило се питање постојања имунитета државних званичника ангажованих у оквиру специјалне мисије. У спору се господин Бат за оптужбе за чињење више кривичних дела бранио да је ангажован у специјалној мисији у Великој Британији, да је високо рангиран монголски званичник, да су дела која је учинио радње Монголије и позвао се на имунитет *ratione materiae* (Mc Godric and Williams, 2013: 193-195). Суд није прихватио аргументе јер држава мора дати сагласност за ангажовање специјалне мисије на својој територији и закључио да британске власти нису биле упознате са ангажовањем господина Бата у специјалној мисији (McGodric and Williams, 2013: 195-197).

Било је још примера у којима су државе признале имунитет страним званичницима на основу њиховог ангажовања у оквиру специјалне мисије, што је теоретичаре међународног права навело да закључе да се и у случају тешких кршења међународног права, имунитет страних званичника који су та дела учинили признаје ако су у службеном, али им се не признаје ако су у иностранству у приватном својству (McGodric and Williams, 2013: 222-223).

Спорови против државе

Треба напоменути да су неки спорови у вези са кршењем норми *jus cogens* вођени против државе, а не њених званичника, а одлуке судова су водиле до закључка да се кршења правила перемпторних норми не могу приписивати држави, већ само њеним представницима који су их учинили, чак иако су их кршили у име државе.

Најпознатији пример нам је можда спор Немачке и Италије пред Међународним судом правде, поводом низа других процеса које је Италија повела против Немачке под претпоставком универзалне јурисдикције, како би обезбедила надокнаду италијанским држављанима, чија је права Немачка кршила током Другог светског рата актима депортације, принудног рада и другим нехуманим делима према цивилима (Boggero, 2013: 379; De Sena and De Vitor, 2005: 89-93; Kaldunski, 2014: 55-60). Немачка је тужила Италију и Међународни суд правде је пресудио да Италија јесте прекршила правила државног имунитета Немачке јер је, између осталог, „дозволила спорове који су вођени против ње на основу кршења међународног хуманитарног права које је учинио Немачки Рајх између 1943. и 1945. године“ (Kaldunski, 2014: 63).

Слични спорови за масакре цивила које је Немачка учинила после Другог светског рата водили су и грчки судови, под претпоставком да „кршење *jus cogens* норми од стране Немачке треба бити сматрано као подразумеваним одрицањем од имунитета“ (De Sena and De Vittor, 2005: 96). Виши специјални суд Грчке је на крају заузео став да међународно обичајно право, за повреде права током оружаног сукоба, не предвиђа изузеће од правила имунитета, тј. његово одрицање (Finke, 2011: 854 и 862).

Рад Комисије за међународно право

Комисија за међународно право је 2006. године започела свој рад на доношењу правила и потенцијалног документа о кривичном имунитету представника државе пред органима друге државе. Први извештај објављен је 2008. године, до сада је објављено укупно седам извештаја (Милисављевић и Новаковић, 2020: 19, 26 и 30), а Комисија још увек није завршила свој рад на ову тему. Приликом доношења последњег извештаја у 2019. години, Комисија је закључила да има простора за даљи развој праксе, имајући

у виду спор који се тада водио пред Међународним кривичним судом – случај „Омар Хасан Ахмад Ал Башир“ (*Omar Hassan Ahmad Al-Bashir*), и даљу расправу о овој теми оставила је и за наредни извештај (International Law Commission, 2019: 9-10 и 67). У међувремену је донета пресуда, а овај спор, као и многи други, показује да је став Међународног кривичног суда да се и највишим државним званичницима може судити за кршење норми *jus cogens*.⁴ Комисија је већ предложила неколико нацрта чланова документа који би регулисали питање имунитета у кривичноправној материји, али остало је још отворених питања. Јако је тешко наћи консензус међу члановима Комисије, али и међу државама, по питању правне природе ових нацрта чланова (да ли су *lex lata* или *de lege ferenda*), као и баланс између функционалног имунитета и норми *jus cogens*, нарочито када су у питању најтежа кривична дела међународног права (International Law Commission, 2019: 4-5). Осврнућемо се на два отворена питања на која Комисија није дала прецизно решење: питање надлежног органа за повлачење имунитета и пренос поступка.

Једна од дилема овог тела јесте који је орган надлежан да у име државе повуче имунитете званичницима против којих се води поступак сходно међународном кривичном праву. Комисија је закључила да треба да се сматра валидним ако се имунитет повуче од стране било ког званичника који ужива персонални имунитет (према Комисији то су шефови држава, председници влада и министри спољних послова), имајући у виду да наведена лица представљају државе у међународним односима. С друге стране, наметнула се дилема шта ако би против једног од наведених лица био покренут спор пред форумом друге државе. Комисија је на основу постојећих правила покушала да реши овај проблем истичући да имунитет могу да повуку и дипломатски агенти акредитовани у држави форума, јер они представљају своју државу пред органима државе у којој се води спор, а из праксе је извела да имунитет могу да повуку и министри надлежни за правосуђе. У сваком случају,

4 „Ал Башир“ је окончан пресудом у мају 2019. Случај се тицао питања да ли је Јордан морао да, сходно Статуту Међународног кривичног суда, због злочина геноцида ухапси и изручи шефа државе Судан када се нашао на његовој територији. Суд је установио да то јесте била обавеза Јордана, коју он није испунио. Више у: Judgment in the Jordan Referral re Al-Bashir Appeal, Judgment No. ICC-02/05-01/09 OА2 of 6 May 2019, 5-7, para. 1-10. Наредни извештај, планиран за 2020. годину, Комисија још увек није донела услед пандемије ковида 19.

Комисија је закључила да државе својим унутрашњим законодавством треба да одлуче о органу који би званичницима против којих се поведе спор пред органима друге државе у име државе требало да повуче имунитет, што је прилично непрецизно и неодређено. Такође, Комисија је закључила и да повлачење имунитета треба да буде изричито и не би требало да буде опозвано (International Law Commission, 2019: 20-23, 29-32 и 35-36).

Узимајући у обзир да би највеће изгледе за процесуирање високог државног званичника имали органи његове државе, Комисија се бавила евентуалном могућношћу за тзв. пренос кривичног поступка – од стране државе форума на државу чији је страни званичник у питању (International Law Commission, 2019: 34 и 51-52). Иако је идеја овог института била да се избегне ситуација да високи државни званичници не одговарају и не буду процесуирани за најтежа кривична дела прописана међународним правом, Комисија наводи да је јако тешко „преносити“ овакве поступке за највише државне представнике, поготову ако се постави питање да ли су ти злочини учињени у приватном својству или у званичном капацитету; напослетку, државе чији је представник у питању процесуирање пред својим органима могу да одбију ако сматрају да би процес био политичке природе. Конкретизацију и овог питања Комисија је оставила државама (International Law Commission, 2019: 51-55). За тако нешто ипак мора постојати политичка воља, имајући у виду да би евентуални акт о кривичном имунитету својих званичника према међународном праву морале да прихвате државе, које још увек нису сагласне у погледу процесуирања својих званичника за међународна кривична дела, а решавању евентуалних спорова не доприноси ни различита пракса међународних судова.

Закључак

После Другог светског рата схватање појма имунитета државних званичника веома се променило – дела која су током Другог светског рата учинили представници Трећег рајха натерала су државе да за ратне злочине, злочине против човечности, али и друге злочине који погађају међународну заједницу, прихвате индивидуалну кривичну одговорност својих званичника, као и њихово процесуирање. Иако је од тада прошло преко седамдесет година, још увек немамо

устаљену праксу на основу које бисмо могли да изведемо закључак о универзалној примени ових принципа. Док Међународни суд правде настоји да пронађе баланс између перемтпорних норми међународног кривичног права и норми општег међународног права о имунитетима највиших званичника, становиште Међународног кривичног суда јесте да и актуелни шеф државе може да одговара за кршење норми међународног кривичног права (Judgment in the Jordan Referral re Al-Bashir Appeal, 2019: 5-8).

Како бисмо имали јединствен документ у овој материји, потребно је да Комисија за међународно право конкретније дефинише правила о органима који могу да повуку имунитет, комуникацији и размени информација између држава и преносу кривичноправног поступка са државе форума на државу чији се представник процесуира. Чак и конкретизована, већина тих правила била би без правне снаге уколико државе не би биле спремне да прихвате процесуирање својих високих званичника за међународна кривична дела.

Литература

1. Akande, D., Shah S. (2011). Immunities of State Officials, International Crimes, and Foreign Domestic Courts. *The European Journal of International Law*, 21(4):815-852.
2. Arrest Warrant of 11 April 2000 (Democratic Republic of the Congo v. Belgium), Judgement, I.C.J. Reports 2002.
3. Bellal, A. (2011). The 2009 Resolution of the Institute of International Law on Immunity and International Crimes? A Partial Codification of the Law? *Journal of International Criminal Justice*, 9: 227-241.
4. Boggero, G. (2013). Without (State) Immunity, No (Individual) Responsibility. *Goettingen Journal of International Law* 5(2): 375-398.
5. Certain Questions of Mutual Assistance in Criminal Matters (Djibouti v. France), Judgment, I.C.J. Reports 2008.
6. De Sena, P., De Vittor, F. (2005). State Immunity and Human Rights: The Italian Supreme Court Decision on the Ferrini Case. *The European Journal of International Law*, 16(1): 89-112.
7. Finke, J. (2011). Sovereign Immunity: Rule, Comity or Something Else?. *The European Journal of International Law*, 21(4): 853-881.

8. Foakes, J. (2011). Immunity for International Crimes? Developments in the Law on Prosecuting Heads of State in Foreign Courts. *Chatham House, International Law Programme Briefing Paper*, 2011/02: 1-16.
9. Frulli, M. (2009). Some Reflections on the Functional Immunity of State Officials. *The Italian Yearbook of International Law*, Volume XIX: 90-99.
10. Gavouneli, M. (2001). *State Immunity, the Rule of Law*. Ant. N. Sakkoulas Publishers, Athens – Komotini.
11. Judgment in the Jordan Referral re Al-Bashir Appeal, Judgment No. ICC-02/05-01/09 OA2 of 6 May 2019.
12. Jurisdictional Immunities of the State (Germany v. Italy: Greece intervening), Judgment, I.C.J. Reports 2012.
13. Kaldunski, M. (2014). The Law of State Immunity in the Case Concerning Jurisdictional Immunities of the State (Germany v. Italy). *The Law and Practice of International Courts and Tribunals 13*: 54-102.
14. Keitner, C. (2015). Functional immunity of State officials before the International Law Commission: The 'who' and the 'what'. *Questions of International Law, Zoom-out 17*: 51-57.
15. Mc Goldric, D., Williams, S. (2013). Current Developments, Public International Law, 1. Immunity of State Officials from the Criminal Jurisdiction of a Foreign State. *International and Comparative Law Quarterly*, 62: 193-224.
16. Mitchell, A. (1999). Leave Your Hat On? Head of State Immunity and Pinochet. *Monash University Law Review*, 25(2): 225-256.
17. Nagan W., Root, J. (2013). The Emerging Restrictions on Sovereign Immunity: Peremptory Norms of International Law, the U.N. Charter, and the Application of Modern Communications Theory. *UF Law Faculty Publications, University of Florida Levin College of Law, UF Law Scholarship Repository*: 376-471.
18. Pisillo Mazzechi, R. (2015). The Functional immunity of State officials from foreign jurisdiction: A critique of the traditional theories. *Question of International Law, Zoom-out 17*: 3-31.
19. Sanger, A. (2016). State Immunity and the Right of Access to a Court under the EU Charter of Fundamental Rights. *International and Comparative Law Quarterly*, 65: 213-228.
20. Sartipi, H., Reza Oraee, H. (2016). Traditional Frameworks of

- Immunity of States and Heads of States of International Law. *International Journal Humanities & Social Science Studies*, Volume-II, Issue-VI: 138-147.
21. Seventh report on immunity of State officials from foreign criminal jurisdiction, by Concepción Escobar Hernández, Special Rapporteur, International Law Commission, Seventy-first session, 2019.
 22. Sucharitkul, S. (2002). Immunities from Jurisdiction in Contemporary International Law. *Publications, Golden Gate University School of Law, GGU Law Digital Commons*, 6: 701-756.
 23. Милисављевић, Б. (2014). *Имунитет државе у међународном праву – осврт на рад Комисије за међународно право*. У „Журнал за криминалистику и право“ Кавран, Д. и др. Криминалистичко-полицијска академија, Београд, стр. 21-32.
 24. Милисављевић, Б., Новаковић, М. (2020). *Имунитети у међународном праву*. Универзитет у Београду – Правни факултет, Београд.

Criminal Immunity of State Officials in International Law

Abstract: *The paper analyzes the practice of the states and international courts regarding the recognition, non - recognition or withdrawal of immunity in cases which are in accordance with international criminal law and against state officials, including high-level officials. This paper offers an analysis of the historical role of World War II in recognizing individual criminal responsibilities in international law, enabling the criminal process and prosecuting officers for violating jus cogens norms. In this sense, we should distinguish the immunity *ratione personae* (personal immunity) from the immunity *ratione materiae* (functional immunity). High state officials such as the Head of State, the Prime Minister and the Minister of Foreign Affairs have the immunity *ratione personae*. On the other hand, the immunity *ratione materiae* is enjoyed by other officials. While personal immunity derives from the function performed by high-rank officials and should ensure unhindered performance of their duties, functional immunity is*

the immunity of the state and should primarily protect the state, not the official, because the official acts only on behalf of the state. Based on this, the paper points out that the practice of domestic courts, the International Court of Justice and the International Criminal Court in recognizing or withdrawing immunity of state officials is inconsistent. The paper analyzes the Seventh Report on Immunity of State Officials from foreign criminal jurisdiction by the Commission on International Law and indicates the areas in which the articles of a potential document on the criminal immunity of state officials in international law should be elaborated. In addition to contradictory judgments of the International Court of Justice and the International Criminal Court, the impossibility of defining uniform rules arises because the states have different understanding and believe that the dignity of the state will be endangered if their high officials are prosecuted by courts of other states. The paper concludes that further monitoring of the work of relevant international and domestic courts is needed in order to uniform rules and produce a draft document on criminal immunity of state representatives in international law based on uniform practice.

Keywords: *criminal immunity, immunity ratione materiae, immunity ratione personae, international criminal law, jus cogens.*

Доц. др Божидар ОТАШЕВИЋ
Криминалистичко-полицијски универзитет у Београду
Владимир ТОНИЋ
Министарство унутрашњих послова Републике Србије

ДОИ: 10.5937/bezbednost22021600

УДК: 343.982:[656.085.5:629.331

Прегледни научни рад

Примљен: 6. 5. 2022. године

Ревизија: 31. 5. 2022. године

Датум прихватања: 30. 6. 2022. године

Трагови пожара у случајевима самозапаљења аутомобила¹

***Апстракт:** Криминалистичко-форензичка обрада аутомобила који су горели је специфично подручје криминалистичке технике због тога што је трасолошка ситуација битно другачија од оне која се среће приликом истраживања других догађаја и кривичних дела. Због релативно малог простора аутомобила и релативно велике густине и запаљиве моћи горивих материјала који се у њему налазе, брзина развоја и снага пожара на таквим возилима може бити врло велика. То доприноси да многи трагови који би могли указивати на могући узрок и начин настанка пожара, могу бити у великој мери или у потпуности уништени. Имајући у виду ту опасност, али и пролазност и непоновљивост неких појава, веома су важни брз излазак на лице места и брзо гашење пожара, праћење и снимање развоја пожара, као и уочавање његових карактеристика. При томе, треба имати у виду да је у оваквим ситуацијама могућност доказивања персоналним изворима доказа сведена на минимум, због чега се криминалистичке истраге морају заснивати на материјалним доказима прибављеним током увиђаја.*

Циљ овог рада је да укаже на специфичне трагове у случајевима самозапаљења возила, и то када је пожар избио у простору око мотора и у кабинџи возила.

***Кључне речи:** аутомобил, пожар, самозапаљење, траг, лице места.*

¹ Рад је настао у оквиру пројекта Фонда за науку Републике Србије „Идеје” – Пројекат акцелерације иновација и подстицања раста предузетништва у Републици Србији – Management of New Security Risks – Research and Simulation Development – NEWSIMR&D.

Увод

Појмови *ватра* и *пожар* често се сматрају синонимима, с обзиром да се и под једним и под другим подразумева процес горења – реч је о хемијском процесу у коме се хемијске материје комбинују са кисеоником из ваздуха, обично дајући јаку светлост, топлоту и дим. Ипак, дистинкцију прави чињеница да је ватра процес горења под контролом човека, док се за пожар то не може рећи – пожар је процес горења изван човекове контроле (Маринковић, Лајић, 2019: 431, Радмиловић, Колар-Греговић, 2010: 50). Са криминалистичког аспекта је кључно питање шта је узрок пожара. Разматрајући проблематику узрока пожара, а полазећи од чињенице да их није могуће све набројати и описати, можемо их посматрати са аспекта делатности човека и поделити их на оне који су настали без утицаја људског фактора и оне које је проузроковао човек (Бошковић, 1998: 193). Узроци који су настали независно од делатности човека јесу природни узроци, а ове друге можемо поделити на случајне (нехатне) узроке и намерне узроке (што су у ствари паљевине). То значи да није сваки пожар кривично дело, већ само онај који је изазван људском радњом чињења или пропуштања, било са умишљајем било из нехата.

Пожари на моторним возилима представљају специфичну област истраживања у оквиру научне области заштите од пожара (Zigar, Blagojević, Radovanović 2017: 107), али и области криминалистичких наука. У нашој криминалистичкој пракси присутна су самозапаљења возила где су узроци пожара техничке природе, али и намерни или криминални пожари – паљевине аутомобила, изазване свесном или промишљеном радњом из различитих побуда и на различите начине, у циљу уништења имовине. Мотиви таквих криминалних аката могу бити различити: освета која може да се базира на безначајним разлозима (свађа, туча, љубомора, завист), прикривање других кривичних дела (крађе, убиства, проневере), застрашивање, изнуда, пироманија (Радмилац, Јованов, 2000: 78), упозорење, претња и томе слично.

Са техничко-технолошког аспекта узроци пожара се најчешће класификују према начину довођења или стварања топлоте (електрична енергија, статички електрицитет, механички узроци...). Та класификација обухвата и самозапаљење (самопаљење) које означава паљење материје без присуства спољног извора паљења

услед самозагревања које је последица хемијских, физичких или биолошких процеса. Као процес самопаљења аутомобила, самозапаљење је искључиво физички процес, што га фундаментално разликује од самопаљења биолошке масе (сена, житарица и других биолошких материја), где процес најпре почиње биолошки.

Са криминалистичког аспекта најбитније је утврђивање узрока пожара. Према неким истраживањима која су спроведена у Хрватској, дошло се до одређених, за криминалисте битних података, који говоре о динамици пожара код аутомобила. Према резултатима тих истраживања, до пуцања стакла долази за 5–6 минута након избијања пожара, до запаљења гума долази за 15–20 минута, када се и чују експлозије, комплетно возило изгори након 30–35 минута, док се пожар сам угаси за 60–70 минута (Peruško, Belaš, 2017: 42). Ова времена могу бити веома корисна уз остале прикупљене податке за касније утврђивање узрока пожара. При томе, када говоримо о пожарима на аутомобилима, све узроке пожара у криминалистичком смислу можемо поделити у две велике групе: самозапаљивање и паљење.

Имајући у виду да је криминалистичко-форензичка обрада лица места једна од најзначајнијих активности у склопу криминалистичке обраде у случајевима пожара код аутомобила, намера нам је да се у овом раду осврнемо на најчешће трагове пожара када се ради о самозапаљењу аутомобила. Стручњаци за утврђивање узрока пожара код аутомобила морају се водити искључиво материјалним траговима – то им је једина водиља у поступку утврђивања узрока пожара. Они морају имати велико стручно знање из различитих области (хемије, електронике, машинства, трасологије). Такође, морају добро познавати конструкцију аутомобила и начин његовог рада и поседовати велико искуство у запажању и препознавању трагова на месту догађаја.

Самозапаљење аутомобила

Самозапаљење аутомобила због техничког квара веома је ретко, али се ипак дешава. До њега може доћи када је возило у покрету, у стању са мотором у раду, као и у мировању, код паркираног возила са мотором ван радног режима. У свим случајевима задатак вештака је да утврди узрок пожара.

Разлози за samozапалење возила могу бити тројакe природе: кварови на електричној инсталацији, технички кварови на механици и неправилна употреба.

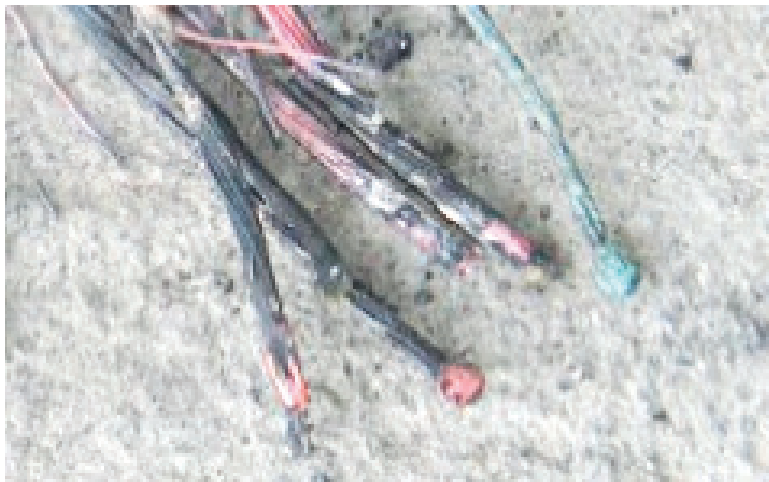
Најчешћи узрок samozапалења возила је квар на електроинсталацијама. Како се аутомобилска индустрија развијала, тако је и акумулирала све више техничких уређаја и електронике, којих раније није било. Код новијих возила могућности за избијање пожара су веће због више струјних кругова, уређаја и електронике под напоном, чак и док је мотор у стању мировања. Те новине се, примера ради, односе на:

- вентилатор мотора;
- централно закључавање;
- системе против отуђења возила;
- четири показивача правца и алармни систем;
- уређаје за повећање комфора путника (унутрашња расвета, савремени аудио и видео уређаји високих перформанси) (Peruško, Belas, 2010: 113).

Овoме свакако треба додати све већу употребу полимера ради побољшања перформанси аутомобила. Полимери такође повећавају могућност за избијање пожара и имају велики утицај на развој и кретање пожара.²

Развој нових електричних инсталација под напоном од 42 V диктирају највећи светски произвођачи аутомобила, а уз њих и највећи произвођачи компоненти за ове инсталације. Са повећањем напона и броја електричних уређаја и инсталација повећава се и ризик од избијања пожара. Механизми настајања кварова на електроинсталацијама су различити. Кварови могу настати услед вибрација, трења, нестручне поправке, преправке, старења материјала, физичких оштећења, дејства глодара и томе слично. Свакако, квар на електроинсталацијама може довести до пожара, услед кога може доћи до делимичног или потпуног оштећења возила.

² Један савремени аутомобил данас може садржати и до 13 различитих полимера, а доминантна су три: полипропилен (32%), полиуритен (17%), и ПВЦ (16%), који чине око 66% укупне пластике која се користи у аутомобилу.

Фотографија 1. Трагови кратких спојева – узроковачи пожара

Узрок паљења могу бити: прегревање електричних проводника, намотаја и других уређаја кроз које протиче електрична струја, кратак спој, варничење и електротермички уређаји и направе (Алексић, Костић, 1982: 40). Код свих ових узрока остаје карактеристичан траг топљења проводника у виду облих и чврстих промена попречног пресека проводника – у виду „куглица”, задебљања, суза, бобица и слично. Ти карактеристични трагови настају као последица варничења и кратког споја или електричног лука, а могу се наћи на самим проводницима или у њиховој ближој околини на присутним материјалима.

Електрична енергија се при пролазу кроз проводник или приликом коришћења у машинама или уређајима претвара делимично у топлотну енергију. Према томе, свакој вредности електричне струје одговара један од одређених пораста температуре. Тај пораст температуре мора бити ограничен, што значи да температура не сме достигати тачку паљења изолације, околних предмета и материјала. Према томе, електрична енергија је узрок пожара када ствара топлоту која достигне критичну температуру паљења материјала који се налази у непосредној близини, а то могу да буду: материјал од кога је направљена изолација, конструктивни елементи и друге запаљиве и експлозивне материје (Алексић, Костић, 1982: 40).

У сваком случају до пожара може доћи или паљењем изолације проводника и/или топљењем проводника. У оба случаја се

може запалити гориви материјал у њиховој близини због пламена и високе температуре ужарених предмета. Узрок пожара је квар на електроинсталацијама – квар на проводнику односно оштећење изолације, услед чега је дошло до приближавања и додиривања проводника различитог потенцијала, затим до загревања, паљења изолације и/или топљења проводника, паљења присутне гориве материје и на крају пожара. Разлика је у томе што у првом случају, због закаснеле реакције осигурача, највероватније неће доћи до затопљења металних проводника, те неће ни остати карактеристични трагови кратког споја у виду затопљених крајева прекинутог проводника.³ У овом случају дошло је до паљења изолације и, чим се проводник почео топити, реаговао је осигурач. Пламен на изолацији је узрок пожара, међутим, због реакције осигурача престаје проток електричне енергије и проводник почиње да се хлади, не мењајући значајније свој облик и континуитет.

У другом случају ће течни метал (најчешће бакар) својом веома високом температуром⁴ запалити готово сваки гориви материјал који додирне (дрво, пластику, тканину, папир и др.) и оставиће карактеристичне трагове кратког споја у виду капљица метала, најчешће на оба краја прекинутог проводника. У тим ситуацијама могу се пронаћи карактеристични материјални трагови који несумњиво потврђују кратак спој, као и то да је проводник био под напоном у тренутку избијања пожара. Чврсте капљице метала се могу пронаћи и у непосредној околини (на металу, у гаражи, затопљени у прегорелој гуми, пластици и томе слично). Они су углавном неправилног лоптастог облика, у облику суза или куглица, углавном ситних али различитих димензија, и могу се осетити под прстима јер нарушавају димензије проводника. Најлакше их је визуелно прегледати ако се претходно потопе у воду. На тај начин ће се испрати продукти пожара, а саме куглице ће „засијати” на светлости.

У сваком случају, код ових узрока пожар ће се углавном ширити **равномерно** у свим правцима са тенденцијом **нагоре**, неће дола-

3 У овој ситуацији у склопу криминалистичко-форензичке обраде лица места потребно је детаљно прегледати проводник у циљу евентуалног проналажења карактеристичних трагова електричног лука, који не прекида нужно проводник, већ му мења само попречни пресек, а на том месту се под прстима могу осетити ситне чврсте куглице затопљеног материјала.

4 Електрични лук има температуру 1500 до 4000°C и може запалити сваки материјал, било додиром било зрачењем. Карбонизација ПВЦ омотача јавља се на 200°C, бакар се топи на 1083°C (Спасић, С., Јованов, Р., Павловић, А., 1998: 123).

зити до екстремно бурне реакције, захватаће **редом** све присутне материјале и на њима ће остављати разне трагове термичке деградације. Изузетно, пожар ће променити понашање уколико захвати неку лакозапаљиву или експлозивну материју, што ће, наравно, видно нарушити његово „складно” кретање.

Разлози за самозапаљење возила могу бити и технички кварови на механици возила, као што су: проклизавање ремена, прегревавање кочионих елемената,⁵ заривавање лежајева, гребање ротирајућег дела по фиксном делу, квар на издувном механизму, квар на вентилима мотора, квар на систему за довод горива и тако даље (Peruško, Belas, 2010: 108).

Неправилна употреба возила још један је од начина који могу изазвати самозапаљење возила. Најчешће се ради о вожњи аутомобила са подигнутом ручном кочицом, вожњи преоптерећеног аутомобила, када долази до прегревања пнеуматика, подизања броја обртаја возила на максимум док је возило у мировању, или о држању мотора на максималном броју обртаја приликом његовог прегледа.

Такође, чест узрок пожара код аутомобила може бити непрописан превоз опасних и лако запаљивих материја. У криминалистичкој пракси су забележени случајеви превозења горива у пртљажном простору, тада је потребна само једна варница да изазове пожар и у потпуности уништи аутомобил, или ситуација када вариоци превозе боце које у возилу испуштају запаљиви гас, где је довољно да се отворе врата и упали светло на крову аутомобила, па да дође до гасне експлозије.

Утврђивање узрока пожара код самозапаљења аутомобила

Када говоримо о пожарима код аутомобила, основно питање је да ли је пожар изазван људском радњом или није. Ако јесте, битно је утврдити да ли је изазван намерно (паљевина) или случајно, из нехата. Када је реч о аутомобилима, много се чешће региструју пожари него паљевине. Међутим, ту треба имати на уму да се узрок једног броја пожара и не утврди, а међу њима свакако има и паљевина. Тако се у практичном раду дешава да се паљевина некада сматра пожаром изазваним другим узроцима, па самим тим учинилац остаје ван кривичног прогона (Бошковић, 1998: 195).

⁵ До прегревања кочионих елемената најчешће долази услед неисправности или блокаде кочица.

Основно криминалистичко питање свакако јесте шта је пожар изазвало, односно шта је узрок пожара. Међутим, узрок пожара није једноставно утврдити, као што није једноставно ни извршити увиђај, јер се ради о трасолошки интензивно контаминираном месту догађаја. Уништењу криминалистички важних трагова, односно контаминацији лица места, код пожара на путничким аутомобилима доприносе врло концентрисане радње власника возила, особа притеклих у помоћ и ватрогасаца на једном објективно малом простору.

Због променљивих и краткотрајних појава попут мириса, боје дима, распореда и тока горења, боје пламена, метеоролошких и светлосних услова, стручњаци за рад на месту пожара треба да изађу на место догађаја одмах, у његовом најранијем стадијуму, по могућности још током горења и развијања пожара, као и током његовог неутралисања и гашења (Радмиловић, Колар-Греговић, 2010: 52).

Када говоримо о пожарима код путничких аутомобила, време непрестано ради против увиђајне екипе, јер се с протоком времена, услед горења и других пропратних појава, мењају или у потпуности нестају околности чије утврђивање може помоћи разјашњавању или доказивању чињеница о пожару (Saferstien, 1987: 291). Због тога увиђајна екипа приликом изласка на лице места мора поштовати начело брзине и оперативности, како би могла пратити ток пожара, и фиксирати кључне параметре, а пре свега појаве које су непоновљиве и ограниченог трајања.

Место пожара обилује траговима, јер готово да не постоји део запаљеног објекта на којем нема трагова. Тај привид трасолошке раскоши у ствари је изразити дефицит трагова релевантних за разјашњавање догађаја. Сви трагови затечени на лицу места имају свој значај и због тога се морају сагледати и појединачно и као целина. Мора се утврдити и њихов међусобни однос, односно како утичу једни на друге, у духу поштовања начела критичности и самокритичности.

Руководилац увиђајне екипе, који руководи обрадом места догађаја, одмах након доласка, на бази прибављених информација и уз асистенцију осталих службених лица: врши просторну и временску оријентацију места догађаја; пажљиво обилази лице места; прецизније одређује ширину круга лица места;⁶ препознаје специјално

6 У овим ситуацијама руководилац увиђајне екипе обично проширује првобитни пречник места догађаја.

проблематичне зоне; бира одговарајућу технику наративног описа; прави прелиминарне фотографије и видео-снимке; развија општу верзију догађаја; одређује особље и опрему за посебне задатке; идентификује и штити релевантне предмете и трагове; прави опширне белешке ради документовања околности и услова места догађаја и његове околине (Жарковић, Кесић, Бјеловук, 2012: 104). На самом почетку мисаоне реконструкције догађаја треба одговорити на следећа питања:

- да ли је пожар почео унутар возила или на спољашности каросерије;
- да ли је почео испод поклопца мотора или на поклопцу мотора;
- да ли је пожар почео док су врата и поклопац мотора били у затвореном или отвореном положају;
- у ком положају су била врата и стакла на почетку пожара.

Стручњаци за пожаре приликом прегледа запаљеног возила поклањају велику пажњу термичким оштећењима и деформацијама на каросерији, као и траговима у унутрашњости возила, ради утврђивања места настанка пожара, такозваног центра пожара. У центру пожара треба тражити узрок пожара, до кога нас воде управо трагови пронађени на лицу места. *На пример, карактеристични трагови кратког споја, који су пронађени изван центра пожара и далеко од њега, никако не могу бити узрок пожара, већ његова последица.*

Старо је криминалистичко правило да свака верзија догађаја мора да има и контраверзију, зато се искусни криминалисти приликом вршења увиђаја увек морају запитати *зашто није другачије, како би изгледали трагови да је други узрок пожара или да је центар пожара на другом месту или који би се карактеристични трагови развили да је други узрок пожара, а центар на другом месту* и тако даље. Све су то креативна питања на која чланови увиђајне екипе прво треба да одговоре себи, а касније, у следећим фазама кривичног поступка, и другим заинтересованим субјектима.

При томе је веома важно да стручњаци имају искуство и знање за проналажење трагова, њихово описивање и образлагање. Вештина, искуство и знање стручњака долазе до изражаја код интерпретације трагова који су током гашења променили положај. Наиме, код гашења пожара код аутомобила често под деловањем млаза воде долази до измене места догађаја, односно до помицања или чак премештања трагова због интервенције ватрогасаца или због спасавања људи и имовине у возилу и око њега (Peruško, Belaš, 2017: 43).

Детаљним прегледом возила, када је утврђен центар (или центри) пожара, стручно лице мора одредити којој групи припада узрок пожара – да ли је у питању технички квар, нехат, или паљевина. **Преглед почиње тамо где је возило највише изгорело, али то не мора бити центар пожара.** Прегледа се слој по слој, јер слојеви дају податке о редоследу горења, кретању и динамици ширења пожара.

Ако стручњаци детектују да је узрок пожара техничке природе, то јест да се ради о самозапаљењу, онда је у следећем кораку потребно утврдити да ли је возило било у стању мировања или у вожњи, на основу чега се спроводи даља криминалистичко-форензичка обрада лица места.

Уколико је возило опремљено компјутером и он није термички оштећен, потребно га је однети у овлашћени сервис и прочитати податке (Peruško, Belaš, 2017: 43). Из прочитаних података се може видети у каквом је стању било возило пре избијања пожара, односно да ли је било у квару.

Након сасвим поузданог утврђивања да је узрок пожара самозапаљење аутомобила, истрага престаје.

Погрешно утврђен узрок пожара може довести до тешкоћа у истрази, односно до трагања за непостојећим извршиоцем или до неоткривања и непроцесуирања стварног извршиоца.

Специфични трагови код самозапаљења возила

Специфични трагови у овом случају јесу они трагови који су карактеристични само за пожаре и паљевине, попут трагова горења, кратког споја и термичких деструкција. Да би смо их уочили и правилно фиксирали, неопходно је свеобухватно опажање, засновано не само на знању, већ и на искуству. Сви ти трагови могу се пронаћи у центру пожара⁷, у ближој околини места пожара и на особама које су се задесиле на месту настанка пожара (Pavšić, Modly, Veić, 2016: 616).

Најчешће се најинтензивнија оштећења почетног пожара проузрокованог електричном енергијом могу уочити са једне и са друге стране противпожарне преграде возила (преграде између простора мотора и кабине возила) јер се на тим местима налази највећи део електричних инсталација (Кулишић, Медић, 2012: 316).

⁷ Ови трагови су кључни за утврђивање узрока пожара, односно начина на који је дошло до развијања високе температуре или остварења других услова за настанак пожара.

Већина пожара на аутомобилима узрокованих електричном енергијом последица је кратког споја, то јест директног контакта неизолираних проводника који су под напоном. Код додира оштећеног електричног проводника под напоном са металним деловима возила долази код искрења и кратког споја. На месту кратког споја развија се температура од 1500°C, због чега долази до запаљења присутног горивог материјала (гума, пластика, уље, бензинске паре). До веома јаке струје у колу долази зато што је тада отпорност у колу минимална, тј. тежи нули, а струја неограничено расте, тј. тежи бесконачности. Код новијих возила могућности за избијање пожара су веће због више струјних кола, уређаја и електронике под напоном, чак и у ситуацијама када мотор возила није у радном режиму.

Поједини трагови самозапаљења возила у простору мотора

Проводници електричне инсталације налазе се у готово сваком делу возила, па и у простору мотора. Пошто се у простору мотора налази и део система за снабдевање мотора горивом, постоји могућност да почетни пожар који је проузрокован електричном енергијом веома брзо захвати и систем за снабдевање горивом, те да се због тога ватра нагло разбукта. Приликом увиђаја је потребно посветити посебну пажњу прегледу електричних проводника, који су често без изолације (најинтензивније у центру пожара), која је изгорела у пожару или је угљенисана на проводницима. Посебно треба прегледати прекинуте проводнике и утврдити да ли је прекид настао због механичког (кидање) или термичког узрока (топљење). Код механичког прекида проводника ивице су оштре на месту прекида, а код термичког узрока ивице су заобљене. Изглед ивице се утврђује одмах на лицу места, и то је једноставно утврдити уз помоћ лупе или микроскопа.

На фотографијама 2 и 4 приказани су специфични трагови који указују да је пожар почео испод поклопца мотора возила док је он био у затвореном положају.

Фотографија 2. Печатно прегоривање на поклопцу мотора са спољашње стране

Ови трагови се могу пронаћи на спољашњој површини поклопца мотора, по ивицама поклопца мотора, на унутрашњој површини поклопца мотора и на електроинсталацијама испод поклопца мотора. Сваки пронађени траг треба детаљно, јасно и стручно образложити и поткрепити фотографијама у складу са правилима струке.

Печатно прегоривање као траг

На фотографији број 2 на спољашњој површини поклопца мотора уочава се местимична термичка деградација у виду „печатног“ прегоривања боје и лака са јасно дефинисаним обликом. Између прегорелих печата уочавају се површине које нису у потпуности прегореле. Оне ограничавају и раздвајају ове „печате“, очигледно их издвајајући из целине. Овакав траг нам показује смер кретања пожара, односно указује да се ради о пожару који је почео испод поклопца мотора, односно изнутра. Наиме, да је пожар почео споља, на спољашњој површини поклопца мотора, горива материја (боја и лак) сагоревала би равномерно, ширећи се у свим правцима,

тако да не би долазило до печатног (местимичног) сагоревања, јер не постоје препреке. Другим речима, пожар не би, условно речено, „прескакао” материјал истог састава.

Фотографија 3. Ојачања поклопца мотора са унутрашње стране

Међутим, ако пажљиво погледамо фотографију број 3, уочићемо да поклопац мотора са унутрашње стране има своју (фабричку) конструкцију, односно металне греде које су костур поклопца мотора. Ове греде се у пожару понашају као препреке за равномерно кретање пламена и температуре. Оне температуре и пламену физички не дозвољавају равномерно кретање. Зато пожар оставља „пресликану шару” на лицу поклопца мотора. Искусни криминалисти, посматрајући спољашњу површину поклопца мотора, могу претпоставити облик његове конструкције која се налази на унутрашњој страни поклопца.

У конкретном случају температура је била виша на површини поред металних греда, а нижа на местима где греде (конструкција) додирују поклопац мотора. На тим местима греде су браниле пламену физички контакт са унутрашњом површином поклопца. Услед тако неравномерног простирања пламена и температуре дошло је до печатне термичке деградације као појавног облика **трага смера кретања пожара**.

Даљом анализом на фотографији број 2 уочавамо зацрњене троуглове који су у ствари слика конструкције са унутрашње стра-

не поклопца мотора која је приказана на фотографији број 3. Овај траг је посебно битан у почетној фази увиђаја за одређивање центра пожара, смера кретања пожара и положаја поклопаца мотора у време избијања пожара. Међутим, и када уочимо овакав траг, морамо водити рачуна да не доносимо прерано закључке, јер сваки траг треба претходно проверити и упоредити са другим доказима на месту догађаја, а криминалистичку истрагу посматрати као слагалицу, где је сваки траг понаособ део те слагалице. Уз то, за стручну и научну анализу, као и за разумљиво објашњење пронађених трагова, потребан је мултидисциплинаран приступ.

Димни ореол као траг

Димни ореол је још један у мноштву трагова које можемо пронаћи у склопу криминалистичко-форензичке обраде аутомобила који су горели (фотографија 4). Тај траг одбацује могућност постојања поспешивача горења на поклопцу, али и могућност да је спољашност поклопца мотора место настанка пожара. Да је површина поклопца мотора поливена неким поспешивачем горења, рецимо бензином, он би се сливао под утицајем гравитације и имали бисмо, сасвим сигурно, трагове прегоревања предње ивице поклопца мотора као најниже тачке поклопца мотора.

Фотографија 4. Димни ореол на ивици поклопца мотора

Овако, без сумње одбацујемо присуство поспешивача горења, али и спољашњост поклопца мотора као место настанка пожара. Наиме, димни ореоли у виду зацрњења по ивицама поклопца мотора и непосредно испод њих несумњиво показују да је туда пролазио дим и са њим продукти сагоревања, који су се хватали за површину поред које су пролазили. Пошто се дим увек креће одоздо нагоре, несумњиво је да је место настанка пожара испод поклопца мотора.

Такође, и овај траг нам указује да је поклопац мотора у тренутку почетка пожара био у затвореном положају, јер у супротном не би настао. Да је поклопац био отворен, пламен би захватао поклопац мотора највише са унутрашње стране и одлазио би у простор слободно. Не би ни било разлога да се пламен и дим провлаче и проналазе простор за ослобађање, јер је поклопац отворен. А до печатног горења не би ни дошло, већ би пламен и дим оставили траг горења у виду левка са ширењем према више позиционираном делу поклопца мотора. Овако, наилазивши на физичке баријере услед затвореног поклопца, температура и пламен се нису ширили слободно и растеређено, већ су излазили тамо где је било макар мало простора у смеру одоздо нагоре, што је довело до појаве оваквих трагова.

Некада су ови трагови изражени, као фотографијама 2 и 4, а некада су једва уочљиви, али увек имају исти криминалистички значај.

На крају, у готово свим случајевима самозапаљења аутомобила, где је узрок пожара кратак спој, а место настанка пожара простор око мотора, испод затвореног поклопца ће, услед развоја пожара, доћи до ефекта „рерне”, па ће сви гориви материјали око мотора бити термички деградирани у мањој или већој мери, **али свакако више него на спољашњости возила**. Овакву разлику такође можемо третирати као траг који у склопу других трагова има велики криминалистички значај и указује на место настанка пожара. Методом компарације у конкретном случају долазимо до закључка да је пожар почео око мотора, док је поклопац био затворен.

За ову врсту увиђаја потребни су интелектуално ангажовање, аналитичко промишљање, специјалистичко знање, као и искуство које омогућава квалитетно запажање, обраду и тумачење пронађених трагова. У склопу мисаоне реконструкције догађаја треба обратити пажњу на све трагове који иду у прилог верзији да се у

конкретном случају ради о самозапаљењу возила, али свакако треба објаснити и евентуално присуство трагова који можда показују супротно. Старо је криминалистичко правило да у вези са конкретним догађајем морамо имати најмање две верзије. За утврђивање пуне истине у склопу криминалистичке обраде није довољно да се докаже истинитост једне верзије, већ је потребно доказати и неистинитост свих осталих.

Фотографија 5. Траг кратког споја

Детаљним прегледом центра пожара, на крају проналазимо и сам узрок пожара, односно карактеристичан траг затопљења бакарног проводника у виду прекинутог проводника са заобљеним ивицама прекида, настао на добро познат начин који смо већ описали (Фотографија 5).

Трагови који показују да је центар пожара унутар кабине возила

Ако је до пожара дошло у кабини возила, увек треба проверити могућност настанка пожара деловањем жара неугашене цигарете која је испала на неку лако запаљиву материју у кабини возила или услед тињајућег горења неугашеног опушка у пепељари пуној других опушака, папирних марамица, комадића папира и томе слично. Такође, у склопу криминалистичко-форензичке обраде лица места увек треба изузети узорак из центра пожара ради утврђивања евентуалног присуства поспешивача горења. Када пожар почне унутар кабине возила у ситуацијама самозапаљења, најугроженији је тај централни део возила. Пожар ће се развијати равномерно у свим правцима са тенденцијом нагоре, као и увек. Ако су врата и прозори затворени, у кабини возила постићи ће се ефекат „рерне” на исти начин као и код самозапаљења возила у простору око мотора када је поклопац мотора затворен. То значи да ће сви гориви материјали (тканина, пластика, сунђер, гума и друго) бити термички деградирани у зависности од интензитета и трајања пожара.

Фотографија 6. Изглед камиона када је пожар почео у кабини, а узрок је кратак спој на инсталацијама у пределу осигурача

Центар пожара ће по правилу бити место на којем су најизраженија таква оштећења и оно се најчешће подудара са местом избијања пожара. Свакако, динамика развоја пожара је таква да ће најпре сагорети унутрашњи гориви материјали, онда спољашњи и тек на крају материјали на најдоњим деловима возила (доњи део врата, доње бочне ивице, подножје возила). Уколико се пожар на возилу у чијој је кабини дошло до самозапаљења локализује и угаси или самогаси, возило ће изгледати као на фотографијама 6, 7 и 8.

На фотографијама 7 и 8 уочава се школски пример центра пожара у кабини возила, који одликује доња граница горења на вратима и доњим бочним ивицама возила. На тим местима готово увек овако остаје несагорела горива материја (боја и лак) са јасним границама горења, **која није вертикално прекинута**. Пружа се дуж доњих бочних ивица и углавном има „исту” висину, како је приказано на фотографији број 8.

Наиме, ове делове пожар захвата тек на крају. И кад је прекинут, односно угашен у некој фази, остаје овакав траг који несумњиво показује да је пожар почео унутра, у кабини возила. Значај овог трага је понекад круцијалан, јер он остаје и када возило готово у потпуности изгори, пошто доње ивице аутомобила бивају најкасније захваћене.

Фотографија 7. Изглед бочне стране возила у ком је дошло до самозапаљења услед квара на инсталацији грејача у возачевом седишту

У таквим ситуацијама описани траг је теже уочљив, али ипак може постојати и може се направити разлика у горењу горњих и доњих делова врата, а може се и фиксирати фотографијом. Овај траг нас наводи на закључак где је центар пожара, те на том месту треба тражити и узрок пожара.

Фотографија 8. Изглед возила након самозапаљења централне конзоле унутар кабине

Али, ако постоји било какав вертикални прекид овог трага, то указује на могућност присуства лако запаљиве течности, која је услед горења током сливања направила тај прекид. У том случају се анализира садржај испод прекида, па се он повезује са другим горивим материјама испод прекида и у његовој непосредној близини. Наиме, могуће је и да неки картон, папир, гума, пластика и сл. услед горења направе тај прекид, што морамо узети у обзир. Уколико нема трагова неког лако запаљивог материјала испод возила, вероватно се на том месту сливала лакозапаљива течност, направивши тако левкасто оштећење услед локалног горења. Можемо је потражити у подлози непосредно испод прекида, а самим тим и доћи до центра и узрока пожара.

Закључак

Истраживање динамике настанка пожара, центра пожара и узрока пожара аутомобила који су горели, због бројних, пре свега трасолошких посебности, захтевно је и специфично подручје криминалистичко-форензичке обраде лица места. Изазови у овој области тек предстоје, имајући у виду употребу нових материјала у конструкцији аутомобила, те производњу возила на алтернативна горива, као и на хибридни и електрични погон. Све веће батерије, већи капацитет резервоара и присуство савремених материјала као што су полимери, композити и други, могу знатно утицати на развој и кретање пожара, па и на трагове пожара, што треба узети у обзир.

У раду су анализирани најчешћи трагови у случајевима самозапаљења возила када је пожар избио у простору око мотора и у кабини возила. Анализирањем свих аспеката пожара и специфичних трагова карактеристичних за овакве догађаје могу се извући одређене поуке применљиве за све будуће сличне случајеве. Стандардизација поступања, посебно у подручју трасологије, и познавање најчешћих трагова који се јављају у случају самозапаљења аутомобила, неопходни су кораци за успешно истраживање пожара и доношење релевантних закључака. Када је пожар избио у простору мотора, карактеристични трагови (печатно прегоревање, димни орел) настају на спољашњој површини поклопца мотора, по ивицама поклопца мотора, на унутрашњој површини поклопца мотора и на електроинсталацијама испод поклопца мотора, и они указују на место избијања пожара и самозапаљење аутомобила као узрок настанка пожара. Ако је место настанка пожара у кабини возила, на доњим ивицама врата и доњим бочним ивицама готово увек остаје несагорела горива материја са јасним границама горења. Те делове пожар захвата на крају, а несагорела горива материја на овим местима указује да је пожар почео у кабини возила. За стручну и научну анализу и разумљиво објашњење ових трагова потребни су мултидисциплинаран приступ и поседовање одговарајућих специјалистичких знања. Због тога се утврђивање узрока пожара може препустити само стручним лицима и вештацима који су са форензичког становишта компетентни за истраживање оваквих догађаја.

Литература

1. Алексић, Ж., Костић, Р. (1982). *Пожари и експлозије*. Београд.
2. Бошковић, М. (1998). *Криминалистичка методика*. Полицијска академија, Београд.
3. Жарковић, М., Бјеловук, И., Кесић, Т. (2012). *Криминалистичко поступање на месту догађаја и кредибилитет научних доказа*. Криминалистичко-полицијска академија, Београд.
4. Zigar, D., Blagojević, M., Radovanović, R. (2017). Simulacije požara na motornim vozilima u forenzičkom inženjstvu, *NBP – žurnal za kriminalistiku i pravo* 22 (3): 107-121.
5. Kulišić, D., Medić, G. (2012). O kriminalistički znakovitim obilježjima požara na osobnim automobilima. *Policija i sigurnost*, 21(2): 293-326.
6. Маринковић, Д., Лајић, О. (2019). *Криминалистичка методика*. Криминалистичко-полицијски универзитет, Београд.
7. Peruško, S., Belas, D. (2010). Uzroci požara vozila. *Policija i sigurnost*, 19(1): 107-114.
8. Pavšić, B., Modly, D., Veić, P. (2006). *Kriminalistika I*, Golden marketing-Tehnička knjiga, Zagreb.
9. Peruško, S., Belas, D. (2017). Gašenje požara i utvrđivanje uzroka požara na vozilima. *Vatrogastvo i upravljanje požarima*, 7(1): 41-58.
10. Радмилац, Д., Јованов, Р. (2000). *Расветљавање узрока пожара*, ВШУП, Београд.
11. Radmilović, Kolar-Gregorić, T. (2010). Kriminalističko istraživanje požara – kriminalističko-tehničko gledište. *Policija i sigurnost*, 19(1): 50-66.
12. Saferstien, R. (1987). *Criminalistics, An introduction to Forensic Science*. Prentice – Hall, Inc, New Jersey.
13. Спасић, С., Јованов, Р., Павловић, А. (1998). *Пожар, експлозија, провала – инжењерско-технички приручник*, Београд.

Traces of Fire in Cases of Car Self-Ignition

Abstract: *Criminal-forensic treatment of burning cars is a specific area of forensic technology due to the fact that the traceology situation is significantly different from that encountered when investigating other events and crimes. Due to the relatively small space of the car and the relatively high density and flammability of the combustible materials contained in it, the speed of development and fire power on such vehicles can be very high. This contributes to the fact that many traces that could indicate the possible cause and manner of the fire can be largely or completely destroyed. Having in mind that danger, but also the transience and unrepeatability of some phenomena, it is very important to quickly go to the scene and quickly put out the fire, monitor and record the development of the fire, as well as notice its characteristics.*

The aim of this paper is to point out specific traces in cases of vehicle self-ignition, when a fire broke out in the area around the engine and in the vehicle cabin. Specific traces were specially analysed, indicating that the fire broke out under the hood of the vehicle while the hood was in the closed position. These traces can be found on the outer surface of the hood, on the edges of the hood, on the inner surface of the hood and on electrical installations under the hood.

The seal-like burns indicates that the fire started inside, under the closed hood. This trace is actually a “painted pattern” of the hood construction on its outer surface. Also, the smoke halo (ring) was analysed as a trace that excludes the possibility of the existence of combustion accelerators, but also the possibility that the exterior of the engine cover is the place where the fire occurred. The smoke halo (ring) indicates that the hood was in the closed position at the time of the fire, because if it had been in the open position, this trace would not have occurred. Finally, traces were analysed that indicate that the centre of the fire is in the cabin of the vehicle, with special reference to the lower burning limit on the door and the lower side edges of the vehicle. Namely, in these places there is almost always unburned combustible

matter (paint and varnish) with clear burning limits, which are not interrupted vertically. These parts are caught in the fire only at the end, and unburned combustible matter in these places indicates that the fire started inside the vehicle cabin.

Keywords: *car, fire, self-ignition, trace, spot (location).*

Božidar OTAŠEVIĆ, PhD, Assistant Professor
University of Criminal Investigation and Police Studies, Belgrade
Vladimir TONIĆ
Ministry of the Interior, Republic of Serbia, National Centre for
Criminalistic Forensics

DOI:10.5937/bezbednost22021830

UDK: 343.982:[656.085.5:629.331

Pregledni naučni rad

Primljen: 6. 5. 2022. godine

Revizija: 31. 5. 2022. godine

Datum prihvatanja: 30. 6. 2022. godine

Traces of Fire in Cases of Car Self-Ignition¹

Abstract : *Criminalistic and forensic processing of vehicles damaged by fire is a specific field of crime scene investigation because the situation in terms of traceology is significantly different from the ones encountered when investigating other events and criminal offences. Due to the relatively small space of the car and a comparatively high density and flammability of fuel and other materials contained in it, the speed of development and the intensity of fire on such vehicles can be very high. This contributes to the fact that many traces that may indicate possible causes and origins of fire may be largely or completely destroyed. Bearing in mind this danger, but also the transience and unrepeatability of certain phenomena, it is very important to promptly arrive at the scene of fire and quickly extinguish it, as well as to monitor and record the development of fire, observing its characteristics. In addition to this, it should be borne in mind that in these situations the possibilities of proving by personal sources of evidence is minimal, so that criminal investigation must be based on material evidence collected during the crime scene inspection. The paper aims to point out specific traces in cases of spontaneous car combustion, particularly in cases where fire started in the area around the engine and in the passenger area.*

Keywords: *car, fire, self-ignition, trace, (crime) scene.*

¹ The paper has originated from the project of the Fund for Science of the Republic of Serbia *Ideas – The project of accelerating innovations and encouraging the development of entrepreneurship in the Republic of Serbia - Management of New Security Risks – Research and Simulation Development - NEWSIMR&D*".

Introduction

The Serbian language uses two different terms to denote fire - *vatra* and *požar* and these are frequently regarded to be synonymous as both of them relate to the process of burning – the chemical process in which chemical substances combine with oxygen from the air, usually giving off intense light, heat and smoke. Yet a distinction can be made between the two terms given the fact that *vatra* denotes the process of burning controlled by humans, whereas *požar* is the process of burning over which man has no control (Marinković, Lajić, 2019:431, Radmilović, Kolar - Gregović, 2010:50). From the aspect of crime investigation, the central question is that of what causes fire? Considering the issue of fire causes and starting from the fact that it is not possible to list and explain all of them, we can observe them from the aspect of human activity and divide them into those originating without the influence of the human factor and those caused by man (Bošković, 1998:193). The latter are natural causes, whereas the former can be divided into accidental (non-intentional) causes and intentional causes of fire, as is the case with arson. This implies that not all cases of fire are criminal offences, but only those caused by human activity or failure to act, whether negligent or intentional.

Fire on motor vehicles represents a specific area of research in the scientific field of fire protection (Zigar, Blagojević, Radovanović 2017:107), but also in the field of crime investigation sciences. The Serbian national crime investigation practice notes examples of self-ignition of vehicles wherein the causes of fire are of technical nature, but also intentional or criminal fire – car arsons, caused by conscious or premeditated action driven by various motives, in different manners, and aimed at destroying property. The motives of these criminal actions can be varied: revenge for a range of insignificant reasons (altercation, fight, jealousy, envy), covering up another criminal activity (theft, murder, embezzlement), intimidation, extortion, pyromania (Radmilac, Jovanov, 2000: 78), warning, threat, etc.

From the technical and technological aspects, the causes of fire are most frequently classified according to the manner of transfer or production of heat (electric power, static electricity, mechanical causes), including spontaneous combustion (self-ignition) which denotes the combustion of matter without the presence of external source of ignition due to self-heating which results from chemical, physical or biological

processes. Self-ignition as a process of spontaneous combustion of a car is a purely physical process, which fundamentally distinguishes it from self-combustion of biological mass (hay, cereal, and other biological matters), wherein the process is of biological origin.

From the aspect of crime investigation, the most important step is to establish the cause of fire. According to research conducted in Croatia, some relevant data have been obtained regarding the dynamics of fire on cars. According to the results of these studies, glass breaks/explodes after 5 to 6 minutes from the outbreak of fire, tires start burning after 15 to 20 minutes, when explosions are also heard, the vehicle burns down completely after 30 to 35 minutes, whereas the fire spontaneously extinguishes itself in 60 to 70 minutes (Peruško, Belaš, 2017:42). These time periods, along with other collected data, can be very useful later for establishing the cause of fire. Additionally, when we speak about fires on cars, all causes of fire in terms of criminal investigation can be divided into two large groups: self-ignition and arson.

Bearing in mind that criminalistic and forensic investigation of the scene of fire is one of the most significant activities within investigations in cases of fire on vehicles, the intention of this paper is to give an overview of the most frequent traces of fire in cases of spontaneous combustion of cars. Experts in the field of establishing causes of fire on cars must focus exclusively on material evidence and it is their sole guidance in the process of establishing the cause of fire. They must possess extensive knowledge in various scientific fields (chemistry, electronics, mechanical engineering, traceology). They must also possess substantial knowledge of the structure of the car and its functioning, and a lot of experience in detecting and recognition of traces at the scene of fire.

Vehicle self-ignition

Self-ignition of cars due to technical defects is very rare, but it does occur in practice. Spontaneous combustion may start while the vehicle is on the move, with the engine on, as well as when it is parked and the engine is not in the working regime. The task of an expert investigator is always the same – to establish the cause of fire.

The causes of self-ignition of the vehicle can be of threefold nature: defects on electrical installations, technical defects on the mechanics of

the vehicle, and improper use of the vehicle on the part of the owner.

The most frequent cause of spontaneous car combustion is the defect on electrical installation. As the car industry developed, it accumulated more and more technical devices and electronics, which was not used in the past. Modern cars offer more possibility for fire outbreaks because of more power circuits, devices and electronics under voltage, even when the engine is off. For instance, these novelties include:

- engine fan;
- central lock;
- anti-theft systems;
- direction indicators and the alarm system;
- devices for passenger comfort enhancement, such as interior lighting, modern high-performance audio and video devices (Peruško, Belas, 2010:113).

This list should by all means include the increasing use of polymers for enhancing the performance of cars, which also increases the likelihood of fire outbreaks and greatly influence the development and movement of fire.²

The development of new electric installations with voltage of 42V has been dictated by the world's largest car manufacturers, along with the largest producers of components for these installations. This means that higher voltage, more electronic devices, and more electrical installations increase the risk of fire outbreak. Mechanisms of defect occurrence on electrical installations are varied and may be caused by vibration, friction, unskilled repair, modification, aging of material, physical damage, rodents, and the like. Defective electric installations can certainly result in fire that can lead to partial or complete damage on the vehicle.

² A modern car today may contain up to 13 different polymers, the following three being prevalent: polypropylene (32%), polyurethane (17%), and PVC (16%), which account for approx. 66% of the total plastic used in the car.

Photograph 1. Traces of short circuits - causes of fire

The causes of fire can include: overheating of electric conductors, coils or other devices that conduct electrical power, a short circuit, sparks, and electrothermic devices (Aleksić, Kostić, 1982:40). All of these causes leave characteristic traces of conductor melting in the form of round and solid changes in the cross-section of the conductor – the form of ‘balls’, bulges, tears, berries, etc. These characteristic traces occur as a consequence of sparks, short circuits or electric arc, and can be found on the conductors themselves or on the materials present in their immediate proximity.

When passing through a conductor or during usage in machines or devices, electric power partially turns into heat energy. Accordingly, any value of electric power is matched by a degree of certain rise in temperature. This increase of temperature has to be limited, which means that the temperature must not reach the insulation ignition point, or ignition point of surrounding objects or materials. According to this, electric power is the cause of fire when it creates heat which reaches the critical temperature of ignition of materials in the immediate proximity, which may be: the material from which insulation is made, structural elements, and other flammable and explosive matters (Aleksić, Kostić, 1982:40).

In any event, fire can occur through ignition or conductor insulation or/and melting of the conductor. In both instances, the combustible material in their vicinity may start burning due to flame

and high temperature of overheated objects. The cause of fire is a malfunction in the electrical wiring, i.e., the malfunction of the conductor, that is, damage on the insulation resulting in a contact of the conductors of different potentials, then heating, ignition of the insulation and/or melting the conductors, ignition of the present combustible materials, and finally fire. The difference is that in the former case there most probably would be no melting of metal conductors due to the delayed reaction of the switch, so there would not be characteristic traces of short circuit taking form of the melted ends of a broken conductor.³ In this case, the insulation combustion occurred as soon as the conductor started melting, there was a switch that reacted. The flame on the insulation is the cause of fire, however due to reaction of the switch, stops the flow of electric energy, the conductor starts to cool, not significantly changing its form or continuity.

In the latter instance, liquid metal (most frequently copper), with its very high temperature⁴, shall set on fire almost any flammable material (wood, plastic, fibric, paper, etc.) that it comes into contact with and leave the characteristic traces of a short circuit in the form of metal drops, most often on both ends of the broken conductor. In these situations, characteristic material traces can be found, undoubtedly confirming the short circuit, as well as that the conductor was under voltage at the moment of the onset of fire. Solid drops of metal can be detected in the immediate vicinity (on the metal, in sooth, melted into burnt rubber, plastic and the like). They are mainly of irregular ball-like shape, in the shape of tears or little balls, usually tiny, but of varied dimensions and can be felt under fingers because they are not in keeping with the conductor dimensions. The easiest way to visually examine them is to soak them in water first. In this way the products of fire will be washed away and the balls will “shine” in the light.

In any event, as regards these samples, fire will mainly spread **evenly** in all directions with an **upward** tendency; there will be no extremely violent reaction, it will ignite all materials on site and it will leave various traces of thermal degradation on them. Exceptionally, fire may change

3 In such a situation, forensic processing as part of fire site investigation calls for a detailed inspection of the conductor in order to find characteristic traces of a possible electric arc, which does not necessarily break the conductor, but alters its cross-section, so that tiny hard balls of melted metal can be found there.

4 An electric arc develops temperatures ranging between 1500 and 4000 °C and can ignite any material either in contact or by radiation, whereas carbonization of the PVC lining occurs at 200°C, copper melts at 1083°C (Спасић, С., Јованов, Р., Павловић, А., 1998:123).

behavior if it spreads onto some easily flammable or explosive materials, which will certainly visibly impair the 'harmonious' movement of the fire.

Reasons for vehicle self-ignition can also be technical defects on the mechanics of the vehicles, such as: belt slipping, overheating of braking elements⁵, sealing of the bearings, grinding of the rotating part against the fixed part, a defect on the exhaust mechanism, the defect on the engine valves, a defect on the fuel supply system, and so on (Peruško, Belas, 2010:108).

Improper use of a vehicle on the part of the user is yet another way in which vehicle self-ignition can be caused. Most frequently this includes driving a car with applied hand brake, driving an overloaded car, where overheating of tires takes place, increasing the vehicle rpm on maximum while the car is not moving and keeping the engine rpm on a maximum while examining the engine.

Also, a frequent cause of fire on cars can be inadequate transport of dangerous and highly flammable materials. Crime investigation practice has recorded cases of transportation of fuel in the trunk, when only one spark is needed to start fire and completely destroy the car or a situation when welders transport the bottles which leak flammable gas in the vehicle, when it is sufficient to open the door and activate the car-roof lighting to initiate a gas explosion.

Establishing causes of fire in cases of car self-ignition

When we speak about fires in cars, the main question is: was the fire caused by human activity or not? If the fire was caused by human activity, it is important to establish whether it was caused intentionally (an arson) or accidentally, without intent, negligently. When we speak about burned cars, fires are far more common than arsons. However, what should be borne in mind here when we speak about their respective incidence is that causes of fire remain unestablished for a number of fires, and there are certainly some arsons among them. Thus, in practice, it happens that arson is sometimes regarded as fire caused by other causes and this means that the perpetrator remains beyond the range of criminal prosecution (Bošković, 1998:195).

⁵ Overheating of brake elements most frequently occurs due to malfunctioning or blockage of the brakes.

The main question in terms of crime scene investigation is certainly that of the cause of fire, i.e., what the agent of fire was. However, the cause of fire is not easy to establish, just as it is not easy to inspect the scene of fire because it constitutes an intensely contaminated site in terms of traceology. The destruction of traces in terms significant for fire scene investigation and the contamination of the scene of fire in passenger vehicles are caused by concentrated activities of the vehicle owners, persons who come to aid and firefighters in an objectively limited space.

Due to changeable and short-terms phenomena such as smell, smoke color, order and development of burning, flame color, meteorological and lighting conditions, experts who work at the scene of fire are supposed to reach the site promptly, at the earliest possible stage, preferably while the fire is still burning and developing, as well as when it is being neutralized or extinguished (Radmilović, Kolar - Gregović, 2010:52).

When we speak about fires in passenger vehicles, the time constantly works against the CSI team because with the passage of time - due to burning and other accompanying phenomena – the circumstances whose establishment may help in elucidating or proving the facts about fire may change or completely disappear (Saferstien, 1987:291). Because of this, the investigating team must observe the principle of expedience and operative work when coming to the scene of fire in order to be able to monitor the development of the fire, note key parameters, and primarily the phenomena that are unrepeatable and of limited duration.

The scene of fire abounds in traces because there is virtually no part of the object on fire on which there are no traces, yet this apparent traceological abundance hides an actually acute deficit of traces relevant to the elucidation of the events. All traces found at the scene of fire are of significance and that is why they need to be observed both separately and as a whole, but their mutual relations have to be observed as well, that is, how they influence one another, in the spirit of critical and self-critical thinking.

The leader of the CSI team in charge of processing the scene of fire immediately upon arrival, on the basis of obtained information and assisted by other professionals, performs spatial and time orientation of the location; carefully surveys the scene; establishes more precisely the perimeter of the scene⁶; identifies especially problematic zones; chooses

6 In these situations, the leader of the CSI team usually extends the initial perimeter of the scene.

appropriate techniques of narrative description; takes preliminary photographs and video recordings; develops a general version of the event; deploys personnel and equipment for specific tasks; identifies and protects relevant objects and traces; takes down extensive notes in order to document the circumstances and conditions at the crime scene and its surroundings (Žarković, Kesić, Bjelovuk, 2012;104). At the very start of a reconstruction of the event, the following questions should be answered:

- Did the fire start inside the vehicle or on the outside of the car body?
- Did the fire start under the hood or on the hood?
- Did the fire start while the door and the hood were in the closed or open position?
- What was the positions of the doors and windows at the onset of fire?

Upon examination of a vehicle affected by fire, experts on fire pay a lot of attention to thermal damage and deformations on the car body, as well as to traces inside the vehicle in order to establish the point of origin of fire, the so-called fire center. It is the center of the fire wherein we should look for the cause of fire, and the traces found at the scene will lead us to it. *For instance, characteristic traces of a short circuit, which are found outside the center of fire and far from it can in no way be the cause of fire, but rather its consequence.*

It is an old crime investigation rule that every version of an event has its counter-version and that is why experienced crime investigation officers, when inspecting a crime scene, always ask themselves the following questions: “Why is it not different?”, “What would the traces look like if the cause of fire was different or if the center of fire was elsewhere?” or “What characteristic traces would appear if the cause of fire was different and the center was elsewhere?” and so on. All these are creative questions to which members of the fire investigation team need to answer first to themselves and later – in the following stages of criminal procedure – to other interested subjects as well.

It is therefore very important that the experts have experience and knowledge for finding traces, their description and elaboration. Skills, experience and knowledge of the experts come to the fore when interpreting the traces that have changed position in the course of extinguishing fire. Namely, when extinguishing a fire on a car, changes

at the scene of fire frequently occur due to the water jet, i.e., traces are moved or even relocated due to intervention of firefighters or because of activities aimed at rescuing people and property in and around the vehicle (Peruško, Belaš, 2017:43).

Following a detailed examination of the vehicle during which the center or several centers of the fire are established, an expert must determine which group the cause of fire belongs to: whether it was a technical defect, negligence or arson. **The examination begins where the vehicle is most heavily burned, yet it does not have to be the center of fire.** One layer is examined after another, because the layers give us data on the order of overheating, the movement and dynamics of fire spreading.

If experts establish that the cause of fire is of a technical nature, that is, that it is the case of spontaneous combustion, then the next step would be to establish whether the vehicle was parked or driven, on which further forensic processing of the scene of fire will be based.

If the vehicle is equipped by a computer and if the computer is not thermally damaged, it is necessary to take it to an authorized service and retrieve the data (Peruško, Belaš, 2017:43). The retrieved data can provide us with the information on the condition of the vehicle before the outbreak of fire, that is, whether it was defective.

After absolutely positively establishing that the cause of fire is spontaneous combustion of the car, the investigation is closed.

Wrongly established cause of fire can lead to difficulties in investigation, to looking for a non-existent perpetrator or a failure to find and prosecute an actual perpetrator.

Specific traces in cases of self-ignition

Specific traces in this case are the traces that are typical only of fires and arsons, such as the traces of burning, short circuit, and thermal destructions. In order to detect and properly lift them, it is necessary to have comprehensive perception, based not only on knowledge but also on experience. All these traces can be found in the center of fire⁷, in the immediate proximity of the fire scene and on persons who happened to be at the place of fire origin (Pavšić, Modly, Veić, 206:616).

⁷ These traces are vital for establishing the cause of fire, that is, for establishing the way in which high temperatures developed or other conditions occurred that were necessary for the outbreak of the fire.

The most intense damage by initial fire caused by electric power can most often be observed on both sides of the fire protection in the vehicle (the partition separating the engine from the passenger area) because the largest portion of electric installations is found there (Kulišić, Medić, 2012:316).

Most fires on cars that are caused by electric power result from a short circuit, that is from direct contact of non-insulated conductors which are under voltage. When a damaged electric conductor under voltage touches metal parts of the vehicle, sparking takes place and a short circuit occurs. The temperature of 1500°C develops at the spot of the short circuit due to which combustible materials (rubber, plastic, oil, petrol vapor) are ignited. Very intense power in the circuit occurs because the resistance in the circuit is minimal, i.e., it approaches zero, and the power increases without restraint, i.e., indefinitely. The likelihood of fire is higher in modern vehicles because of a larger number of electric circuits, devices and electronic parts under voltage, even when the car engine is off.

Some traces of vehicle self-ignition in the engine area

Conductors of electric installations are found in almost every part of the vehicle, including the engine compartment. As the engine area also contains a part of the system that supplies the engine with fuel, there is a possibility for an initial fire to be caused by electric power, spreading very fast on to the fuel supply system and result in a sudden outbreak of fire. Upon investigation, it is necessary to pay special attention to examining electric conductors which are frequently without insulation (most prominently in the fire center), as it burns or is charred. Special attention should be paid to broken conductors and establish whether the disruption occurred due to a mechanical cause (tear) or a thermal one (melting). In a mechanical disruption of the conductor, edges are sharp at the place of disruption and in the case of a thermal cause, the edges are curved. The shape of the edges is established immediately at the scene of fire and this can be done easily with the help of a magnifying glass or a microscope.

Photographs 2 and 4 show specific traces which indicate that the fire started under the hood of the car engine while it was in a closed position.

Photograph 2. Seal-like burning marks on the outside of the hood

These traces can be found on the outer surface of the hood, alongside hood edges, on the inside of the hood and on electrical installations under the hood. Every trace that is found needs to be meticulously, clearly and expertly elaborated on and accompanied by photographs in keeping with the rules.

Seal-like burning as a trace

Looking at the photograph no. 2, partial thermic degradation may be noted on the outside surface of the hood in the form of ‘seal-like’ burnt patches of paint and varnish of clearly defined forms. Between the burned ‘seals’, surfaces may be observed that are not completely burnt. These surfaces delineate and separate these ‘seals’, apparently making them stand out from the whole. This trace indicates the direction of fire spreading, that is, it shows that fire started under the engine hood, from the inside. Namely, if the fire had started on the outside, on the external surface of the hood, combustible materials (paint and varnish) would

have burned evenly, so there would be no seal-like (partial) burning, because there would have been no obstacles. In other words, the fire would not have ‘skipped’ the material of the same composition.

Photograph 3. Hood reinforcement on the inside

However, if we carefully examine Photograph no. 3, we may notice that a reinforcement structure on the inside of the hood, that is metal beams that constitute the skeleton of the hood. These beams act as obstacles in cases of fire, as they hamper uniform movement and development of flame and temperature. They physically prevent the temperature and flame to spread evenly. That is why the fire leaves ‘a pattern’ on the outside surface of the hood. Experienced crime scene investigators can draw conclusions regarding the design of structure on the inside of the hood when they see the its outer surface.

In the specific case, the temperature was higher on the surface next to the metal beams and lower in places where the (structural) beams touch the internal surface of the hood. Due to such uneven spreading of flame and temperature, the ‘seal-like’ thermal degradation occurred as an instance of **trace indicating the direction of fire spreading**.

Further analysis of Photograph no. 2 shows black triangles that are actually the image of the structure on the inside of the hood which is shown in Photograph no. 3. This trace is particularly important in the initial stage of the investigation for determining the center of fire, the

direction of its spreading, and the position of the hood at the time of the onset of fire. However, even when we do notice such a trace, care should be taken not to draw conclusions too early, as every trace at the scene of fire needs to be previously checked and compared against other evidence at the scene of fire and investigation has to be regarded as a puzzle wherein each and every trace separately constitutes a part of the puzzle. What is required for an expert and scientific analysis, as well as for explaining discovered traces in a way that is readily understandable, is a multidisciplinary approach.

Smoke halo as a trace

A smoke halo is yet another in the multitude of traces that may be found in the course of fire scene investigation and forensic processing of burned cars (Photograph 4). This trace rules out both the possibility of combustion accelerator presence on the hood and the possibility that the fire started on the outside surface of hood. If the surface of the hood had been splashed with combustion accelerating agent, such as, for instance, petrol, it would drip under the influence of gravity and we would quite certainly have traces of overheating on the front edge, as the lowest point of the hood.

Photograph 4. Smoke halo on the edge of the hood.

In this way we undoubtedly exclude the presence of a burning agent but also the outside surface of the hood as the place where fire originated. Namely, smoke haloes in the form of blackening of hood edges and the area immediately beneath them indicate without any doubt that smoke passed by them along with other products of burning, which stuck to the surface on their way out. As smoke always moves upwards, there can be no doubt that the fire started under the hood.

This trace also shows without a doubt that the hood was in the closed position at the time when the fire broke out. If it had been open, there would be no traces of this kind. The flame in such a case would catch the hood mostly on the inside and would be free to move in space. Had the hood been lifted, there would be no reason for flame and smoke to sneak through.

There would be no seal-like burning, as the flame and smoke would rather leave a funnel-shaped trace of burning, widening towards the higher part of the hood. The way it happened, coming against physical barriers due to the closed hood, the temperature and flame could not spread freely and without obstacles but had to come out where there was at least some space to move in the upward direction, which resulted in this type of trace.

Sometimes these traces are prominent as in photographs 2 and 4, whereas in some cases they may be barely noticeable, yet they always have the same significance in terms of fire investigation.

Finally, in almost all cases of spontaneous combustion of vehicles that are caused by a short circuit and where the point of fire origin is the area around the engine under the closed hood, this enclosed space will reach the effect of the 'baking oven', so that all combustible materials around the engine would be thermally degraded to a smaller or greater extent, **but certainly more so than on the outside surface of the vehicle**. This difference can also be treated as a trace which, combined with other traces, is of great significance for investigation as it indicated the point of fire origin. In the specific case, applying the method of comparison, we come to the conclusion that the fire started around the engine when the hood was closed.

This kind of scene of fire investigation calls for intellectual engagement, analytical thinking, specialist knowledge, as well as experience which allows for keen observation, skilled processing and interpretation of detected traces. As part of reconstruction of the event,

attention should be paid to all traces that support the version that any specific case involves spontaneous ignition of the vehicle, but we also have to explain possible presence of traces which may indicate otherwise. An old rule of crime scene investigation requires that we must have at least two versions of the case under review. In order to establish the whole truth in the course of investigative proceedings, it is not sufficient to prove the truthfulness of one version, but also the untruthfulness of all other versions.

Photograph 5. The trace of a short circuit.

After a detailed inspection of the fire center, we finally establish the cause of fire, that is, the characteristic trace of melted copper conductor in the form of interrupted conductor with rounded edges at the interruption, originating in a well-known way that has already been described (Photograph 5).

Traces indicating that the fire center is inside the passenger area

In situations when fire occurs in the vehicle passenger area, we should always check the possibility that the fire started due to ember of an unextinguished cigarette that fell on to a highly flammable surface in the passenger area or smoldering of an unextinguished cigarette butt in an ashtray full of other cigarette butts, tissues, pieces of paper and the like. In the course of forensic processing as part of fire site investigation, samples should be taken from the fire center in order to establish possible presence of a combustion accelerator. When a fire starts inside the passenger area in situations of spontaneous combustion, the central part of the vehicle will be most affected. The fire will spread evenly in all directions, with an upward tendency, as always. If the doors and windows of the cabin are closed, the effect of the 'oven' will be present in the same way as in cases of spontaneous combustion of the vehicle in the engine area with the closed hood. This means that all combustible materials (cloth, plastic, sponge, rubber, etc.) would be thermally degraded depending on the intensity and duration of fire.

The fire center will as a rule be the spot where such damage is most prominent and it will most frequently match the place where the fire started. The dynamics of fire spreading is such that naturally, the combustible materials on the inside will be the first to burn, then those on the outside and finally the materials at the lowest points of the vehicle (the bottom section of the doors, lower side edges, the foot of the vehicle). If the fire is localized, extinguished or goes out in a vehicle in whose passenger area self-ignition occurred, the vehicle will look as in the photographs 6, 7, and 8.

Photograph 6. The appearance of a truck in which fire started in the cabin due to a short circuit on the installation around the fuse

Photographs 7 and 8 show a typical example of a fire center in the passenger area, which is characterized by the lower burning line on the doors and on the lower side edges of the vehicle. These are the places where unburnt combustible matter (paint and varnish) always remains, clearly delineating the burning on the door, **which is not vertically interrupted**. It stretches along the lower side edges, mostly at the same height, as shown in Photograph no. 8.

Namely, these parts are the last to catch fire and when fire stops or is extinguished at some point, such a trace will remain, clearly indicating that the fire started inside the passenger area. The trace is sometimes of a crucial importance as it remains even when a vehicle is almost completely burnt, because the lower edges of the car are the last to catch fire.

Photograph 7. The appearance of a vehicle side affected by spontaneous burning due to a defect on the heating installations in the driver's seat

In such situations, the described trace is more difficult to spot, yet it may be present, so a distinction can be drawn between burning of upper and lower parts of the door, and the trace can be preserved in a photograph. This trace may lead us to a conclusion as to where the center of fire was and it is the place where we should look for the cause of fire.

Photograph 8. The appearance of a vehicle following self-ignition of the central console inside the passenger area

If there is any vertical interruption of this trace, it indicates the possibility of presence of a highly flammable fluid, which left the interruption due to burning while flowing. In this case, the content found under the interruption is analyzed, compared against other combustible

materials under the interruption and in its immediate vicinity. Namely, some cardboard, paper, rubber, plastic etc. may be present that may have caused the interruption, which must be taken into consideration. If there are no traces of highly flammable material under the vehicle, a highly flammable liquid probably flowed on that spot, making a funnel-like damage due to local burning. We can look for it in the area immediately below the interruption and thereby find the center and the cause of fire.

Conclusion

Exploring the dynamics of fire ignition, fire center and the cause of fire on burned vehicles is a demanding and characteristic area of crime scene investigation and forensic processing due to numerous specific features, primarily related to traceology. Challenges in this area are yet to come, bearing in mind the use of new materials in car construction and the manufacturing of cars using alternative fuels, as well as hybrid and electric engines. Increasingly larger batteries, increased tank capacities, and the presence of modern materials, such as polymers, composites and others, may significantly influence the development and spreading of fire, and thereby the traces of fire, which should be taken into consideration.

The paper analyses the most frequent traces in cases of spontaneous combustion of vehicles in which the fire started in the area around the engine and in the passenger area. From analyzing all aspects and specific traces characteristic of such events, certain lessons can be learned that may be useful for similar cases in future. Standardization of the procedures, especially in the field of traceology, and familiarity with the most frequent traces that occur in cases of car self-ignition represent necessary steps for successful investigation of fires and reaching relevant conclusions. When a fire breaks out in the engine area, characteristic traces (seal-like burning, smoke halo) appear on the outside surface of the hood, along the edges of the hood, on the inside of the hood and on electric installations under the hood, indicating the place of fire origin and spontaneous combustion as the cause of fire.

If the place where the fire originated is in the passenger area, some combustible materials always remain unburned, most frequently on the lower edges of the doors and lower side edges of the vehicle, with clearly outlined limits of burning. These parts are the last to catch fire, so the

unburned matter on these locations indicates that the fire started inside the vehicle cabin. A competent and scientific analysis and clarification of these traces in an understandable manner calls for a multidisciplinary approach and possession of adequate specialist knowledge. Due to this, establishing the cause of fire can be performed only by competent professionals and experts who are, from a forensic point of view, qualified to investigate such events.

References

1. Алексић, Ж., Костић, Р. (1982). *Пожари и експлозије*. Београд.
2. Бошковић, М. (1998). *Криминалистичка методика*. Полицијска академија, Београд.
3. Жарковић, М., Бјеловук, И., Кесић, Т. (2012). *Криминалистичко поступање на месту догађаја и кредибилитет научних доказа*. Криминалистичко-полицијска академија, Београд.
4. Zigar, D., Blagojević, M., Radovanović, R. (2017). Simulacije požara na motornim vozilima u forenzičkom inženjstvu, *NBP-žurnal za kriminalistiku i pravo* 22 (3):107 – 121.
5. Kulišić, D., Medić, G. (2012). O kriminalistički znakovitim obilježjima požara na osobnim automobilima. *Policija i sigurnost*, 21(2):293-326.
6. Маринковић, Д., Лајић, О. (2019). *Криминалистичка методика*. Криминалистичко – полицијски универзитет, Београд.
7. Peruško, S., Belas, D. (2010). Uzroci požara vozila. *Policija i sigurnost*, 19(1):107-114.
8. Pavšić, B., Modly, D., Veić, P. (2006). *Kriminalistika I*, Golden marketing-Tehnička knjiga, Zagreb.
9. Peruško, S., Belas, D. (2017). Gašenje požara i utvrđivanje uzroka požara na vozilima. *Vatrogastvo i upravljanje požarima*, 7(1):41-58.
10. Радмилац, Д., Јованов, Р. (2000). *Расветљавање узрока пожара*, ВШУП, Београд.
11. Radmilović, Kolar-Gregorić, T. (2010). Kriminalističko istraživanje požara – kriminalističko-tehničko gledište. *Policija i sigurnost*, 19(1):50-66.
12. Saferstien, R. (1987). *Criminalistics, An introduction to Forensic Science*. Prentice – Hall, Inc, New Jersey.
13. Спасић, С., Јованов, Р., Павловић, А. (1998). *Пожар, експлозија, провала – инжињерско технички приручник*, Београд.

Nikolina VOJINOVIĆ*

Pravni fakultet Univerziteta u Kragujevcu,
studentkinja doktorskih studija

DOI: 10.5937/bezbednost2202204V

UDK: 327.8(497.6)

Pregledni naučni rad

Primljen: 16. 11. 2021. godine

Revizija: 2. 2. 2022. godine

Datum prihvatanja: 30. 6. 2022. godine

Uloga Kancelarije visokog predstavnika u razvoju politike bezbjednosti Bosne i Hercegovine

***Apstrakt:** Bezbjednosna, politička, društvena, ekonomska i druge situacije u Bosni i Hercegovini mogu biti pod uticajem funkcionisanja Kancelarije visokog predstavnika, prvenstveno zbog same organizacije države i ovlašćenja koja ima visoki predstavnik. U ovom radu izvršeno je preliminarno istraživanje koje se odnosi na ispitivanje uticaja Kancelarije visokog predstavnika na bezbjednosne i druge situacije u Bosni i Hercegovini. Kreiran je upitnik od 12 stavki koje su ocjenjivane primjenom petostepene Likertove skale od strane 15 donosilaca odluka različitih struktura sa aspekta poznavanja funkcionisanja Kancelarije visokog predstavnika i poznavanja njenog rada. Dobijeni rezultati pokazuju da se ne može reći da Kancelarija visokog predstavnika pozitivno utiče na bezbjednosnu situaciju i stabilnost u državi. Najveći procenat odgovora odnosi se na neslaganje sa stavkama upitnika. Osrednjene vrijednosti dobijene su primjenom Bonferroni agregatora (Bonferroni Mean Operator – BMO). Pored toga, prikazana je deskriptivna statistika sa osnovnim parametrima i izvršena provjera unutrašnje konzistentnosti proračunom Kronbah alfa koeficijenta, čija je vrijednost 0.80, što pokazuje validnost kreiranog istraživanja.*

***Cljučne riječi:** bezbjednost, Kancelarija visokog predstavnika, politika, pravo.*

* nikolvojic@gmail.com

Uvod

Državu kao osnovni i preovlađujući oblik socijalne integracije pojedinaca i grupa karakterišu složeni, raznovrsni, dinamični procesi i odnosi, koji u pravno-političkom, ekonomskom i bezbjednosnom pogledu imaju različitu ulogu i dejstvo. Razvoj društvenih odnosa u nacionalnim, regionalnim i međunarodnim okvirima permanentno stvara određen stepen nesigurnosti u svim segmentima ljudskog djelovanja, pa pitanje bezbjednosti postaje jedno od najznačajnijih. Bezbjednost ili sigurnost u jednoj društveno političkoj zajednici obuhvata sve sfere ljudskog života. To je osnovni temelj za uspostavu i provođenje koncepta poštovanja ljudskih prava, napretka i razvoja društva. Teorijski posmatrano, imamo različito definisanje ovog pojma, a pragmatičnost zavisi od funkcionalnosti države i njenih institucija. Bezbjednost može da se analitički posmatra u kontekstu unutrašnjih i međunarodnih odnosa, koji za jednu zajednicu često imaju uzročno-posljedičnu vezu. Za definisanje pojma bezbjednosti i njegove uloge potrebno je odrediti njegove aspekte djelovanja, pravno-normativni okvir i karakter, funkcije države i institucije zadužene za bezbjednost i društvene okolnosti u kojima se ostvaruje. Bezbjednost može da se odnosi na individuu, grupu ljudi, društvenu zajednicu, region ili na međunarodnu zajednicu. Sa jedne strane imamo nosioce potreba za bezbjednošću, a sa druge subjekte koji imaju obavezu i ovlaštenja da je na određenom području obezbjede. U konceptualnom smislu govori se o bezbjednosti čovjeka, zajednice ljudi, države i međunarodnih organizacija. Sam obuhvat bezbjednosti ne odnosi se samo na fizičku bezbjednost, već i na socijalnu, ekonomsku, pravnu, religijsku, vojnu, tehnološku i ekološku. Država jeste primarni oblik asocijacije ljudi i shodno tome njena bezbjednost u pogledu nezavisnosti i suvereniteta je u interesu svih pripadnika, ali se istovremeno postavlja pitanje bezbjednosne funkcije države u uređenju i zaštiti svih građana, pravnog i demokratskog poretka.

U društvenim zajednicama koje imaju složeno državno uređenje, kao što je Bosna i Hercegovina (BiH) problemi bezbjednosti su kompleksniji i izraženiji. Tome doprinose i istorijat njenog nastanka, neusklađenost interesa konstitutivnih naroda, protivrječnosti institucionalno-pravnog okvira državnog uređenja i izraženo djelovanje međunarodne zajednice. Kauzalnost političko-pravnih i nacionalnih odnosa uslovljava razvoj i održavanje adekvatnog standarda bezbjednosti BiH i demokratskog ustrojstva društvenih odnosa. Od potpisivanja Dejto-

nskog sporazume politika bezbjednosti je samo deklarativno u nadležnosti institucija BiH, ili bolje rečeno u nadležnosti institucija njenih entiteta. Tu je prisutan direktan uticaj međunarodne zajednice preko Kancelarije visokog predstavnika u Bosni i Hercegovini, koji se smatra najvećim autoritetom, sa ovlašćenjima kojima raspolaže. Predmet ovog rada je analiza uloge Kancelarije visokog predstavnika (*Office of the High Representative – OHR*) u Bosni i Hercegovini i efekata i implikacija njegovih odluka koje direktno utiču na politiku bezbjednosti i pravno-političke odnose na unutrašnjem i međunarodnom planu.

Bezbjednost kao termin svakodnevno se upotrebljava u formalnim i neformalnim komunikacijama, i njegovo pojmovno određenje uslovljeno je sadržajem koncepta primjene prema određenoj oblasti. Za bezbjednost bismo mogli reći da je, u najopštijem pravnom smislu, bezbjednost stanje u kome ne postoje izražene opasnosti za usvojene bezbjednosne vrijednosti jednog društva (Milosavljević, 2014). I dalje vladaju podjeljena mišljenja o mandatu OHR u Bosni i Hercegovini (Karan, 2015). To je jedan od razloga i motiva za ovakvo preliminarno istraživanje koje treba pokazati kakva je uloga OHR u razvoju politike bezbjednosti i stabilnosti u Bosni i Hercegovini, naročito nakon dolaska novog visokog predstavnika.

Rad ima standardnu strukturu, koja pored uvodnih razmatranja podrazumijeva opis stanja politike bezbjednosti, primjene materijala i metoda, rezultate i zaključna razmatranja. Drugi dio rada podrazumijeva opis i stanje politike bezbjednosti, a treći stanje u BiH. U četvrtom dijelu rada ukratko su opisani učesnici u ovom istraživanju, Bonferoni agregator (*Bonferoni Mean Operator – BMO*) pomoću kojeg su osrednjene vrijednosti odgovora svih donosilaca odluka, zatim dijelovi statističke analize sa akcentom na Kronbah alfa koeficijentu kao mjeri pouzdanosti. Takođe, prikazani su kreirani upitnik sa svim stavkama i Likertova petostepena skala ocjenjivanja. U petom dijelu rada prikazani su rezultati za svaku stavku pojedinačno, te mjera pouzdanosti formiranog upitnika, dok su u šestom dijelu rada data zaključna razmatranja uz osvrt na buduće akcije.

Pojam i politika bezbjednosti

U definisanju pojma bezbjednosti/sigurnosti potrebno je odrediti sadržaj i obim vrijednosti koje su predmet bezbjednosne politike i subjekte prema kojima djeluje bezbjednosni sistem. Mnogi teoretičari definisali su pojam bezbjednosti svako na svoj način, u skladu sa svojim sklonostima, ciljevima i znanjem, ali treba napomenuti da ne postoji sveobuhvatna definicija ovog pojma. Istorijski posmatrano, bezbjednost u teorijskom pogledu i praktično uvijek je bila u fokusu interesovanja pojedinaca i društvenih grupa. Sa jedne strane kao prevencija u eliminisanju mogućih budućih negativnih pojava i događanja, a sa druge kao aktivnost koja otklanja narušavanje osnovnih vrijednosti, prava i sloboda. Sigurnost uopšteno podrazumijeva stepen zaštićenosti ljudi od različitih oblika ugrožavanja, zaštitu materijalnih i kulturnih dobara u ličnoj i društvenoj svojini, zaštitu društva i njegovih vrijednosti, cjelovitu zaštitu naroda, nacije, države... svjetske zajednice, od svih vidova ugrožavanja, a naposljetku, sigurnost podrazumijeva stepen zaštićenosti od ugrožavanja na kozmičkom i planetarnom nivou života uopšte, ljuskog roda u cjelini (Izet, 2008: 26). Bezbjednost se može shvatiti kao stanje stabilnosti vitalnih vrijednosti društva (Radulović, 1994: 14). Sigurnost je otklanjanje svih aktivnosti i pokušaja koji ugrožavaju lica, javni poredak, objekte ili dati prostor (Abazović, 2012: 26). Koje su to vrijednosti koje se štite sistemom bezbjednosti? Objekti zaštite mogu biti različiti – individue, asocijacije, države, međunarodne organizacije i međunarodni sistemi. Kada govorimo o pojedincu, te vrijednosti su uglavnom osnovna ljudska prava, pravo na život, psihički i fizički integritet, dostojanstvo, lična sloboda, ekonomska sigurnost, zdravlje i zdrava životna sredina. Bezbjednost države podrazumijeva političku nezavisnost, integritet i suverenitet. Bezbjednost je kompleksan pojam. Ne odnosi se samo na trenutnu zaštitu pojedinačnih i društvenih vrijednosti, već i na spriječavanje svih budućih događanja koja mogu ugroziti ili narušiti bezbjednost pojedinca i društva. Može da se posmatra i analizira na subjektivnom i objektivnom nivou, sa aspekta pojedinca i aspekta opštih društvenih interesa. Za čovjeka, pored primarnih bioloških potreba, bezbjednost je najveća vrijednost na koju ima pravo. Društveni ili državni interesi često preovladavaju nad ličnim interesima pojedinaca, pa čak mogu biti i u konfliktu.

Osnovni oblik organizovanja ljudi je država, čije su osnovna uloga, dužnost i svrha – ostvarenje opšteg interesa, opšteg dobra, dobra za

sve. U najapstraktnijem smislu opšte dobro za sve određuje se kao ostvarenje pravde, slobode, mira, društvene solidarnosti, duhovnog i materijalnog blagostanja stanovništva, održanje, tj. opstanak, i obnavljanje (reprodukcija) društva koje je organizovalo državu ili, drugačije kazano, a negativno formulisano, spriječavanje nestanka društva i njegove države (Lukić, 2018: 58). U okviru pojma države može da se govori o unutrašnjoj i vanjskoj funkciji. Kada se govori o unutrašnjoj funkciji, to je funkcija zaštite stanovnika države od neprihvatljivog, štetnog i nedozvoljenog djelovanja drugih stanovnika (Lukić, 2018: 60), dok spoljašnja funkcija obuhvata odnos države sa drugim državama i međunarodnim organizacijama, spoljašnju odbranu od njih i saradnju sa njima i drugim subjektima međunarodnog prava (Lukić, 2018: 61). Država pravnim normama određuje pravila ponašanja za sve aktere društvenih odnosa na njenoj teritoriji. Obezbeđuje svojim aktivnostima jednaka prava svim građanima i funkcionisanje društva kao homogene cjeline. Istovremeno, kao organizacija, sredstvima prinude obezbeđuje održanje određenog društvenog poretka. U svim sferama ljudskog života konstantno se dešavaju promjene, koje su uslovljene tehničko-tehnološkim napretkom, privrednim kretanjima, promjenama pravnih regulativa, međunarodnim sporazumima, sukobima i ratovima, energetske krizama itd. Bezbjednosni sistem društvene zajednice treba proaktivno da djeluje određenim aktivnostima i mjerama na izazove i opasnosti uzrokovane ovim promjenama. One se preduzimaju u cilju očuvanja svih društvenih vrijednosti. Sigurnosni sistem predstavlja skup cjelina povezanih opštom funkcijom, u cilju suprotstavljanja sigurnosnim izazovima i prjetnjama koje ugrožavaju sigurnost društva i zemlje (Kržalić i dr. 2020: 63). Sistem bezbjednosti je složena, dinamična pojava, koja treba da zaštiti interese pojedinca i društva u cjelini.

Bezbjednosna politika BiH

Bosna i Hercegovina je demokratska država koja funkcioniše u skladu sa zakonom, i sastoji se od dva entiteta: Federacije Bosne i Hercegovine i Republike Srpske (Ustav Bosne i Hercegovine, 2009). Kao i svaka druga država, treba da putem svojih institucija obezbjedi vladavinu prava i demokratije, javnu bezbjednost, teritorijalni integritet i suverenitet, političku nezavisnost i međunarodni subjektivitet. Ima sve elemente državnosti koje treba da ima jedna država – stanovništvo,

teritoriju i državnu vlast (Vukadinović, 2006: 26). Specifičnost nastanka BiH kao države, njenog međunarodnog položaja i pravno-političkog uređenja, dovela je do toga da je jedan od najznačajnijih problema – pitanje bezbjednosne politike na unutrašnjem i vanjskom planu.¹

Ustavom su definisane nadležnosti i odnosi između institucija Bosne i Hercegovine i entiteta. U nadležnosti institucija BiH su vanjska politika, provođenje međunarodnih i međuentitetskih krivično pravnih propisa, a Entiteti imaju pravo da uspostavljaju posebne paralelne odnose sa susjednim državama, u skladu sa suverenitetom i teritorijalnim integritetom Bosne i Hercegovine (Ustav Bosne i Hercegovine, 2009, čl. 3 tač. 1 i 2). Za razliku od ustava Republike Srbije, koji određuje da država obezbjeđuje suverenost, nezavisnost, teritorijalnu cjelovitost i bezbjednost Republike Srbije, njen međunarodni položaj i odnose sa drugim državama i međunarodnim organizacijama, odbranu i bezbjednost Republike Srbije i njenih građana, te mjere za slučaj vanrednog stanja (Ustav Republike Srbije, 2006, čl. 97), Ustav BiH ne sadrži decidne odredbe o nadležnosti države po pitanju bezbjednosti. Vanjske granice teritorije BiH su jasno određene i definisane u međunarodnim okvirima, a pitanje njihove bezbjednosti određeno je Zakonom o graničnoj kontroli na nivou BiH. Granična kontrola se obavlja radi: osiguranja nepovredivosti državne granice; zaštite života i zdravlja ljudi; spriječavanja i otkrivanja krivičnih djela i prekršaja, te otkrivanja i pronalaska njihovih počinitelaca; spriječavanja nezakonitih prekograničnih migracija i spriječavanja i otkrivanja drugih opasnosti za javnu bezbjednost, pravni poredak i nacionalnu bezbjednost (Zakon o graničnoj kontroli, 2014, čl. 2)

Zakonom o odbrani Bosne i Hercegovine predviđeno je da ona organizuje, razvija i održava vojni kapacitet i spremnost Oružanih snaga radi: a) osiguranja suvereniteta, teritorijalne cjelovitosti, političke nezavisnosti i međunarodnog subjektiviteta Bosne i Hercegovine, b) unapređenja ciljeva vanjske politike Bosne i Hercegovine, c) ispunjenja međunarodnih obaveza Bosne i Hercegovine, d) zaštite državljana

¹ BiH je konstitutivna zajednica tri naroda – Srba, Hrvata i Bošnjaka. U njoj su u zvaničnoj upotrebi i svakodnevnom životu tri jezika, odnosno tri govorna područja. Ustavi Republike Srpske, Federacije Bosne i Hercegovine i Statut Distrikta Brčko određuju da su službeni jezici hrvatski, bosanski i srpski, a službena pisma ćirilica i latinica. Sama forma upotrebe određenih termina trebalo bi da je manje važna u odnosu na suštinu kojom se regulišu određena prava i obaveze. Termin „bezbjednost” koristi se u srpskom jeziku, dok se u bošnjačkom govornom području više koristi termin „sigurnost”.

Bosne i Hercegovine (Zakon o odbrani Bosne i Hercegovine, 2005, čl. 6). Pitanje unutrašnje bezbjednosti i stabilnosti u Bosni i Hercegovini izraženije je i aktuelnije od pitanja spoljne bezbjednosti. BiH je konstitutivna zajednica tri naroda – Srba, Bošnjaka i Hrvata – nastala poslije raspada SFRJ i lokalnih ratnih sukoba. Postoje još uvijek društveni, politički, vjerski i drugi animoziteti koji mogu da naruše ekonomsku, socijalnu i političku bezbjednost zemlje. Pitanje unutrašnje bezbjednosti opterećeno je i međunarodnim dešavanjima, ekonomskim krizama, migracijama stanovništva, širenjem organizovanog kriminala, terorizmom i ratnim sukobima u svijetu. U tom pogledu bezbjednosna, odnosno sigurnosna politika treba dati odgovor na pitanja zaštite interesa i prioriteta građana, konkretnog društva i države u cjelini, od vanjskih i unutrašnjih prijetnji bilo koje vrste i predvidjeti političke, ekonomske i vojne mjere u tom smislu (Abazović, 2012: 34). Ishodište izgradnje bezbjednosnog sistema jedne države treba biti bezbjednosna politika koja se zasniva na procjeni i eliminisanju prijetnji i rizika koje mogu da naruše njenu stabilnost. Politika je nauka i vještina upravljanja državom, dok bezbjednosna politika predstavlja niz radnji i strategija na spriječavanju i otklanjanju svih prijetnji i rizika koje ugrožavaju pojedinca i društvo.

Uzimajući u obzir činjenicu da je Ustav BiH dio Opšteg mirovnog sporazuma za Bosnu i Hercegovinu (Dejtonski mirovni sporazum), i da je tim sporazumom na zahtjev strana potpisnica imenovan visoki predstavnik, koji će nadzirati implementaciju mirovnog sporazuma (Opšti okvirni sporazum za mir u Bosni i Hercegovini, 1995, Aneks 10, čl. 2.), izvodimo logički zaključak da Bosna i Hercegovina kao državna zajednica nije „samostalna” u kreiranju i provođenju bezbjednosne politike. Visoki predstavnik, prema ovom sporazumu, ima takva pravna ovlaštenja koja mogu biti potrebna za obnašanje njegovih funkcija, uključujući ovlaštenje za sklapanje ugovora, pribavljanje i raspolaganje nekretninama i osobnom imovinom (Opšti okvirni sporazum za mir u Bosni i Hercegovini, 1995, Aneks 10, čl. 3.) i, što je najbitnije, ima ovlaštenje za konačnu interpretacije ovoga Sporazuma o civilnoj provedbi mirovnoga rješenja (Opšti okvirni sporazum za mir u Bosni i Hercegovini, 1995, Aneks 10, čl. 5.). Visoki predstavnik je time postao „najveći autoritet” u Bosni i Hercegovini, i tako su u jednoj osobi objedinjene izvršna, sudska i zakonodavna vlast (Franić, 2013: 48). Odluke koje je donosio i donosi visoki predstavnik imaju

različite pravno-političke interpretacije kod konstitutivnih naroda, narodnosti i njihovih predstavnika. U periodu od 1997. do 2012. godine, Kancelarija visokog predstavnika BiH (OHR), zahvaljujući ovim ovlastima, nametnula je oko 900 različitih odluka (Bonske ovlasti u teoriji i praksi, 2019). Rad visokog predstavnika u Bosni i Hercegovini i ocjena efekata i implikacija njegovih odluka teme su domaće, bosansko-hercegovačke, i međunarodne javnosti, političara, pravnika, diplomata i državnika, a nadasve „običnih” građana, koji bi trebali imati najviše „koristi” od njega. Da li je funkcija visokog predstavnika ostvarena? Jedni su za daljnje prisustvo visokog predstavnika u BiH, a drugi za prestanak njegovog mandata (OHR bi kao da ide, a mi mu kao ne damo, <https://bhdani.oslobodjenje.ba/bhdani/ohr-bi-kao-da-ide-a-mi-mu-kao-ne-damo-599179>). Mišljenja su, kao i BiH, podjeljena. Odgovor o efikasnosti i efektivnosti uloge visokog predstavnika u razvoju politike bezbjednosti BiH pokušali smo dobiti analizom mišljenja i stavova osoba koje se bave pravno-političkim i bezbjednosnim poslovima u Bosni i Hercegovini. Kancelarija visokog predstavnika je *ad hoc* međunarodna institucija odgovorna za nadgledanje provedbe civilnih aspekata Mirovnog sporazuma kojim je okončan rat u Bosni i Hercegovini (<http://www.ohr.int/o-ohr-u-2/opce-informacije/>). Prestanak oružanih sukoba nije bio konačni cilj uspostave mira. Ekonomski i socijalni napredak, vladavina prava i demokratije i poštovanje ljudskih prava u bosanskohercegovačkoj zajednici trebali bi biti prioriteti. Ostvarenje ovih ciljeva ne bi se smjelo prepustiti stihiji, niti volji pojedinaca.

Materijali i metode

Učesnici

U ovom istraživanju učestvovalo je ukupno 15 donosilaca odluka (DO), koji predstavljaju različite strukture obavljanja funkcija u Bosni i Hercegovini, direktno ili indirektno vezane za Kancelariju visokog predstavnika ili upoznate sa njenim radom i djelovanjem. Istraživanje je bazirano na manjoj grupi ispitanika, upravo zbog poznavanja rada Kancelarije visokog predstavnika i mogućnosti dobijanja što objektivnijih i preciznijih odgovora.

Metode

Bonferoni agregator je primjenjen (Yager, 2009; Pamučar, 2020; Nedeljković et al., 2021) za osrednjavanje svih vrijednosti ocjena koje su dali donosioci odluka, kako bi se na što jasniji način prikazali rezultati. Bonferoni agregator je definisan jednačinom (1).

$$a_j = \left(\frac{1}{e(e-1)} \sum_{\substack{i,j=1 \\ i \neq j}}^e a_i^p \otimes a_j^q \right)^{\frac{1}{p+q}}$$

Pri čemu: e predstavlja broj donosilaca odluka, u konkretnom slučaju 15, dok $p, q \geq 0$ čine set nenegativnih vrijednosti.

Definisano je ukupno 12 pitanja za određivanje uloge Kancelarije visokog predstavnika u razvoju bezbjednosti i politike u Bosni i Hercegovini koji su prikazani u Tabeli 1. Za ocjenjivanje postavljenih stavki primjenjena je Likertova skala 1-5 (Brown, 2011), koja podrazumijeva:

- 1 – u potpunosti se ne slažem
- 2 – ne slažem se
- 3 – neutralan sam
- 4 – slažem se
- 5 – u potpunosti se slažem

Tabela 1. Upitnik za ocjenjivanje

Oznaka	Stavka/Pitanje	Ocjena				
		1	2	3	4	5
P1	Kancelarija visokog predstavnika uliva povjerenje građanima BiH					
P2	Kancelarija visokog predstavnika pozitivno utiče na poboljšanje ekonomskih uslova u BiH					
P3	Kancelarija visokog predstavnika svojim funkcionisanjem utiče na smanjenje korupcije u BiH					
P4	Kancelarija visokog predstavnika pozitivno utiče na proces priključivanja BiH u EU					
P5	Kancelarija visokog predstavnika treba da ima aktivan angažman u BiH					
P6	Kancelarija visokog predstavnika prvenstveno sprovodi politiku međunarodne zajednice, bez obzira na potrebe BiH					

P7	Kancelarija visokog predstavnika je pod uticajem vladajućih stranaka u BiH					
P8	Kancelarija visokog predstavnika radi na povećanju međusobnog povjerenja različitih etničkih grupa u BiH					
P9	Funkcionisanje kancelarije visokog predstavnika u BiH smanjuje potencijalni rizik od terorističkih napada					
P10	Kancelarija visokog predstavnika promoviše pozitivne promjene u političkom životu koje će biti na korist običnih građana					
P11	Kancelarija visokog predstavnika svojim djelovanjem pozitivno utiče na bezbjednost u državi					
P12	Kancelarija visokog predstavnika pozitivno utiče na stabilnost u državi					

Statistička analiza

Za pouzdanost kreiranog upitnika i njihovih stavki odnosno unutrašnju dosljednost primjenjen je Kronbah alfa koeficijent (Cronbach, 1951; Novak, 2020; Stević et al. 2021), koji se zasniva na varijansi, sumi varijanse i broju parametara odnosno u konkretnom slučaju stavki u upitniku, što je prikazano jednačinom (2).

$$\alpha = \frac{n}{n-1} \left(1 - \frac{\sum_{j=1}^n \text{var}_j}{\text{var}_x} \right)$$

Unutrašnja konzistentnost upitnika podrazumijeva mjerenje koliko uspješno određena pitanja, koja odražavaju istu strukturu, daju isti rezultat. Ukoliko su vrijednosti Kronbah alfa koeficijenta veće od 0.70 smatra se je pouzdanost na zadovoljavajućem nivou iako određeni autori uzimaju i nižu vrednost kao referentnu. Deskriptivna statistika obuhvata prosjek, standardno odstupanje, minimum, maksimum i sumu.

Rezultati

Prije svega, u ovom dijelu rada prikazani su odgovori, tj. Ocjene donosilaca odluka zajedno sa statističkom analizom pouzdanosti, što je detaljno prikazano u Tabeli 2.

Tabela 2. Statistička analiza pouzdanosti upitnika

	P1	P2	P3	P4	P5	P6	P7	P8	P9	P10	P11	P12	Suma
DO1	2	2	1	5	5	4	4	2	2	4	2	2	35
DO2	1	3	1	2	5	5	3	3	4	4	2	2	35
DO3	1	2	2	3	4	5	3	2	2	2	3	2	31
DO4	1	1	1	4	4	5	4	2	2	2	2	2	30
DO5	3	1	2	2	4	3	4	2	3	3	2	2	31
DO6	3	2	1	3	4	4	4	3	2	2	2	2	32
DO7	3	2	2	4	5	5	4	4	3	3	4	2	41
DO8	2	3	2	3	2	2	5	3	2	2	2	2	30
DO9	2	2	2	2	4	4	2	2	2	2	2	2	28
DO10	1	1	1	1	3	4	3	1	1	1	1	1	19
DO11	4	4	4	3	5	4	3	4	2	2	4	4	43
DO12	2	2	3	4	4	4	3	2	3	4	4	3	38
DO13	4	4	4	3	4	4	3	4	3	3	4	3	43
DO14	4	3	2	3	5	4	2	3	4	4	2	2	38
DO15	2	3	1	2	4	5	2	2	3	4	3	4	35
Suma	35	35	29	44	62	62	49	39	38	42	39	35	509
Varijansa	1.156	0.889	0.996	0.996	0.649	0.649	0.729	0.773	0.649	0.960	0.907	0.622	9.973
BMO	2.244	2.262	1.852	2.888	4.107	4.111	3.231	2.559	2.492	2.741	2.539	2.282	
k	12	Σvar	9.973	var	37.39	A	0.800						

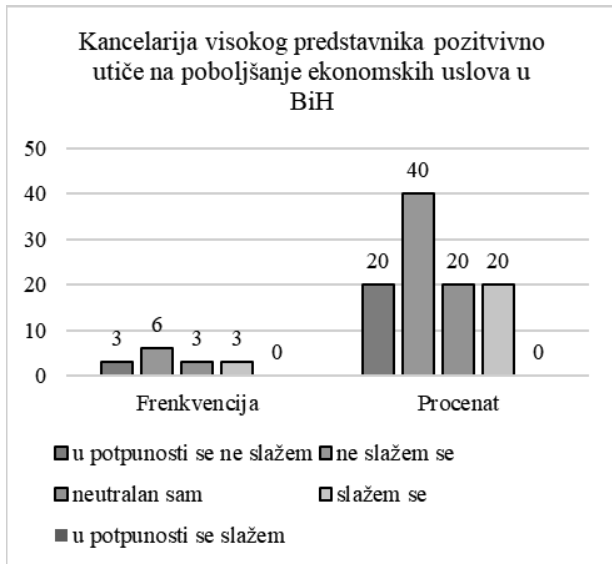
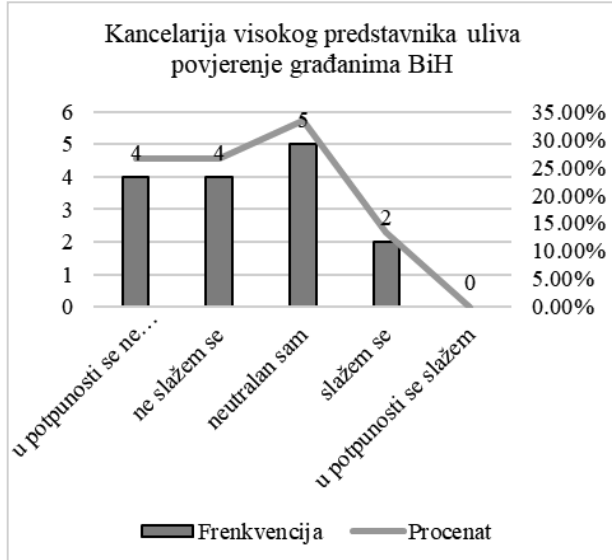
Na osnovu rezultata statističke analize (Tabela 2) odnosno mjere pouzdanosti, može se zaključiti validnost istraživanja kroz kreirani upitnik, jer Kronbah alfa koeficijent iznosi 0.80, što predstavlja dovoljnu vrijednost za potvrđivanje pouzdanosti, za 0.10 veću od donje granične vrijednosti. U tabeli 2 su takođe prikazane sume ocjena, kako za svako pitanje pojedinačno, tako i za donosiocje odluka. Proračunate su varijansa i suma varijanse kako bi mogao izračunati pomenuti Kronbah alfa koeficijent. Dalje su proračunate osrednjene vrijednosti za svako pitanje pojedinačno primjenom Bonferoni agregatora. Kada je u pitanju prvo pitanje, koje se odnosi na ulivanje poverenja građanima djelovanjem OHR, osrednjena vrijednost je 2.244, što označava negativan odraz na ovo pitanje P1, jer teži ka nesaglasnosti sa stavkom da OHR uliva poverenje građanima. Generalno, takve slične osrednjene vrijednosti odnose se i na pitanja P2, P3, P8, P9, P11 i P12, koja se odnose na uticaj OHR na poboljšanje ekonomskih uslova, smanjenje korupcije, povećanje međusobnog povjerenja različitih etničkih grupa u BiH, smanjenje potencijalnog rizika od terorističkih napada, te na pozitivan uticaj na bezbjednost u državi i pozitivan uticaj na stabilnost u državi, respektivno.

Može se zaključiti da pri ovim stavkama donosioci odluka izražavaju svoje poprilično neslaganje. Kada je riječ o pitanjima P4 i P10 koja se odnose na pozitivan uticaj OHR na proces priključivanja BiH u EU, osrednjene vrijednosti su 2.888 i 2.741, što teži ka neutralnosti pri iznošenju odgovora na ove dvije stavke. Pitanja P5 i P6, koja podrazumijevaju da OHR treba da ima aktivan angažman u BiH i da prvenstveno sprovodi politiku međunarodne zajednice, bez obzira na potrebe BiH, imaju velike osrednjene vrijednosti: 4.107 i 4.111, što govori da se donosioci odluka slažu sa ovim stavkama. Na pitanje P7 da li je OHR pod uticajem vladajućih stranaka u BiH, donosioci odluka su neutralni, jer je osrednjena vrijednost 3.231. U tabeli 3 predstavljena je deskriptivna statistika.

Tabela 3. Deskriptivna statistika

	P1	P2	P3	P4	P5	P6	P7	P8	P9	P10	P11	P12
Prosjek	2.333	2.333	1.933	2.933	4.133	4.133	3.267	2.600	2.533	2.800	2.600	2.333
Standardo odstupanje	1.113	0.976	1.033	1.033	0.834	0.834	0.884	0.910	0.834	1.014	0.986	0.816
Minimum	1	1	1	1	2	2	2	1	1	1	1	1
Maksimum	4	4	4	5	5	5	5	4	4	4	4	4
Suma	35	35	29	44	62	62	49	39	38	42	39	35

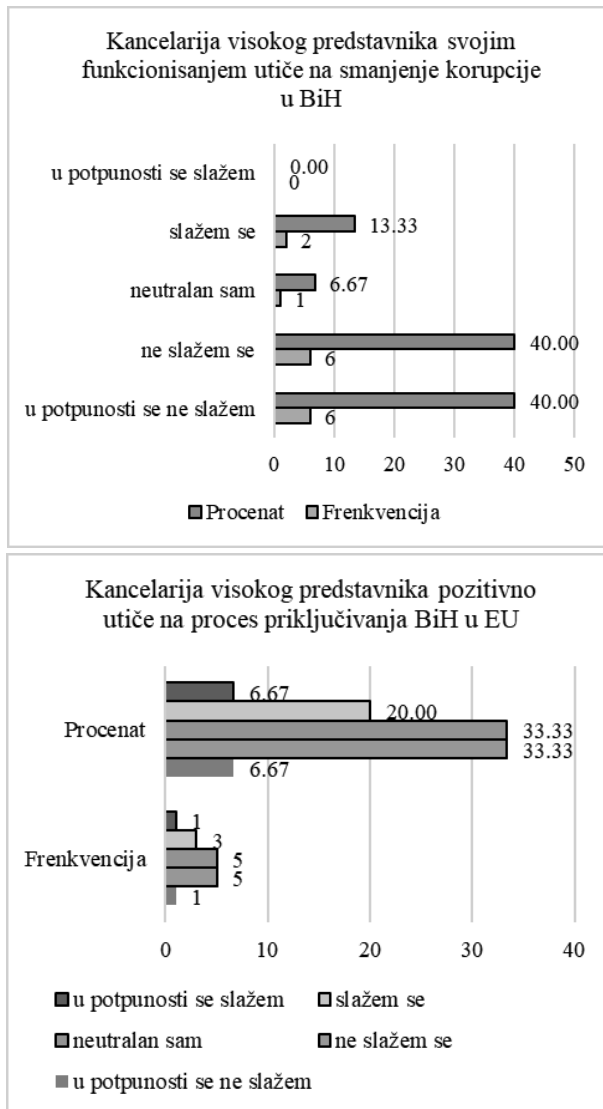
Iz deskriptivne statistike uočljivo je da se ocjena jedan, koja podrazumijeva potpuno neslaganje sa stavkama, pojavljuje u 75% pitanja, dok se potpuno slaganje odnosno ocjena pet pojavljuje u 33.33% pitanja. Standardna devijacija je najveća kod pitanja P1, P3, P4 i P10 i iznosi maksimalno 1.113, što jasno pokazuje da su odstupanja donosioca odluka mala, tj. da su oni pretežno usaglašeno ocjenjivali date stavke. Na slikama 1–7 prikazane su frekvencije odgovora donosilaca odluka i njihovo procentualno učešće za sva pitanja i stavke definisane u upitniku.

Slika 1. Frekvencija i procenat odgovora za P1 i P2

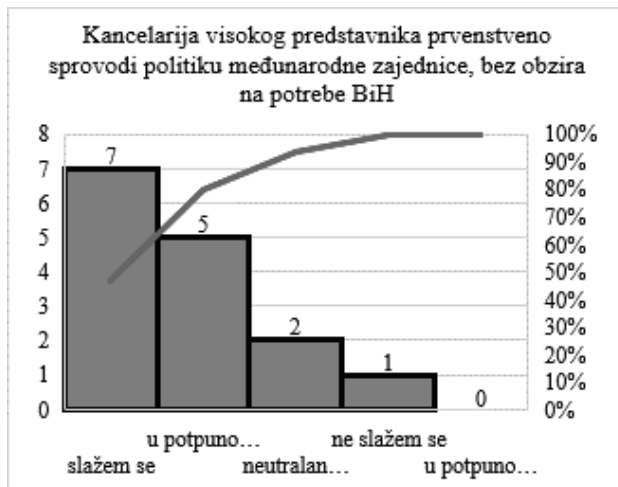
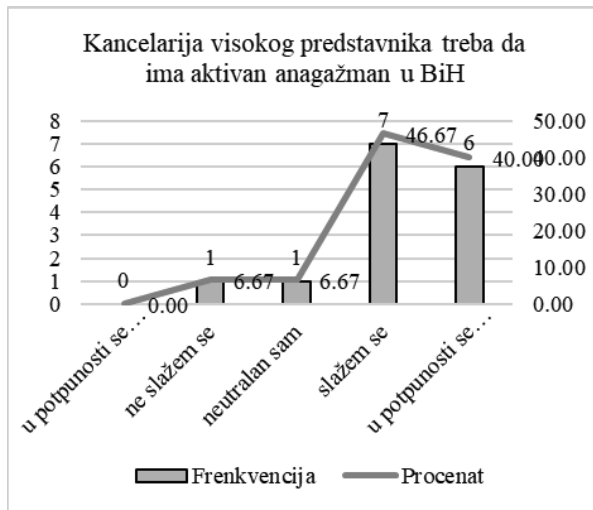
Na slici 1 moguće je uočiti da se najveći broj odgovora za P1 (njih pet, što čini 33.33%) odnosi na neutralnost. Niko nije dao odgovor da se potpuno slaže da OHR uliva povjerenje građanima u BiH, dok je po 26.67% odgovora da se ne slažu ili u potpunosti ne slažu. Samo su

dva odgovora (13.33%) koja potvrđuju da OHR uliva građanima povjerenje. Na pitanje P2 koje se odnose na poboljšanje ekonomskih uslova niko nije dao odgovor koji se odnosi na potpunu saglasnost, dok je za ocjene 1, 3 i 4 bilo takvih odgovora po tri, tj. po 20%. Najveći procenat odgovora (40%) odnosi se na to da donosioci odluka nisu saglasni sa ovom konstatacijom.

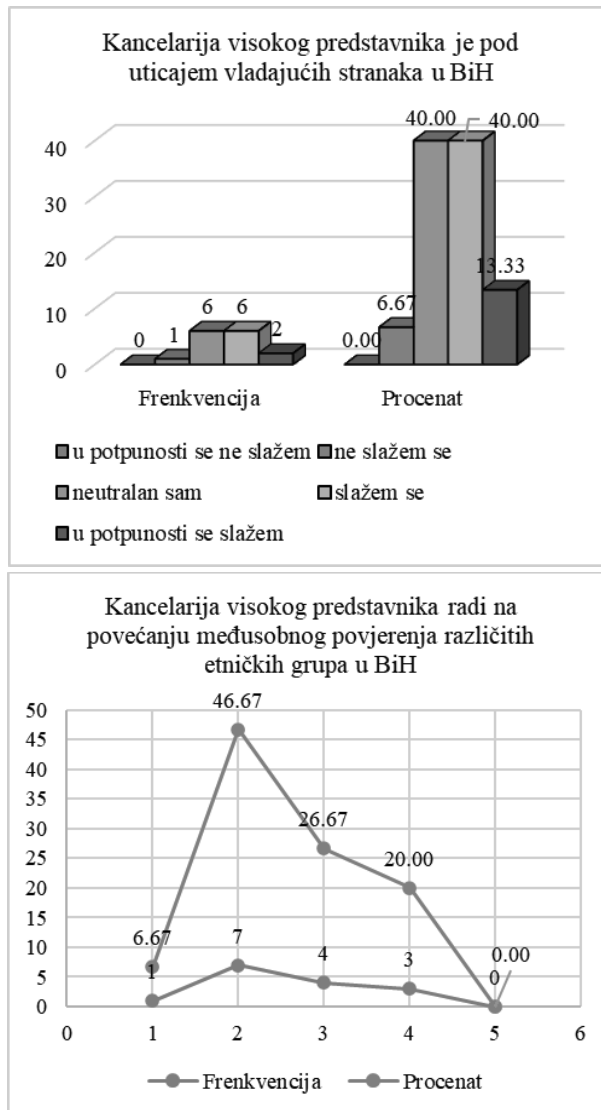
Slika 2. Frekvencija i procenat odgovora za P3 i P4

Slika 2 pokazuje frekventnost i procentualno učešće odgovora za P3 i P4. Kada su u pitanju odgovori koji se odnose na smanjenje korupcije funkcionisanjem OHR, 80% odgovora podrazumijeva da OHR nema nikakvog uticaja na smanjenje korupcije, dok je samo 13.33% odgovora koji nagoveštavaju da OHR ima pozitivnog uticaja na smanjenje korupcije. Za četvrto pitanje P4, koje podrazumijeva pozitivan uticaj na proces priključivanja BiH u EU, odgovori su nešto drugačiji i ukupno 26.67% (računajući ocjene 4 i 5) saglasno je sa ovim, dok je 40% onih koji nisu saglasni, a ostatak je neutralan.

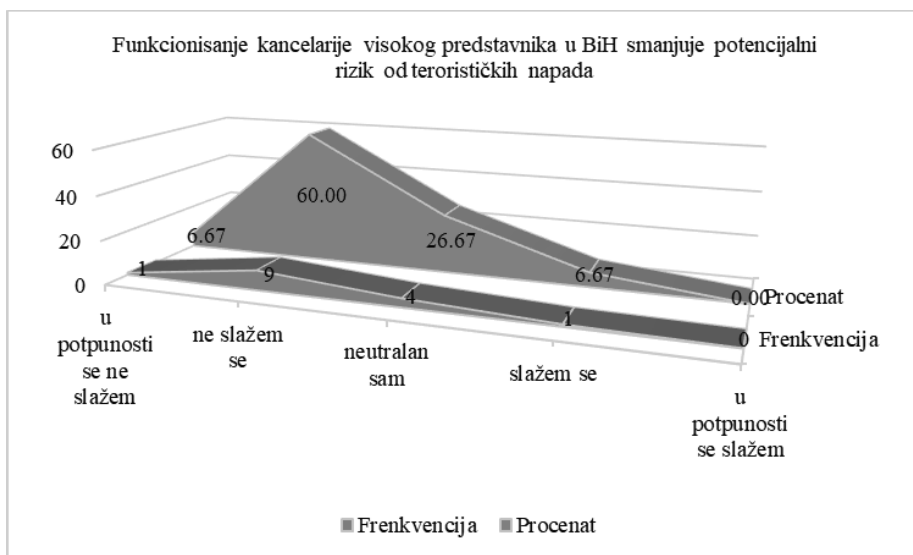
Slika 3. Frekvencija i procenat odgovora za P5 i P6

Slika 3 pokazuje frekventnost i procentualno učešće odgovora za P5 i P6. Ukupno 86.67% odgovora odnosi se na to da OHR treba imati aktivan angažman u BiH, dok niko nije odgovorio da nije u potpunosti s tim saglasan. Kada je riječ o P6, koje se odnosi na to da OHR prvenstveno sprovodi politiku međunarodne zajednice, bez obzira na potrebe BiH, čak 80% bilo je saglasno sa tim tako što su dodjelili ocjene 4 (46.67%) i 5 (33.33%).

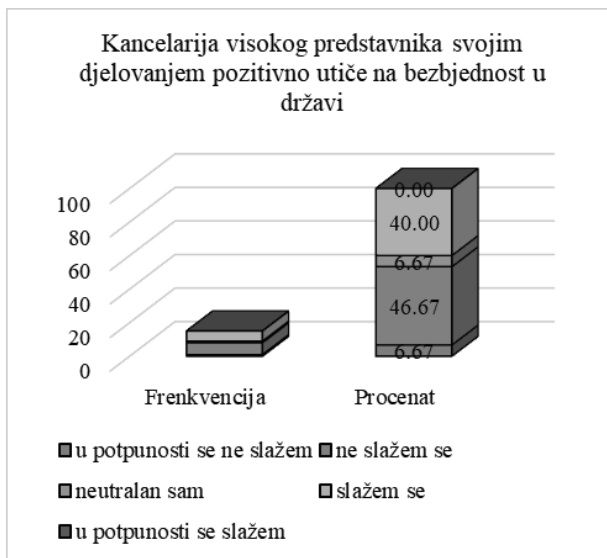
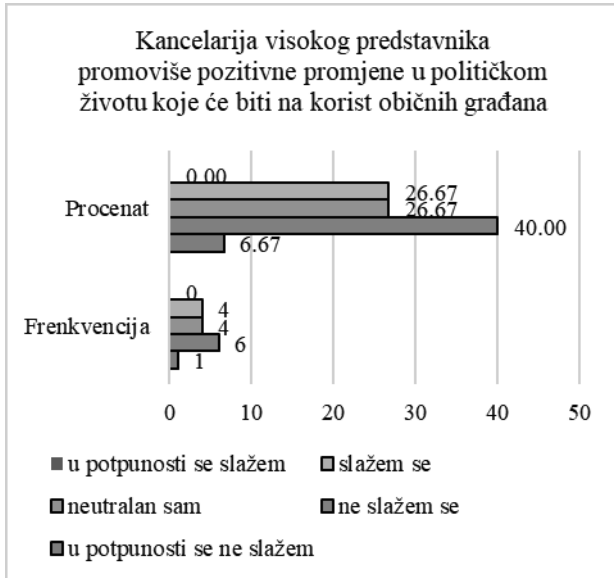
Slika 4. Frekvencija i procenat odgovora za P7 i P8

Slika 4 pokazuje frekventnost i procentualno učešće odgovora za P7 i P8. Kada je u pitanju stavka koja se odnosi na uticaj vladajućih stranaka u BiH na OHR, 13.33% je u potpunosti saglasno s tim, dok po 40% odgovora čine neutralnost i saglasnost kroz ocjenu 4. Samo 6.67% je dalo odgovor da nije saglasno sa ovim, dok ocjene 1 nije bilo. Kod P8 najveći procenat odgovora, nešto manje od polovine (46.67%) ne slaže se da OHR radi na povećanju međusobnog povjerenja različitih etničkih grupa, dok je 20% onih koji su saglasni s tim, ali niko u potpunosti, jer nije bilo ocjene 5.

Slika 5. Frekvencija i procenat odgovora za P9

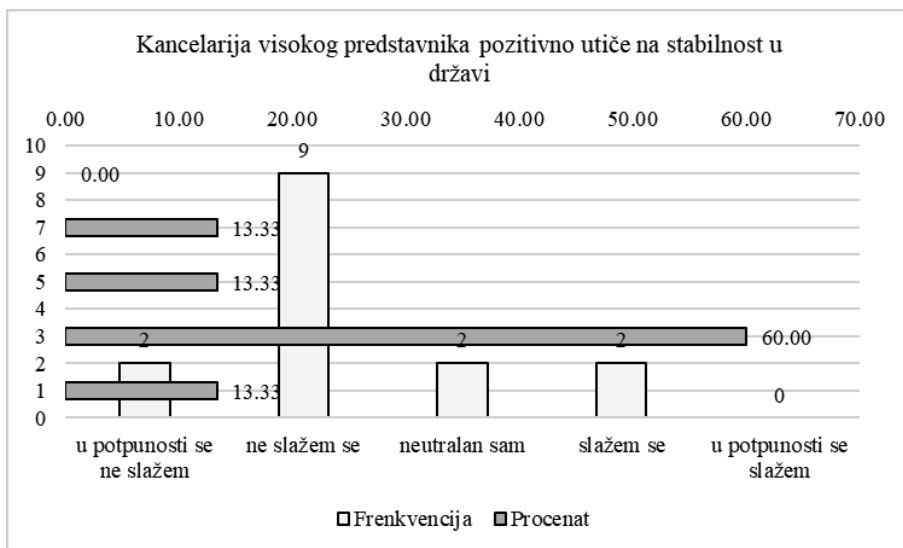
Slika 5 pokazuje frekventnost i procentualno učešće odgovora za P9, o bezbjednosti u državi. Prema dobijenim rezultatima, potencijalni rizik po bezbjednost, uključujući i terorističke napade, nije nimalo smanjen funkcionisanjem OHR. Samo je 6,67% odgovora koji pokazuju da OHR ima uticaja na smanjenje ovog rizika, dok je 66.67% onih koji govore suprotno, a ostatak od 26.67% je neutralan.

Slika 6. Frekvencija i procenat odgovora za P10 i P11

Slika 6 pokazuje frekventnost i procentualno učešće odgovora za P10 i P11. Promovisanje pozitivnih promjena u političkom životu od strane OHR koje će biti na korist običnih građana dobilo je podršku kroz 26.67% odgovora ocjenom 4, dok je isti toliki procenat neutralnih.

Najviše je odgovora (njih sedam, tj. 46.67%) koji se ne slažu sa ovom konstatacijom – šest odgovora sa ocjenom 2 i jedan sa ocjenom 1. Kada je riječ o djelovanju OHR na bezbjednosnu situaciju u okviru države, mišljenja su različita i podjeljena, tako da je 40% onih koji su saglasni, dok 60% nije saglasno s tim.

Slika 7. Frekvencija i procenat odgovora za P12

Slika 7 pokazuje frekventnost i procentualno učešće odgovora za P12. Veliki broj odgovora, čak 73.33%, odnosi se na to da OHR ne utiče pozitivno na stvaranje stabilnosti u državi, što je na neki način i vjerovatno posljedica dešavanja u skorijem proteklom i sadašnjem periodu.

Zaključak

Bezbjednost je osnovni preduslov opstanka, razvoja i napretka čovjeka i društvenih zajednica. Kompleksnost odnosa između pojedinaca, društvenih grupa i država može da ugrozi lična prava i slobode građana, suverenitet i integritet države, pa je potrebno izgraditi sistem i mehanizam bezbjednosti koji će preventivno djelovati prema svim oblicima narušavanja osnovnih vrijednosti. Država, kao primarni oblik političkog organizovanja, svojim institucionalnim djelovanjem obezbjeđuje nacionalnu bezbjednost na vanjskom planu i bezbjednost sva-

kog građanina na unutrašnjem. Složenost pravno-političkog uređenja društvenih odnosa utiče direktno na koncept bezbjednosti i njegovo provođenje u praksi. U ovom radu dat je osvrt na stanje bezbjednosti i kreiranje politike bezbjednosti u Bosni i Hercegovini. Razmatran je uticaj Kancelarije visokog predstavnika na stabilnost i bezbjednost, uključujući upitnik od 12 kreiranih stavki koje su ocjenjivane primjenom Likertove skale. Primjenjen je Kronbah alfa koeficijent koji je pokazao da je kreirani upitnik pouzdan. Na osnovu ocjenjivanja 15 donosilaca odluka, primjenjen je Bonferoni agregator, koji pokazuje da su oni u većini situacija bili približnih preferencija, dodjelivši veoma niske ocjene. Kada je u pitanju prvo pitanje, koje se odnosi na ulivanje poverenja građanima djelovanjem OHR, osrednjena vrijednost je 2.244, što označava negativan odraz na ovo pitanje, jer teži ka nesaglasnosti sa stavkom da OHR uliva poverenje građanima. Slične osrednjene vrijednosti odnose se i na pitanja P2, P3, P8, P9, P11 i P12, koja se odnose na uticaj OHR na poboljšanje ekonomskih uslova, smanjenje korupcije, povećanje međusobnog povjerenja različitih etničkih grupa u BiH, smanjenje potencijalnog rizika od terorističkih napada, te na pozitivan uticaj na bezbjednost u državi i pozitivan uticaj na stabilnost u državi, respektivno. Može se zaključiti da pri ovim stavkama donosioci odluka izražavaju svoje poprilično neslaganje. Kada je riječ o pitanjima P4 i P10, koja se odnose na pozitivan uticaj OHR na proces priključivanja BiH u EU, osrednjene vrijednosti su 2.888 i 2.741, što teži ka neutralnosti pri iznošenju odgovora na ove dvije stavke. Pitanja P5 i P6, koja podrazumijevaju da OHR treba da ima aktivan angažman u BiH i da prvenstveno sprovodi politiku međunarodne zajednice, bez obzira na potrebe BiH, imaju velike osrednjene vrijednosti, 4.107 i 4.111, što govori da se donosioci odluka slažu sa ovim stavkama. Na pitanje P7 – da li OHR pod uticajem vladajućih stranaka u BiH – donosioci odluka su neutralni, jer je osrednjena vrijednost 3.231. Prethodno navedeno podrazumijeva da rezultati govore da sa većinom stavki donosioci odluka nisu saglasni, odnosno da Kancelarija visokog predstavnika nema pozitivan angažman ili uticaj na trenutno stanje u državi.

Literatura

1. Abazović D. M. (2012). *Državna bezbjednost*. Fakultet za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije Univerziteta u Sarajevu.
2. Bonske ovlasti u teoriji i praksi (2019). <https://www.slobodnaevropa.org/a/bonske-ovlasti-bih-valentin-incko/30266525.html> dostupan 10. 1. 2020.
3. Brown, J. D. (2011). Likert items and scales of measurement. *Statistics*, 15(1):10-14.
4. Cronbach, L. J. (1951). Coefficient alpha and the internal structure of tests. *Psychometrika*, 16(3), 297-334. doi:10.4135/9781412961288.n54
5. Franić, D. (2013). Bonski sustav u Bosni i Hercegovini. *Političke analize*, 4(13):47-52.
6. Izet, B. (2008). Politika i sigurnost. *Fakultet političkih nauka, Sarajevo*.
7. Karan, S. (2015). Ustavnopravna i politička priroda Odluka Visokog predstavnika u Bosni i Hercegovini. *Annual of the Faculty of Law/Godisnjak Fakulteta Pravnih Nauka*, 5(5).
8. Kržalić A., Perišević F., Alispahić B. (2020). Pojam i elementi sistema sigurnosti. *Društvena i tehnička istraživanja*, VI, 2, 61-70.
9. Lukić R. (2018). *Teorija države*. Igam, Beograd.
10. Milosavljević, B. (2014). Prilog teorijskopravnom određenju pojma bezbednosti. *Pravni zapisi*, (1).
11. Nedeljković, M., Puška, A., Doljanica, S., Virijević Jovanović, S., Brzaković, P., Stević, Ž., & Marinkovic, D. (2021). Evaluation of rapeseed varieties using novel integrated fuzzy PIPRECIA–Fuzzy MABAC model. *Plos one*, 16(2):e0246857.
12. Novak, J. (2020). Pouzdanost mjerenja u psihologiji: Razvoj metode, zaluđenost Cronbachovim alfa koeficijentom i preporuke za ispravnu procjenu pouzdanosti. *Psihologijske teme*, 29(2):427-457.
13. Opšti okvirni sporazum za mir u Bosni i Hercegovini (1995), Aneks 10,
14. <http://ndcsarajevo.org/Dokumenti/Dejtonski-mirovni-sporazum.pdf>
15. Pamucar, D. (2020). Normalized weighted geometric Dombi Bonferroni mean operator with interval grey numbers: Application in multicriteria decision making. *Reports in Mechanical Engineering*, 1(1):44-52.

16. Radulović R., (1994). *Leksikon bezbednosti i zaštite*. Novi Sad, Pravni fakultet Univerziteta u Novom Sadu- CID, 1994.
17. Stević, Ž., Tanackov, I., Puška, A., Jovanov, G., Vasiljević, J., Lojaničić, D. (2021). Development of Modified SERVQUAL–MCDM Model for Quality Determination in Reverse Logistics. *Sustainability*, 13(10):5734.
18. Ustav Bosne i Hercegovine. (2009). *Službeni glasnik Bosne i Hercegovine*, br. 25/2009. https://www.ustavnisud.ba/public/download/USTAV_BOSNE_I_HERCEGOVINE_bos.pdf
19. Ustav Republike Srbije. (2006). *Službeni glasnik Republike Srbije*, br. 37/2006.
20. http://www.parlament.gov.rs/upload/documents/Ustav_Srbije_pdf.pdf
21. Vukadinović (2006). *Teorija države i prava*. Futura publikacije, Novi Sad.
22. Yager, R. R. (2009). On generalized Bonferroni mean operators for multi-criteria aggregation. *International Journal of Approximate Reasoning*, 50(8):1279-1286.
23. Zakon o graničnoj kontroli, *Službeni glasnik BiH*, br. 53/2009, 54/2010, 47/2014. <https://www.paragraf.ba/propisi/bih/zakon-o-granicnoj-kontroli.html> dostupan 12. 12. 2021.
24. Zakon o odbrani Bosne i Hercegovine. (2006). Službeni glasnik BiH, <http://www.mod.gov.ba/files/file/zakoni/Zakon-o-odbrani-bs.pdf>
25. <https://bhdani.oslobodjenje.ba/bhdani/ohr-bi-kao-da-ide-a-mi-mu-kao-ne-damo-599179>
26. <http://www.ohr.int/o-ohr-u-2/opce-informacije/>
27. dostupan 12. 12. 2021.

The Role of the Office of the High Representative in the Development of Bosnia and Herzegovina's Safety Policy

Abstract: *The safety, political, social, economic and other situations in Bosnia and Herzegovina may be affected by the functioning of the Office of the High Representative, primarily due to the organization of the state itself and the powers of the High Representative. In this paper, a preliminary study was conducted to examine the impact of the Office of the High Representative on safety and other situations in Bosnia and Herzegovina. A questionnaire of 12 items was created, which were evaluated using a five-point Likert scale by 15 decision-makers from different structures in terms of knowledge of the functioning of the Office of the High Representative and knowledge of its work. The obtained results show that it cannot be said that the Office of the High Representative has a positive impact on the safety situation and stability in the country. The highest percentage of answers refers to disagreement with the questionnaire items. Mean values were obtained using the Bonferroni Mean Operator (BMO). In addition to this, descriptive statistics with basic parameters has been included and crosschecked for consistency by calculating Cronbach's alpha coefficient, whose value of 0.80 indicates the validity of the research findings.*

Keywords: *safety, Office of the High Representative, politics, law*

УПУТСТВО САРАДНИЦИМА ЗА ПРИПРЕМУ РУКОПИСА

Часопис Министарства унутрашњих послова Републике Србије „Безбедност“ објављује научне и стручне радове из подручја наука о безбедности, на српском и енглеском језику, који претходно нису објављивани. Часопис излази три пута годишње.

Рукописи се достављају преко система за online уређивање часописа, посредством платформе *Assistant* - Српски цитатни индекс (SCIndex), путем опције „Пријави рукопис“, за који је потребно регистровати налог, уколико сте нови корисник (<https://aseestant.ceon.rs/index.php/bezbednost/login>).

Текст рукописа би требало да буде урађен на рачунару (фонт Times New Roman, ћирилично писмо, величина слова 14 pt за наслов – bold, 12 pt за основни текст, 65 словних знакова у једном реду, од 26 до 30 редова на једној страници, стандардне маргине). Научни и стручни радови могу да буду обима до 16 страна (30.000 знакова укључујући размаке). Прикази нових књига из области наука о безбедности могу бити обима до три стране.

На самом почетку писања текста обавезно укључити аутоматску хифенацију текста (Page Layout, Hyphenation, Automatic), а како не би долазило до непотребног размака између речи у реченици.

Рад треба да садржи: апстракт, кључне речи, текст чланка, закључак, литературу и резиме на енглеском језику. Код оригиналних научних радова апстракт садржи циљ истраживања, методе, резултате и закључак (од 100 до 250 речи које читаоцу омогућавају да брзо и тачно оцени релевантност чланка кроз кратак информативни приказ). Апстракт на српском језику би требало да стоји између заглавља (име аутора и наслов рада) и кључних речи. После апстракта налазе се кључне речи (до пет) на српском и енглеском језику.

Након апстракта следи текст чланка чију структуру за оригиналне научне радове чини: увод, материјал и методи, резултати, дискусија и закључак.

Код прегледних и стручних радова структуру текста чини увод, поднаслови, закључак и литература. Називи подналова у раду пишу се фонтом величине 12 pt, bold, центрирано на средини и без коришћења редних бројева.

Резиме на енглеском језику иде на крају текста, после одељка Литература, са називом рада (величина фонта 14 pt – bold, текст 12 pt – italic). Резиме на енглеском језику даје се у проширеном облику (300-400 речи) са детаљнијим презентовањем резултата истраживања.

Назив и број пројекта, односно назив програма у оквиру којег је чланак настао, као и назив институције која је финансирала пројекат или програм наводи се у посебној назнаци при дну прве стране чланка.

Табеларни и графички прикази треба да буду дати на једнообразан начин, с тим што се називи табела пишу изнад, а називи графичких приказа испод. Прикази се могу дати и у виду посебног прилога на крају чланка, с тим што је потребно у тексту нагласити позивање на њихов садржај (Прилог 1, Прилог 2, ...). Пожељно је да наслови свих приказа буду дати двојезично, на српском и на енглеском језику (величина фонта 11 pt, italic), у формату JPEG или EPS, и да њихова резолуција износи минимум 300 dpi. За графичке прилоге урађене у Excel-у и другим апликативним софтверима треба користити различите растерске тонове црне боје.

Фусноте (напомене) користити само за суштинска запажања, нужне пропратне коментаре, упућивање на корисну литературу (Више о томе ...) и назнаке о коришћеним помоћним изворима (на пример, о научној грађи, законској регулативи, приручницима, документима, извештајима итд.), али не могу бити замена за цитирану литературу.

Цитате (навођење) у тексту не обележавати фуснотама, већ на крају цитата или при позивању на нечије дело (Мијалковић, 2006). Обавеза је аутора да се приликом позивања на изворе у оквиру чланка, тј. цитирања других аутора, њихова имена пишу у оригиналу, са годином објављеног рада и бројем странице у загради, која је одвојена једним табулатором након знака интерпункције – две тачке (Мијалковић, 2009: 147), а уколико се цитира више од два аутора, тада се у тексту помиње само први уз скраћеницу: et al. (Урошевић et al., 2009: 92). Зарезом се одваја аутор од године издања, а тачка-зарезом (;) различити аутори различитих дела (Симоновић, 2012; Ђорђевић, 2013), при чему се низ референци даје абecedним редом у оквиру једног пара заграда. Број стране се од године издања одваја двотачком (:). Ако се наводи исти аутор са више радова у једној години, тада се уз наредне радове додају абecedна слова поред године, као на пример: (Милојковић, 2013а), (Милојковић, 2013б)

итд. Страна имена у тексту би требало транскрибовати на српски језик, с тим што се у загради наведе име у оригиналу. Референце у заградама би требало писати у оригиналу.

Ако је аутор институција или се ради о колективном носиоцу ауторских права, наводи се минимум података неопходан за идентификацију (Републички завод за статистику, 2009).

Приликом цитирања извора са Интернета наводи се Интернет адреса, на пример: (<http://www...>, доступан 10. 1. 2010. године). Због сталне измене [www](http://www...) окружења, наводи се датум када је текст скинут са мреже. За референце у електронском облику потребно је нагласити да се ради о електронском извору – Електронска верзија и/или Интернет адреса.

Од суштинске је важности да се цитати у тексту и листа библиографских јединица на крају текста у потпуности слажу. Сваки цитат из текста мора да се нађе на листи библиографских јединица и обрнуто. Такође, само цитати из текста је потребно да буду на листи библиографских јединица.

У списку литературе радови се наводе у оригиналу (референце се не преводе на језик рада), са нумерацијом, абecedним редом по презименима аутора и то на следећи начин:

Врста рада	Референце
Часопис	Симоновић, Б. (2009). Стандардизација и акредитација као један од начина професионализације полиције и криминалистичке службе. <i>Безбедност</i> , 51(1-2): 236-253.
Монографија	Мијалковић, С. (2009). <i>Национална безбедност</i> . Криминалистичко-полицијска академија, Београд.
Зборник радова	Бановић, Б., Маринковић, Д., (2005). <i>Специјалне истражне радње и нове тенденције у савременој науци кривичног права</i> , У Зборник радова „Нове тенденције у савременој науци кривичног права и наше кривично законодавство“, ХЛП Саветовање Удружења за кривично право и криминологију СЦГ, Златибор-Београд, стр. 509-543.

Законски прописи	Закон о полицији, Службени гласник Републике Србије, бр. 101/2005, 63/2009 - Одлука УС 92/2011 и 64/2015.
Е-извор	Witkowski, J., (2002). <i>Can Juries Really Believe What They See? New Foundational Requirements for the Authentication of Digital Images</i> , Journal of Law & Policy, 10: 267, http://law.wustl.edu/Journal/10/p267_Witkowski_book_pages.pdf . доступан 10. 1. 2010.

Наслови цитираних домаћих часописа, монографија, уџбеника и зборника радова дају се у оригиналном, пуном облику, али никако у преведеном облику.

Рукописи подлежу анонимној рецензији два рецензента. Уредништво задржава уређивачко право да на основу рецензије, актуелности рада, увида у рад и вођене евиденције одлучи да ли ће, када и у ком обиму рад бити објављен. Могуће примедбе и сугестије рецензента и/или уредника достављају се ауторима ради исправке.

Објављени радови се хонораришу, а необјављени се не враћају ауторима. Аутори би требало Уредништву да доставе: пуно име и презиме, адресу, е-mail, број телефона, фотокопију личне карте и банковне картице, на адресу: Уредништво часописа „Безбедност“, Булевар Зорана Ђинђића 104, 11070 Нови Београд, телефон: 011/3148-734, телефакс: 011/3148-749, е-mail: upobr@mup.gov.rs.

Позивамо све досадашње и нове ауторе да својим стручним, научним прилозима обогате садржај нашег, у научној и стручној јавности већ афирмисаног часописа са дугогодишњом традицијом, а у заједничком циљу да се унапреди полицијска пракса, подигне ниво безбедносне културе, и обезбеди праћење савремених научних и стручних достигнућа у безбедносној проблематици. Такође, напомињемо да је могућ заједнички – коауторски наступ страних и домаћих аутора.

ГЛАВНИ И ОДГОВОРНИ УРЕДНИК
 ЧАСОПИСА „БЕЗБЕДНОСТ“
 доц. др Божидар Оташевић

UDK 343+351.74./75(05) YU ISSN 0409-2953

www.mup.gov.rs